

94. évfolyam, 2019/2.

Lelkipásztor

Evangelikus lelkési szakfolyóirat

Anne Breckner \ Egyszerűen szabad szájjal. A reformáció korának vallási paródiái
Cselényi István Gábor \ Az ősegyház tanúságtétele a női arcú Szentlélekről
Blázy Árpád \ Luther kontra Augustinus. A concupiscentia értelmezése
egy szócikkfordítás alapján

Missura Tibor \ Négy téves fordítás a Bibliában. ApCsel 3,13.26; 4,27.30

Túróczy Zoltán \ „...hogy féljenek téged.” Írásmagyarázat Zsolt 130,4 alapján

Kedves Olvasó!

A reformáció korának vallási paródiáit mutatja be Anne Breckner szerkesztett előadása. A Miatyánk-paródiák elemzése során hangsúlyozza, hogy e szövegek nem a Miatyánkot, hanem a szövegben foglalt címzetteket akarták lekicsinyelni. A kérések átfogalmazásának eljárása azt célozta, hogy a Paternoster jelentését és igényét szakadatlanul a kritika mércéjeként jelenítsék meg, és olyan „pozitív ellenképként” mutassák be, amelyhez mérve az egyházon belüli állapotok és az egyház állapota mindenesztül idejétmúltként jelenik meg. A szerző kérdésekkel zárja fejtegetéseit: A jelenlegi ökumenikus és vallásközi együttélésre vonatkozóan levonhatunk-e tanulságokat az elmúlt korok vallási konfliktusainak példáiból? A mai vallási konfliktusokban hogyan valósul meg az „egyszerűen szabad szájjal” hangulat?

Cselényi István Gábor írásában a női arcú Szentlélekről értekezik. Dolgozatának különös aktualitást ad, hogy manapság sok szó esik a nőkérdésről, főként társadalmi és politikai összefüggésben. Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy mennyire eleven volt ez a kérdés a zsidó és ókeresztény irodalomban is. Pedig mind az Ó-, mind az Újszövetség hitrendszerében jelentős szerepet játszott a női princípium. Míg a későbbi korokat a patriarchalizmus uralja, a legkorábbi források arra mutatnak, hogy a kiindulópontnál jelen volt a női elv iránti érzékenység.

Az igehirdetési előkészítők *hetvened vasárnaptól* *bőjt első vasárnapjáig* segítik az igehirdető készülését.

Örömteli olvasást kíván

a szerkesztő

Februári számunk szerzői

Anne Breckner gyakorlati teológus – Paderborn
(Németország)

Bácskai Károly tanszékvezető egyetemi docens,
lelkész – Budapest

Blázy Árpád egyháztörténész, lelkész – Budapest
Cselényi István Gábor teológiai tanár, görögkatolikus
lelkész – Budapest

D. Szebik Imre nyugalmazott püspök – Budapest
Gáncs Tamás biblikus teológus, lelkész – Budapest

Grendorf Péter lelkész – Budapest

Missura Tibor nyugalmazott lelkész – Budapest
Orosz Gábor Viktor felelős szerkesztő, egyetemi
docens, lelkész – Budapest

Szabó B. András rendszeres teológus, lelkész
– Budapest

T. Pintér Károly újságíró – Budapest
Túróczy Zoltán, a Nyugati (Dunántúli), majd az Északi
Evangélikus Egyházkerület néhai püspöke

Lelkipásztor – Evangélikus lelkészi szakfolyóirat

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: Orosz Gábor Viktor

A szerkesztőbizottság tagjai

Csáky-Pallavicini Zsófia

Fabiny Tamás

Kodácsy-Simon Eszter

Kondor Péter

Korányi András

Kőszeghy Miklós

László Virgil

Pángyánszky Ágnes

Percze Sándor

Szabó B. András

Varga Gyöngyi

Szerkesztőség

1141 Budapest, Rózsavölgyi köz 3.

Tel.: 469-1050

E-mail: gabor.orosz@lutheran.hu

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Bódi Kati

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

1085 Budapest, Üllői út 24. Tel./fax: 317-5478, e-mail: kiado@lutheran.hu

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Egy szám ára: 900 Ft. Előfizetési díj 1 évre: 10 800 Ft.

Külföldi előfizetések: szomszédos országokba (postaköltséggel együtt)
évi 18 300 Ft (68 €), egyéb külföldi országokba 21 100 Ft (78 €).

Nyomdai kivitelezés

Mondat Kft.

www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 0133-2821

Szenvedés vállalásával az Isten dicsőségéhez

Róm 8,18

■ SZABÓ B. ANDRÁS

Pál a római gyülekezethez írja vigasztaló sorait. Olyan közösségnek, ahol a keresztény élet mindennapi velejárója volt a szenvedés és üldöztetés, csupán annak intenzitása volt a kérdés. A Krisztusban való élet teljesen újat hozott az addigi római sokistenhittel szemben. Életfolytatásban, erkölcsben, túlvilági reménységben, egyáltalán a jelen és eljövendő élet alapvető kérdéseiben. Ezt az újat kíváncsisággal, olykor csodálattal, de gyakran ellenségesen fogadta a pogány környezet, hiszen a fennálló vallási rend nyílt provokációjaként élték meg a keresztények hitét.

Pál a krisztusi alaptól indulva jut el a vigasztaló szóig. Szembeállítja egymással a test szerinti és a Lélek által vezérelt életet. A test ellenségeskedik Istennel, saját isteneket teremt, nem akarja sem a törvénynek, sem Krisztusnak alávetni magát, végső soron a halál felé vezet. Krisztus azonban saját Lelkét adja az övéinek, aki az életre és békességre törekvést munkálja Isten fiaiban. A mindenre megtanító Lélek a keresztény hitért való szenvedést is új dimenzióba helyezi. A test szerint gondolkodó kihátrál és elmenekül előle addigi hitét megtagadva, míg a Lélekben járó Jézus Krisztusért természetesnek veszi, sőt örömmel fogadja. Jézus nem titkolta tanítványai előtt: „*Nem nagyobb a szolgálta az uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak...*” (Jn 15,20), valamint: „*A világon nyomorúságotok van, de bízzatok: én legyőztem a világot.*” (Jn 16,33) Amikor a nevében való gyógyítások és igehirdetés miatt az apostolok börtönbe kerülnek, majd a csodálatos szabadulás után ismét előhívják és megveretik őket, nem csüggednek, sőt: „*...örömmel távoztak a nagytanács színe elől, mert méltónak bizonyultak arra, hogy gyalázatot szenvedjenek az ő nevéért.*” (ApCsel 5,40) A börtönviselt Péter nem véletlenül írja: „*Boldogok vagytok, ha gyaláznak titeket a Krisztus nevéért, mert a dicsőség Lelke, az Isten Lelke megnyugszik rajtatok.*” (1Pt 4,14) Viszont óv mindenkit attól, hogy gonosztevéként, más dolgába avatkozóként szenvedjen. Jól ismeri a Krisztus-követők arra való hajlamát, hogy minden szenvedést a Krisztusért való szenvedés kategóriájába sorol-

janak, holott a háttérben saját maguk által okozott konfliktus, bűn vagy valamilyen zavaros érdek áll. Ezt nem Krisztusért, sokkal inkább saját magunkért kell elszenvednünk.

Hogyan állunk a jelen szenvedéseivel? Érezzük, hogy elég nagy a különbség az apostoli kor, valamint a mai konszolidált európai viszonyok között. Ugyan halljuk, hogy ma a kereszténység a legüldözöttebb vallás a világon, látjuk a közel-keleti és afrikai üldöztetés megrendítő képeit, mindeközben mi mégis egyfajta burok alatt élhetjük meg hitünket. Akkor talán rosszul kellene éreznünk magunkat? Mi talán már nem is vagyunk méltóak a Krisztusért való szenvedésre? Bizonyos, hogy Isten ebben az időben fel akarja gerjeszteni lelkünkben az üldözött hittestvéreink iránti felelősséget, imádságainkat és adakozásunkat. Másrészt országunk és kereszténységünk történelméből jól megjegyehettük, hogy csupán harminc-negyven éve nálunk is teljesen más volt a helyzet. Ezért a mostani kegyelmi időt a misszió, a lelki építkezés és a hitbeli megerősödés idejeként kell megbecsülnünk.

Bizonyos az is, hogy Pál a jelen szenvedései alatt nem csupán a hit miatti üldöztetést, életveszélyt érti. Ez a fogalom sokkal tágabb ennél, amiből bőven kijut nekünk is. Szabadágunk és lehetőségeink ellenére nem látjuk egyházunk növekedését. Mi gátolja? Pál ír azokról, „*akiknek gondolkozását e világ istene megvakította, mert hitetlenek, és így nem látják meg a Krisztus dicsőségéről szóló evangéliumot*” (2Kor 4,4). Krisztus követőinek ma sem könnyű elhordozni az üdvözítő evangéliummal szembeni vakságot és süketiséget. Akkor sem, ha manapság könnyen kifutnak a szánon ilyen kifejezések: „*A hit magánügy...*” „*Mindenki saját szerencsájének (üdvösségének) kovácsa...*” stb. Igaz, a hitbeli döntéseket más helyett meghozni nem tudjuk, de a saját felelősségünket nem rázhatjuk le magunkról. A kényelmes kereszténység kísértésének ellenállva hordozzuk el mindazt, ami Krisztus szenvedéseiből még hátravan. Isten dicsősége már felragyogott a keresztre felemelt Krisztusban. Ebből a fényből a hozzá hűségeseknek is jut majd visszatérésekor – s már a jelen időben is valami...

Egyszerűen szabad szájjal

A reformáció korának vallási paródiái

■ ANNE BRECKNER

Bevezetés

Kérdés kérdés hátán

Amint a tudományban oly gyakran, e rendezvény élén egy sor olyan kérdés áll, amelyeket egyetlen előadás keretében nem lehetséges mind megválaszolni, de amelyek gondolatébresztők lehetnek:

- Ma este mit veszünk szemügyre közösen, amikor a téma „a reformáció korának vallási paródiái”? És miképpen szemléljük pont ezt a válogatást?
- Hogyan függ össze az *Egyszerűen szabad szájjal* cím az *Egyszerűen szabadon 2.0* rendezvénysorozattal?
- Azok a szövegek, amelyeket bemutatok, valóban egyfajta spontán szóbeli érzelemkitörés kifejeződései-e? Egyszerűen a rosszmájúságból, szabadszájúságból keletkeztek-e? És mit jelent ez a „szabadszájúság”, illetve szenttelen pimaszság a Miatyánk-paródiákban? Vajon a hit kreatív-művészi vallatása, igazságok keresése rejtőzik-e benne?
- Szövegelemzéseimből milyen következtetéseket lehet levonni egyes társadalmi összefüggésekre és egyházi, illetve vallási hangulatkeltési folyamatokra vonatkozóan?
- Létezik-e még ma is – részben megszemélyesített – egyházkritika és szabad véleménynyilvánítás? Mit tanulhatunk a reformátori Miatyánk-paródiák tartalmából és stílusából arra vonatkozóan, hogy miképpen gyakorolhatnánk célszerű teológiai vallás- és egyházkritikát?

Az előadás súlypontjai és felépítése

Amint a beharangozással, a címmel és a bevezetéssel már utaltam rá, ma a reformáció korának vallási paródiáit vesszük szemügyre, súlypontokra figyelve. A paródiák közé szá-

mítom azt, amikor „tudatosan játékot űznek [...] egy művel” (LIEDE 1992, 2: 319. o.), mégpedig azáltal, hogy „egy minta felismerhető struktúra- és formajegyeit veszik át komikussá tétel céljából” (SPÖRL 2006, 154. o.). A reformáció korában olyan meglévő szövegeket, mint a Miatyánk, elidegenítettek annak érdekében, hogy ellenségképeket hozzanak létre, és megszilárdítsanak bizonyos sztereotípiákat. Képeket is alkalmaztak. Ennélfogva válik érthetővé az ismert címlapkép, az ún. pápaszamár kiválasztása is, az a karikatúra, amelyet különböző szöveges pápabecsmérésekkel kombinálva nyomtattak ki (vö. SCHMIDT 1977, 209–227. o.). Mivel disszertációmban főként a Miatyánk-paródiákkal foglalkozom, erre fogok ma összpontosítani, még akkor is, ha léteznek például az Apostoli hitvallás paródiái¹ vagy prédikációparódiák is.²

A Miatyánk-paródiákat például röplapokon tették közzé, hogy hangulatot keltsenek a pápa ellen. Hamarosan közelebbről is rátérünk a „Pápa atyánkra” mint pápagalázásra, de előbb utaljunk még arra, hogy a reformáció korában nem csupán a megszemélyesített pápagyűlölet szolgált indítékul a Miatyánk-paródiákhoz. Luther *Asztali beszélgetéseiben* is található egy Miatyánk-átalakítás, amely azonban a szükségét szenvedő lakosságra irányul. További paródiák keletkeztek az első reformációs törekvésekre adott reakcióként. Az érzelmi telítettségű viták akkori időszakában paródiákkal folytattak propagandát saját mozgalmuk mellett, illetve a (látszólag) másként hívők ellen. Még a reformációs mozgalomból fakadó háborúkban is bevetettek vallási konnotációjú, szatirikus szövegeket azért, hogy elhatárolódjanak a mindenkori másiktól – erre röviden utalok majd. Végül nagy ívet akarok meghúzni, és összevetem a reformátori egyházkritikát a mai kontextussal.

¹ Vö. *Der Bápztischen Catechismus nach dem Wittenbergischen Catechismo verstellt. Durch verordnung des Concilii zu Trient* [1581].

² Vö. pl. parodisztikus prédikációk a reformáció korában: GILMAN 1974.

Egy mintaszerű „Pápa atyánk”-szöveg elemzése

Most azonban térjünk rá a pápát gyalázó Miatyánk-szövegekre, amelyek a reformációs mozgalom során bukkannak föl a 16. században, és tovább hatnak a következő évszázadokban. Minél elismertebbnek és megszilárdultabbnak mutatkozott a reformációs mozgalom, tehát minél eltérőbbekké váltak a felekezetek, annál gyakoribbá váltak a pápa ellen irányuló Miatyánk-paródiák.

Itt mintaszerűen szemügyre veszünk egy szöveget, és utalok másokra is.³

„Mi Atyánk, aki Rómában vagy.

1. Gyaláztassék meg a te neved.
2. Pusztuljon el a te országod.
3. Legyen meg a te akaratod a földön, / de ne a mennyben.
4. Zsíros javadalmainkat add meg nekünk ma / és örökké.
5. És add, hogy bűnbocsánatot vásárolhassunk, amikor legjobb pénzünket általad kockáztatjuk és eltékozoljuk:
6. Ne vígy minket üres konyhába.
7. Hanem ments meg minket minden e világi szükségétől.
8. Akkor tiéd lesz a világ minden országa, minden mulandó pompa, hatalom és dicsőség, / de nem mindörökké. Ámen.”⁴

Az elemzés első lépése: a KMH-kérdések tisztázása

A KMH-kérdések metareflexiója mint az elemzés eszköze

Mindenekelőtt lássuk a nyilvánvaló alapkérdéseket (a továbbiakban KMH-kérdések): Ki? Mit? Mikor? Hol? Hogyan? Miért? Az elemzés tömör, látszólag objektív KMH-kérdései mögött azonban több rejlik, mint feltételezhetnénk: A „Ki?” kérdéssel rögtön felvetődik mind a szerzők és a nyomdászok, mind a kiadók és a befogadók kérdése. A „Hol?” kérdésében megszólalhat a közzététel helyének, a szövegben megnevezett helyeknek és a terjesztés helyeinek kérdése. A „Mikor?” kérdése is csalafinta, amint rögtön látni fogjuk, mivel az idézett szövegnek előtörténete van a szöveg-elődökben. Ezeket részletesen szálakra bontani azonban nem sok értelme van a mi célunk szempontjából. És eddig csak az egyszerűnek vélt KMH-kérdéseket tettem témává, a „Miért és hogyan?” tehát a konkrét funkció, háttér és cél kérdését még nem tettem föl, pedig ez az értelmezési lehetőségek bő tárházát hagyja nyitva. Ahhoz, hogy válaszokat kapjunk, megéri egy pillantást vetni a röpirat fedőlapjára.

³ WERNER 1892, 4–5. o.; SCHADE 1966, 273. o.; VERWEYEN–WITTING 1987, 247. o.

⁴ *Der Bapstischen Catechismus...* Vö. BEHRENDT 2011, 539., 557. o. Az átiráshoz nyújtott támogatásért, a Miatyánkról folytatott gazdagító beszélgetésekért és a hasznos irodalmi utalásokért köszönetet mondok dr. Martin Leutzsch professzornak.

Források a KMH-kérdések megválaszolásához: fedőlap-információk és másodlagos irodalom

A fedőlap felvilágosítást ad nekünk a címről, és ezzel a megjelenés évéről: *A Pápai katekizmus / a Wittenbergi katekizmus szerint torzítva. A trienti zsinat rendeletére, Anno MDLXXXI.* A második oldalon összefoglalják a következő gyalázkodásokat.⁵

Itt világossá válik az előtérbe tolt célcsoport – „óhitű pápisták”⁶ – és a tulajdonképpeni befogadók, a reformáció hívei közötti lényegi eltérés. De sem a szerzőt vagy a kiadót nem közlik velünk, sem a nyomtatás helyét vagy a példányszámot. Tehát nem tudunk megválaszolni minden KMH-kérdést, a másodlagos irodalom segítségével azonban jobban bepillantathatunk az ügybe. *A pápisták kézikönyvecskéje* című röpiratot különböző formában többször is kiadták.

Ennek az 1581-es szövegváltozatnak⁷ volt többek között egy 1563-as elődváltozata,⁸ és a későbbi változat alapján láthatjuk a katekizmusok jelentőségét, mivel az 1563-as szöveget beledolgozták egy kritikusszatirikus katekizmusba; továbbá világossá válik, hogy a röpiratok miképpen ha-

⁵ *Der Bapstischen Catechismus:* „A pápai katekizmus: Rövid összefoglaló a római pápa mint Antikrisztus, a romlás fattya legördögibb és lelketlen tanításának tartalmáról, együtt buta, tanulatlan, műveletlen, sötét agyú, elhízott testvéreivel, a kopaszított sipkásokkal, a meg nem értő számarpapokkal, ségyentelen csuhásokkal, kámzsás csödörökkel, figyelmeztetésül, nehogy a valóban üdvözítő evangéliumi katekizmus tanítása által a valóságot felismerjék, hanem a szent evangélium tiszta fényét saját lelkiismeretük által szándékosan elvakítva régi istentelenségükben leragadjanak, elrohadjanak, megkövesedjenek, s végül hitelenségük méltó gyümölcseként az örök kárhozatra jussanak. A trienti zsinat rendeletére.”

⁶ Az „óhitű” és a „pápista” attribútumok akkori toldások, amelyeket mai távlatból nézve óvatosan kell használni, vö. POSSET 2015.

⁷ Vö. BEHRENDT 2011, 543. o.: „Ezzel azonban még nem ért véget ennek a szatirikus könyvecskének a karrierje. 1581-ben jelenik meg egy hasonlóan jól felcírozott szatíra, ezzel a címmel: »A Pápai katekizmus / a Wittenbergi katekizmus szerint torzítva. A trienti zsinat rendeletére«. Nyolc lapot tartalmaz prózában, és sok gyermekkatekizmus mintájára szintén megtartja a kérdés-felelet formát. A konfirmációval kapcsolatban fölített kérdésekkel kezdődik, aztán folytatódik a Hitvallás ellenkifejezési formájával, egy hóbotos Miatyánkkal és a Tízparancsolattal, a jócselekedetekre, valamint a katolikus »szentmiseáldozatra« vonatkozó kérdésekkel, és olyan egyedi mondatokkal végződik, amelyek állítólag X. Leó és XX. János pápáktól származnak. Ezen irat második kiadása, amely szintén 1581-ben jelent meg, 16 lappal bővebb, ugyanis kiegészítették A pápisták kézikönyvecskéjének szövegével, mégpedig az 1563-as lenyomat változatában.”

⁸ Az 1563-as szövegváltozatot képpel adták ki: „A hozzá [az eltorzított rímes Miatyánkhöz – A. B.] való illusztráció János Jelenéseiből származik, és azt mutatja, hogy a hétfejű pokolfajzat hogyan zuhan a tűztengerbe.” Vö. BEHRENDT 2011, 536. o. További változatok is léteztek még (lásd uo. 539. o.): „A két 1546-os kiadás után van még belőle egy 1548-as alnémet kiadás, két utánnymás 1557-ből és 1571-ből, valamint két bővített kiadás 1556-ból és 1559-ből, amelyekbe fölvtették még *A sarutlan szerzetes Tízparancsolata* című szöveget is, amely önálló röpiratként már 1550 körül megjelent.”

tározta meg a reformáció korának véleményformálását. A pápalyalázások jelentősek voltak a növekvő felekezeti esedés szempontjából. Az 1563-as változatot illetően Behrendt így magyarázza meg a befogadók kérdését: „A cím azt állítja, hogy katolikus klerikusokat vesz célba, [de a lap ténylegesen – A. B.] lutheránus, vagy legalábbis pápaellenes irányultságú olvasóközönség számára készült, amelyet már nem kell meggyőzni a reformátori hittételekről és értékekről, hanem az olvasáskor élvezzi az agresszív csúfolódást és egy veszélyes, de már régen leplezett ellenség hitelrontását.” (BEHRENDT 2011, 536. o.)

Behrendt a továbbiakban tisztázza *A pápisták kézikönyvecskéjének* eredetét és fejlődését is: „Eme több évtizeden keresztül, részben változó címmel és bővítésekkel, illetve más röpiratokkal kombinálva megjelent pápaellenes szövegek egyike volt *A pápisták kézikönyvecskéje* [...] Először 1546-ban jelent meg, két kiadásban és mindössze hat negyedív lapnyi terjedelemben. 1546 volt az az év, amelyben Luther meghalt, és amelyben a Schmalkaldeni Szövetség és a császári oldal közti viszálykodások háborúhoz vezettek. A politikai feszültség tetőfokára hágott, és a protestáns oldal a pápával szembeni védekezéséért igazolta a maga katonai lázadását.” (Uo.)

A publikációs bizonyítékok – 1546, 1563 és 1581 – a reformáció korának lényegi dátumaival állnak kapcsolatban. 1546-ban éppen megkezdődött a trienti zsinat mint a reformtörekvésekre adott reakció, 1563 a zsinat végével összefüggésben jelenik meg, az 1581-es közzététel pedig az 1580-es *Konkordiakönyv* megjelenésével függhet össze. Mindenesetre a pápai vonatkozású Miatyánk-paródiák 1546-tal kezdődő megjelenésének bizonyítékával meg lehet magyarázni a folyamatos hangulatkeltést a 16. század második felének egészében. A „Pápa atyánk” nyilvánvalóan az egyházzal szembeni kritika kifejeződéseként működött egy széles körű lutheránus publikum számára.

Az elemzés második lépése: tartalomelemzés

Milyen nyelvi eszközöket használnak?

Ha a röpiratból idézett megfogalmazásból hiányzik is a Paternoster latin szövegének toldaléka mint szakrális szembeállítás,⁹ világossá válik, hogy nem a Miatyánk a kritika tárgya, hanem az intézmény. A negatív konnotációjú szavak – „gyaláztassék meg”, „pusztuljon el”, „javadalmak”, „bűnbocsánat”, „mulandó” – hatásosan mutatják, hogy a földi valóság észlelése az egyházban miképpen kerül összeütközésbe a Miatyánk kívánságaival és kéréseivel.

⁹ Ilyen technikákat részben más Miatyánk-paródiákban is alkalmaztak, hogy a provokatív paródiaszöveggel szembeállítsák az ima szövegét.

Mely ellenfelekre irányul a támadás?

Nyilvánvalóan a pápát támadják, de ezzel összefügg egy körvonalak nélküli csoport is, amelyet ugyanúgy támadnak – az „óhitű” egyház. Maga Luther „Antikrisztusnak” nevezte a pápát.¹⁰ Verweyen és Witting aláhúzza a már említett tézist, hogy nem a Miatyánkot, hanem a szövegben foglalt címzetteket akarták lekicsinyelni. E két szerző értelmezése szerint „a kérések átfogalmazásának eljárása azt célozza, hogy a Paternoster jelentését és igényét szakadatlanul a kritika mércéjeként jelenítsék meg, és olyan »pozitív ellenképként« mutassák be, amelyhez mérve az egyházon belüli állapotok és az egyház állapota mindenestül idejétmúltként jelenik meg” (VERWEYEN–WITTING 1979, 139. o.).

Azt, hogy közvetve egyúttal a „pápistákat”, illetve az „óhitűeket” is megszólítják, más röpiratokban is meg lehet figyelni: „A reformátori egyházkritika középpontjában a katolikus klérus életmódja és vallásgyakorlása áll, e klérus legfőbb képviselője, a pápa pedig logikus módon alkotja a csúcspontját annak a kritikának, amely az intézmény hatalmi struktúrájára és a pápa által szankcionált olyan gyakorlatokra irányul, mint az egyházi illetmények rendje, a bűnbocsánat áruba bocsátása és hasonló, a nép többségét nyomasztó és elnyomó jelenségek. Így tehát nem általánosságban a katolikusok vagy óhitűek azok, akik túlnyomó többségükben eleve ki vannak zárva a döntési folyamatokból, hanem azok a klerikusok, akik a pápai hatalom képviselőinek bizonyulnak.” (Vö. DIEKMANNSENKE 1994, 128. o.)

Az elemzés harmadik lépése: történelmi összefüggések

Példánk tipikus esete-e a röpiratok tömegkommunikációs eszközével zajló kortársi kritikának és propagandának?

A röpirat mint a kommunikáció jellegzetes formája a kora újkori átalakulások idején igen különböző témájú, formájú és terjedelmű publikációk nagy csoportját jelenti.¹¹ A „pápaszamár” és a „Pápa atyánk” vonatkozásában mindenképpen föl lehet mutatni az effajta publikációk normalitását: „A röpiratok a reformátori tanítást terjesztik. Mindenekelőtt a satirikus röplapok népszerűek: durván indulatos szövegekkel ellátott karikatúrák gúnyolják ki az ellenfelet. 1496-ban egy állati szörnyszülött hanyódik a Tiberisben, Rómában. Luther és Philipp Melanchthon (1472–1560) később a pápa megtestesítőjeként értelmezi ezt. Az idősebb Lucas Cranach (1472–1553) elkészíti ennek a »pápaszamár-

¹⁰ Vö. GRABOWSKY 2016, 148. o. Lásd még DIEKMANNSENKE 1994, 149. o. Vö. továbbá BEYER 1994, 68. lkt.

¹¹ Vö. pl. LAUBE 2000, 1: 1–4. o. „A reformáció korának röpiratain itt tágabb értelemben minden olyan, nyomtatás útján terjesztett publicisztikát értünk, amely gyorsan beavatkozott a Luther által kiváltott vitába, a népszerűség széles köreihez fordult, tehát német nyelvű, és azt a célt követte, hogy ilyen vagy olyan irányban befolyásolja az olvasót, illetve a hallgatót.” Vö. még HARMS 1983, VII. o.

nak» a karikatúráját: egy női testtel és számárfejjel bíró szörnyet fest.” (GRABOWSKY 2016, 149. o.)

Az idézet megvilágítja, hogy nemcsak szövegeket, többek között paródiákat tettek közzé, hanem illusztrációkkal is kombinálták ezeket, s a röpiratok által neves művészek és személyiségek is részt vettek a nyilvános vitában (vö. HARMS 1983, V. o.). „A pápisták kézikönyvecskéje című, többször kiadott röpiratnak létezik egy 1563-as, versbe szedett változata, amelyet számos fametszettel láttak el.” (Vö. BEHRENDT 2011, 535. o.)

A nyomdászok több szempontból is hasznot húztak a pápapolémiát tartalmazó röplapokból és röpiratokból – például a reformációhoz közeli területeken magas példányszámban adták el ezeket, de az újraértékesítésre is lehetőségük volt –, függetlenül attól, hogy azok szöveget, képeket vagy a kettő kombinációját tartalmazták-e. De veszélyeknek is kitétek magukat, például a reformációtól távol álló felsőbbség elnyomásából fakadóan.¹²

Milyen műveltségi háttérük volt a kortárs befogadóknak?

Két pontnak van központi jelentősége a műveltségi háttér szempontjából:

1. Katekizmusműveltség és a Miatyánk ismerete.
2. Hallás által történő tanulás – címszó az analfabetizmus.

Valláspedagógiai szempontból a Miatyánk még ma is jelentős, mind iskolai, mind templomi keretek között, a reformáció korának műveltségét illetően pedig még inkább bizonyítani lehet a jelentőségét. Az egyik legismertebb példa Luther *Kis kátéja*. A kérdés-felelet kombinációk fejből történő megtanulása a 20. századig terjedően központi feladata volt nem csupán a diákoknak és konfirmandusoknak, hanem a felnőtteknek is (vö. MEYER-BLANCK 2003). Ma már nemigen alkalmazzák a valláspedagógiában a katekizmusokat, akár a *Kis kátét*, akár a *Heidelbergi kátét*, de a Miatyánknak változatlanul domináns helye van a templomi és a magántérben egyaránt. A különböző katekizmusok a múltban már egyesítettek néhány olyan szempontot, amelyek kézenfekvővé tették, hogy parodisztikus alkalmazások mintái legyenek. A népesség nagyobbik része fejből tudta a katekizmusokat; ezek viszonylag könnyű nyelveze-

tet és egyszerű mondat szerkezetet használnak, és világosan strukturált felépítésük lehetővé tette a hittartalmakban való tájékozódást.¹³ Ha tehát feltételezni lehet, hogy a befogadók ismerték a „Pápa atyánk” kontextuális alapját, akkor a következő is világos volt számukra:

„A szatíra általánosságban nem a lutheri katekizmust vette mintául, amely a Tízparancsolatból, a Hitvallásból, a Miatyánkból, a keresztség szentségéből és a gyónással párosult úrvacsorából áll, hanem inkább a *Szentírasi igék házi gyűjteménye* felépítését követi. A Szentírás kortárs olvasója számára – ha a lutheri reformáció mellett tett hitet – ismerős volt a »házi gyűjtemény« tartalma: a fogalom Luther 1529-es *Kis kátéj*ának egyik függelékét jelöli, amelyben Luther összeállított egy sorozatot az apostoli levelek azon verseiből, amelyek különböző társadalmi osztályokhoz intézett magatartási útmutatásokat tartalmaznak (vö. Ef 5,21–6,9; Kol 3,18–4,1). Úgy kereste ki és állította rendbe ezeket a verseket, hogy pontosan megfeleljenek az egyház, a világi hatalom és a családi otthon által alkotott három életterület sémájának.” (BEHRENDT 2011, 537. o.)

A reformáció korában nem tudott mindenki olvasni, ezért központi jelentőségű volt a felolvasás, a meghallgatás és a hallottak fejből megtanulása. A röplapokat és röpiratokat is fölolvasták (vö. HARMS 1983, VII. o.). Walz így fogalmazza meg, mennyire fontos volt a szóbeli eszmecsere: „Mivel a népességnek csak öt, legfeljebb tíz százaléka tudott olvasni, a reformáció korának kommunikációs rendszerét nem lehet összehasonlítani a későbbi évszázadokéval. [...] Mivel a vallási megújulási mozgalom kiindulási pontja a város volt, és az irodalmi források voltak túlsúlyban, először »polgári nyilvánosságról« is beszéltek [...] A szóbeli kommunikáció (face to face) – amelyet forrásokkal nehezebb igazolni, mint az irodalmi hagyományt – messze fölülmulta az egyéni olvasásnak a következő évszázadokra jellemző tipikus formáját.”¹⁴

Az elemzés negyedik lépése: az ismeretek csoportosítása

Mielőtt tömören bemutatom az én csoportosításomat, vegyük fontolóra és gondoljuk végig a „Pápa atyánkkal” kapcsolatos benyomásainkat. Hogyan értékeljük ezt a szöveget a mai távlatból? Eleget tesz-e a szöveg az „egyszerűen szabad szájjal” megfogalmazásnak? Mit tanulhatunk e re-

¹² Vö. BEHRENDT 2011, 535–536. o.: „A nyomdászok kereskedelmi álláspontjából nézve ennek a témának két oldala volt: Egyfelől a megcélzott vásárlókat főként a reformáció által érintett területeken lehetett remélni, miközben az óhitű felsőbbsséggel bíró területeken és a felekezetiileg vegyes felsőbbsségű városokban meglehetősen kockázatos volt az efféle iratok értékesítése. Ezért e nyomtatványok közül sok az előírásokat megszegve, a nyomtatást végző cég megnevezése nélkül jelent meg. Másfelől a téma »örökzöld« volt, ami lehetővé tette a nyomdászok számára, hogy ugyanazt a publikumra nézve hatásos szöveget bizonyos időközönként ismételtel felhasználják, részben változó kombinációban más, a felekezeti vitához kapcsolódó szövegekkel vagy általánosan korkritikus tematikájú írásokkal együtt.

¹³ Vö. BEHRENDT 2011, 536–537. o.: „Az irat tartalma abban áll, hogy a katekizmus tanításait meglehetősen otromba szatírával katolikus papoknak és különböző világi rendeknek szóló, magatartási útmutatásokat tartalmazó katalógussá torzította.”

¹⁴ WALZ 1988, 4. o. Walznak a 90–95%-os analfabetizmusról szóló adatai nem állnak meg az újabb kutatási eredmények előtt, de ez mégsem érinti azt a tézist, hogy a szövegek fejből megtanulása és a meghallgatás, illetve a nyilvános tereken történő gondolatcsere központi jelentőségű volt. Vö. NEECKE 2007.

formatori Miatyánk-paródia tartalmából és stílusából arra nézve, hogyan művelhetnénk célszerűen teológiai vallás- és egyházkritikát?

Nézetem szerint a példának fölhozott „Pápa atyánk” egyszerre fejezi ki a reformáció korának megélt vallásosságát és egyházkritikáját, még akkor is, ha már nem feltétlenül felel meg az egyházkritika mai formáinak (vö. HARMS 1983, X. o.). Harci eszközként működik, az áthagyományozott struktúrákkal szembeni ellenállás gyakorlatának kifejeződéseként. A szöveg társadalmi és kulturális jelentőséggel bír, mivel röpiratokkal lehetett vitára és tiltakozásra ösztönözni a népesség széles köreit. A szöveg teológiai összetevője abban áll, hogy fölhasználja az alapul szolgáló keresztény mintát, azt az imádságot, amely a Biblián belül a Hegyi beszédben helyezkedik el (Mt 6,9–13).

Kitekintés

Luther Miatyánk-átalakítása az Asztali beszélgetésekből

Részletesen szemügyre vettük a „Pápa atyánkat”, mivel oly nyomós és hatásos volt. Kevésbé ismert, de nem kevésbé érdekes az a tény, hogy Luther szatirikusan, kritikusan is fölhasználta a Miatyánkot. A tanítványai által lejegyzett és kiadott *Asztali beszélgetésekben* ugyanis megfogalmazta, illetve idézte a következő példát:

„A hesseniek tehát így imádkoznak:
Mi Atyánk, aki a mennyben vagy,
mi a földön vagyunk,
ha semmit sem adsz,
akkor semmink sincs, ezért zálogba teszünk,
ha nem váltod ki, akkor mi sem váltjuk ki [elveszett].”¹⁵

E példát szemlélve a weimari kiadásban történő említés alapján egyszerű megválaszolni a KMH-kérdéseket: A szöveget hesseni utazásai (1512, 1521 és 1519) alapján ismerhette Luther (vö. WOLFF 1993, 28. o.). Elsődleges célcsoportját az asztalnál ülő hallgatói alkották, még ha elképzelhető volt is a publikálás (vö. uo. 24–25. o.). A szöveg Bindseil kiadásából származik, az pedig Anton Lauterbach gyűjteményére épül, de a weimari kiadásban Konrad Cordatus 1532. szeptember 28-tól november 23-ig terjedő gyűjteményébe van besorolva. A megfelelő évhez rendelést egyedileg kellene felülvizsgálni (vö. BÄRENFÄNGER 2013).

LEMBERG rámutat arra, hogy Luther „nem lát lényegi eltérést a profán nyelvezet és a liturgia megszentelt hangvétele között” (1997, 326. o.). A szöveg a játékosságra, az ironiára épít, de még mindig Istenhez, a mennyei Atyához

fordul. Az előtérben azonban a nép szegénysége áll.¹⁶ Megcsendül a teodiceai kérdés: „Hogyan engedheti meg ezt Isten?”¹⁷ A hesseni népesség földi szegénységének tematizálásáról van szó, tekintettel az isteni megváltásba vetett hitükre. Ezenkívül belejátszik Luther Hesseni Fülöphöz fűződő viszonya; mindketten hatékony képviselői voltak a reformációnak, de Luther bírálta Fülöpöt erkölcsi hibái miatt, ebben a példában közvetve amiatt is, hogy már nem támogatja népét (vö. WOLFF 1933).

Mivel ebben a példában számomra nem válik egyértelműen világossá a paródia jelleg, e helyt nem szeretném elmélyíteni az elemzést, viszont szeretnék egy utolsó megjegyzést fűzni Luther és a polémia történelmi kontextusához: Luther is céltáblája volt a gúnynak és kaján megjegyzéseknek, még ha nem áll is rendelkezésemre egyetlen „Luther atyánk” sem.¹⁸ De Luther is tudott bánni ezzel az irodalmi eszközzel, és ugyanígy osztogatott ilyen megjegyzéseket. Ha nincsenek is adatok arra, hogy maga Luther részt vett a pápa elleni Miatyánk-változatok létrehozásában, wittenbergi támogatói, Melancthon és Cranach segítségével igencsak rossz hírért keltette a pápai hivatalnak.

Fejlemények a reformáció korához kapcsolódva

A reformáció korának nincs egyértelmű kezdete, még ha szívesen tekintik is kiindulópontnak a kilencvenöt tétel 1517-es közzétételét. Éppily kevésbé van világos vége: az 1524–1526-os parasztfelkelés, az 1546–1547-es schmalkaldeni háború, az 1545-től 1563-ig tartó trienti zsinat és az 1555-ös augsburgi vallásbéke csak néhány jelentős tényadatot jelent (lásd még WALZ 1988, 5. o.). A közvetlen reformációs mozgalmakhoz kapcsolódva meggyökereztek a különböző felekezetek, és háborúk robbantak ki az ellenséges pártok között. Eközben nemegyszer használták föl céljaikra és idegenítették el parodisztikusan a Miatyánkot. Ekkor azonban már nemcsak a római katolikus egyház feje volt a gúny tárgya, hanem parasztokat és katonákat is szembeállítottak egymással a szövegekben, vagy világi uralkodókat vádoltak meg.

¹⁶ Volmer szintén az *Asztali beszélgetésekben* található Miatyánk-variációkra utal, s ezek kiindulópontjaként a Luther házában keletkezett háztartási adósságról beszél. Hogy a Luther család pénzügyi helyzete miképpen hatott a szövegpéldára, az mélyebb kutatást igényelne. Vö. VOLMER: *Curiosa Biblica*, 6. Vö. még LEMBERG 1997, 325. o.

¹⁷ Lásd még LEMBERG benyomását (1997, 326. o.): „Közvetve Isten tétetik felelőssé az emberi társadalmon belüli hibás fejleményekért; ha ő nem törődik az emberekkel, és semmit sem ad nekik, akkor ők sem tudnak adni semmit sem, akkor elveszettek. Az ima néhány sora rezignáltan hangzik.”

¹⁸ Vö. KÖNNEKER 1991. Lásd még LAUBE 1997, 5., 32. o.

¹⁵ WA.TR 2: 2731b. Vö. még LEMBERG 1997, 325. o.

Az első típus egyik példájának kezdete így hangzik:¹⁹

Mihelyt a katona bejön, Látszatbékével minket így köszönt:	Mi Atyánk!
Minket, parasztokat rögtön eszméltet: Ördög vigye el az ilyen vendéget,	aki vagy
Az átkozódás vele született, Egyetlen szent sem ússza meg	a mennyben.
Nem hiszem, hogy lehetne találni olyat, Aki e szitokból kimarad,	Szenteltessék meg
Hiszen nincsen oly nép a földön, Kin ennyi gazember dörömböl.	a te neved.
Nyughatatlanul kínoznak minket, És folyton azt kiáltják: „Paraszt, amid van,	Legyen a miénk!”
Évszámra mindent fölperzselnek, és rabolnak, És ha tudnák, akkor elrabolnák még	a te országod is.
Urunk! Ha valamennyiüket agyonvernéd, Mi, parasztok örömmel mondanánk:	Legyen meg a te akaratod!

A második típust képviseli például ez:²⁰

Mi Atyánk, Választófejedelem, te urunk voltál, de mi többé nem mondjuk neked:	Mi Atyánk
mert aki hagyja gyötrődni a gyerekeket, az csak látszólag atya, Te ragaszkodol Ausztria pompájához, Frigyes azonban jól befűtött nekik	aki vagy a mennyben
[...]	
Hallgasd meg hát jajveszékélésünket, és az osztrák rabszolgaságba	ne vigy minket
Ausztria túlságosan is elmerült	a kísértésbe
Ha Ausztria kiáltása alábbhagy, akkor hamarosan megszabadulsz	a gonosztól
Isten nyújtsa neked kegyes kezét, hogy megmaradhass országodban.	Ámen.

Ezekből a szövegekből kiderül, hogy a Miatyánk-paródiák új formát öltöttek a reformációt követően.²¹ Hogy lekerekítsük

¹⁹ GESTRICH 1994, 146. o. Gestrich szerint az 1706-os Miatyánk-paródia Bajorországnak a spanyol örökösödési háború során történt császári megszállásával szemben keletkezett.

²⁰ LEMBERG 1997, 318. o. A politikai viszályok, például az örökösödési konfliktusok még a 18. században is összefüggtek a felekezeti hovatartozással. Lemberg ebbe az összefüggésbe helyezi a Miatyánk-paródiát: „... a Sziléziáért folytatott háborúk idején [...] Szászország – mivel a háborúzó hatalmak, Poroszország és Ausztria között feküdt – háborús színtérré változott.”

²¹ A szövegfajták lingvisztikájának interdiszciplináris vizsgálata megmutatja, hogy a szövegfajták változása elbűvölő kutatási terület, amelyben lehetőségek rejlenek a Miatyánk-paródiák elemzése számára is. A jövőben utána kell járni ennek a kutatási kíváncságnak.

ezt a kitekintést: a pápát érintő Miatyánk-paródiák²² különösen a 16. és 17. században tűnnek föl nagy számban, akárcsak a katonai Miatyánk-paródiák.²³ A katonák, illetve háborús történetek ellen forduló²⁴ Miatyánk-paródiák csak az 1618-tól 1648-ig tartó harmincéves háború eseményei hatására szaporodnak meg, de a 20. század elejéig számuk alig csökken, és éppen az I. világháborúban egyenesen reneszánszukat élik a katonai Miatyánk-paródiák, még ha ebben az összefüggésben nem parasztok szájába adják is kínzóik elítélését, hanem egy katonai csoport gyalazza mindenkori ellenfelét. A paraszt-Miatyánkok²⁵ szemmel láthatóan csak addig maradhatnak fenn, amíg a létfenntartás alapvetően a mezőgazdasági termékeken nyugszik, ezért a növekvő iparosodás nyomán csökken ezek száma. Ehhez társul a hadiszektor megváltozása, a zsoldos csapatokat felváltja a sorkatonaság.

A paródiák jelentősége a mai egyházkritika szempontjából²⁶

Tudomásom szerint a 21. században már nincsenek adatok a „Pápa atyánk”-paródiákra vonatkozóan. Miért kellene hát hidat verni a reformátori pápa-, illetve egyházkritikától a jelenhez? Egyáltalán megengedhető az összevetés? Ezzel kapcsolatban szeretnék táblázatosan felsorolni néhány különbséget, de pár közös mozzanatot is, a teljesség igénye nélkül (lásd a következő oldalon).

Véleményem szerint megéri elgondolkodni arról, hogy manapság mennyiben játszhatna szerepet, és kellene is szerepet játszania mind a belső, mind a külső egyház- és valláskritikának (vö. ZEINDLER 2014, 183. o.) – éppen parodisztikus formában is.²⁷ Itt felmerül az a kérdés, hogy

²² Számos szövegpélda létezik, lásd a Miatyánk-átalakításokat tartalmazó gyűjteményem következő számú darabjait: 33., 49–50., 52–53., 56., 58–60., 63., 71–74., 88., 109., 128., 167., 220., 368., 483.

²³ Lásd a Miatyánk-átalakításokat tartalmazó gyűjteményem következő számú darabjait: 79., 96., 110., 136., 184., 194., 199.

²⁴ Lásd a Miatyánk-átalakításokat tartalmazó gyűjteményem következő számú darabjait: (18.), 19., 35., (45.), 46., 57., 64–66., 69–70., (73.), (75.), 76., (80.), 81–83., 86., 89., (91.), 97–101., 103–107., (111.), 117–118., 120., 127., 129., 132., 136., 155., 157., 164., 179–184., 186–191., 196–200., 224., 232., 236., 276., 483.

²⁵ Lásd a Miatyánk-átalakításokat tartalmazó gyűjteményem következő számú darabjait: 35., 68–70., 81–82., 92., 97–101., 103–104., 106., 108., 111., 126–127., 136., 149., 155., 265., 483. Kevés Miatyánk-paródia irányul a parasztok ellen, lásd 3. és 7–8.

²⁶ E helyt szükség lenne részletesen különbséget tenni egyház-, kereszténység- és valláskritika között. Ezek a fogalmak nem azonos jelentésűek. Vö. HOFHEINZ – MEYER ZU HÖRSTE-BÜHRER 2014.

²⁷ Vö. uo. 198. o.: „Az egyházkritikának mint teológiai valláskritikának arra kell emlékeztetnie az egyházat, milyen erősen fenyegeti az a veszély, hogy külső mércék alapján fogalmazza meg legitimitását és feladatát. Az effajta egyházkritika feladata abban áll, hogy érvényre juttassa az egyházban: a látható egyház mellett ő láthatatlan egyház is, és láthatóságát alapvetően láthatatlansága alapján kell megformálnia. Ez a megkülönböztetési tevékenység mindig pengeélen tancolás marad.”

Az összevetés kritériuma	A reformáció kora ²⁷	A 21. század
Egyházi konfliktustémák	Többek között egyházkritika kiemelt személyiségek (a pápa és Luther) kapcsán; például „alapvető vitás kérdések – az istenfelfogás, az ember és Isten közti kapcsolatok, megigazulás és az üdvösség elnyerése, a hit és a cselekedetek viszonya, a Szentírás és az egyházi tanok, a Törvény és az Evangélium, a szentségek elismerése, illetve elvetése, tekintélyek az egyházban, a gyülekezetek és a laikusok szerepe, a szeretet parancsának következményei stb.” (LAUBE 1997, 2. o.)	Többek között egyházkritika kiemelt témák (szexuális visszaélések, fényűzés stb.) és személyiségek (XVI. Benedek, Margot Kässmann, Tebartz-van Elst püspök stb.) kapcsán (vö. ZEINDLER 2014, 182. o.)
A kritika nyelve	Latin és népnyelv	Népnyelv
Médium	Röplap, prédikáció, (részben igen hosszú, több oldalas) levél – a könyvnyomtatás előfeltétel (vö. WALZ 1988, 3. o.)	Digitális – részben igen rövid, pl. Twitter (150 karakter), részben igen parttalan
Technika	Eldurvítás, elidegenítés	Eldurvítás, elidegenítés
Létrehozók	Két durva front: reformoktól elhatárolódó, illetve reformokra törekvő keresztények, gyakran értelmiségiek; álnéven és névtelenül történő publikálás	Nagyon különbözők; újságírók, az egyház radikális ellenfelei (vö. Giordano-Bruno-Stiftung, vö. pl. CZERMAK 2014), laikusok; digitálisan lehetséges az álnéven történő publikálás
Befogadók	Két front: reformoktól elhatárolódó, illetve reformokra törekvő keresztények, összességében „széles társadalmi mozgalom” (vö. LAUBE 1997, 32. o.)	Nagyon különbözők; szűk közönség, széles tömegek
A befogadás csatornái	Szöveg; kép és szöveg kombinációja	Szöveg; kép és szöveg kombinációja; audiovizuális; rugalmas
A befogadás módja	Meghallgatás (hangos felolvasás csoportokban)	Látás (csendes olvasás, egyénileg)
A befogadás előfeltételei	Jelentős előzetes szöveg ismerete fejből	Jelentős előzetes szöveg ismerete mindenekelőtt a templomba járók részéről
Részvételi feltételek	Képesség az olvasásra, illetve meghallgatásra; hozzáférés újdonsághoz/hírekhez lokálisan és regionálisan	Szakmai viták iránti érdeklődés, sajátos médiumcsatornák befogadása, hozzájutás digitális médiumokhoz
Társadalmi struktúra	Rendek és hierarchiák szerinti, viszonylag tiszta szereptulajdonítások – jellegzetes vallási hovatartozás	Mindenféle különbözőség, sokféle vallási identitás
Az egyház szerepe	Központi	A nyilvános tér számos szereplőjének egyike
Az egyházkritika fajtája	Belső	Egyre inkább külső
Az egyház-kritika mértéke	A teljes struktúrát kérdőjelezi meg	Egyes esetekben maró (pl. „karneváli kocsi”), összességében mértéktartó
Miatyánk-paródiák	Az egyház a középpontban	Fogyasztási javak a középpontban
Problémák	Cenzúra; eretnokség vádjai	Meghallgatást találni; polarizálódás/radikalizálódás
Esélyek	A társadalom és az egyház változása	Tolerancia a szabadabb véleménynyilvánítás iránt; a vitapontok hangsúlyozott bemutatása

az egyházkritikában miért nem játszanak már szerepet a Miatyánk-elidegenítések, jóllehet műfajként éppenséggel léteznek még.

Ennek egyik oka abban állhat, hogy azok számára, akik nem részesültek erős egyházi szocializációban, ma gyakran idegen, ismeretlen dolog az imádság mint annak a módja, hogy összefogjuk a gondolatainkat, és élményeinket különféle nézőpontokból szemléljük (vö. SALMANN 2018, 6. o.). A költemények mint az érzelmek és kritika kifejeződései

²⁸ Vö. SIMON 1980, 13–25. o. Vö. még WALZ 1988, 62–74. o. Lásd még KLUG 2012.

úgyszintén nem ismertek széles közönség számára.²⁹ Mindenesetre a satíra különböző formái (paródia, kabaré, karikatúra, újságcikk) a mai Németországban pótolhatatlan szerepet játszanak a napi történések reflexiójaként és kritikája-

²⁹ Az idegenség költemények általi megtapasztalásának egyik példája abban a vitában vált világossá, amely a verselemzések értelméről vagy értelmetlenségéről zajlott az iskolákban 2015 januárjában. A vita egy diáklány, Nana Twitter-bejegyzéséből indult ki, amelyet aztán a médiumok nagyon fölkapnak. Vö. többek között: https://www.focus.de/familie/schule/schueler-in-prangert-schulsystem-an-allgemeinbildung-fehlanzeige-aber-ich-kann-ne-gedichtsanalyse-in-4-sprachen-id_4398825.html. Megtekintés: 2018. szeptember 11.

ként, a televízióban,³⁰ a rádióban³¹ és a nyomtatott sajtóban³² egyaránt. Ezek a médiumok kihatnak a közösségi oldalakra és az internetes kommunikáció más útjaira is, például a blogokra.³³ A kritikának szüksége van a maga terére, és meg is teremti azt, éppen parodisztikus elemekkel. Ez változatlanul érvényes az egyházakra is. Az egyházakon belül és kívül, helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten is folyik az útkeresés, hogyan lehetne megnevezni a kritikus pontokat. Az egyik út a szatíráé és a parodisztikus bánásmódé, legyen szó Tebartz-van Elst volt limburgi püspök pénzköltéséről, az abortuszvitáról, a gender- és házasságvitákról vagy a szexuális visszaélésekről.³⁴ Egyházi gyökerű emberek felléphetnének, és élethelyzeteikre alkalmazhatnák azt az imát, amelyre maga Jézus tanított, s amelyben már eleve benne rejlik a fennálló körülmények kritikája.³⁵ Ennek szabadsága adott mind a szólásszabadság, mind a vallásszabadság formájában, de meglepő módon mindeddig nem éltek vele.

„Mi Atyánk, aki a futballmennyben vagy...
Jöjjön el a te labdád...
Történjék meg a te játékod...
Ahogyan Wolfsburgban... úgy Hamburgban is!
Bocsásd meg rossz szezoneljesítményünket,
ahogyan mi is megbocsátjuk
az egyik vagy másik bírói döntést!
Ne vígy minket a másodosztályba...
Hanem szabadíts meg a kiesés átkától!
Ámen.
Csak a HSV!”

³⁰ Hogy csak néhány aktuálisat nevezek meg: *Xtra3*, *Heute Show*, *ZDF neo royal*, *LUKE!*, *Die Woche und ich* stb.: a társadalom és a világ áttekinthetetlen eseményeinek humoros-szaritikus kommentálásai.

³¹ Minden rádióadónak vannak humoristái, vö. Einslive, WDR 2 stb.; ezek a mindenkorai célcsoportokra szabva irányulnak – intellektuálisabb vagy sekélyesebb módon – az egyház, a politika és a nyilvánosság ellen.

³² Vö. vezércikkek minden folyóiratban, karikatúrák minden újságban – Martenstein és a társadalomkritikai rovat a *Zeit* magazinban éppúgy, mint a főszerkesztő asszony vezércikke a *Chrismon*ban.

³³ A Facebookon és a Twitteren folyamatosan kritikusan kommentálják a híreket, és egy csipetnyi iróniával mémmé alakítják át őket.

³⁴ Feltűnő, hogy azok a pénzzel való felelős bánásmódot és szexuális visszaéléseket érintő kérdések, amelyeket katolikus felelősökkel hoznak kapcsolatba, a nyilvánosságban differenciálatlan vitákat váltanak ki, és ezekben gyakran egyes számban van szó „az egyházzól”. A katolikus egyházban előforduló problémák az evangélikusban is kilépési hullámot váltanak ki. Ez rávilágít a reformáció kora és a mai kor közötti nagy különbségekre egyikére: az ökumené idején nem annyira mérvadó az evangélikus és a katolikus identitás közötti különbségtétel, mint akkoriban volt, nem is szólva az olyan belső megkülönböztetésekről, mint a református, az evangélikus, a görögkatolikus, a római katolikus vagy az ókatolikus stb. identitás. Lásd még ZEINDLER 2014, 182. o.

³⁵ Az olyan kérések, mint a „Legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is”, vagy a „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”, feltételezik, hogy a földön nem uralkodnak paradicsomi állapotok, hogy az élet alapfeltételei nem állnak mindenkinek rendelkezésére, és hogy jó lenne, ha ezek a körülmények jobbá válnának.

Miatyánk-paródiákat manapság nemigen fogalmaznak meg a hatalom birtokosaira vonatkozóan vagy olyan társadalompolitikai eseményekre irányulóan, mint a háború. Ehelyett szaporodnak azok a szövegek, amelyek a drogokra³⁶ vagy szórakozási jelenségekre³⁷ vonatkoznak. Úgy tűnik, az egyházaknak ma nehézségeik vannak a Miatyánk elidegenített átfogalmazásaival, különben 2012-ben nem született volna kritika a Sat1 „Mi futballunk” című Bajnokok Ligája-spotjával szemben, például Nikolaus Schneider részéről.³⁸ De úgy látszik, általánosságban is nehézségbe ütközik a Miatyánk komoly szándékú átfogalmazása, különben az egyik kérés átfogalmazásával kapcsolatban³⁹ nem létezne az a nyilvános vita, amelyet Ferenc pápa egyik kommentárja váltott ki (vö. SÖDING 2018), s amely 2017 decembere óta ismét egyre intenzívebben zajlik.

Marad a kérdés: az egyházkritika egyik formájaként működhetnének-e, és kellene-e ma (ismét) működniük a Miatyánk-paródiáknak? A Hegyi beszédben adott mintához (Mt 6,9–13) visszanyúlva a kritika tömör, nyomós formájának lenne néhány előnye:

- Lenne olyan címzett – személy vagy koncepció –, akit/amelyet világosan megszólítana. Ezáltal lenne olyan valakinek vagy valaminek, akit vagy amit felelősségre lehetne vonni, ahogyan a reformáció korában a támadás célpontjaként éppen a pápának kellett tartania a hátát.
- Megfogalmazódna egy véges számú szemrehányás és/vagy követelés, így a leglényegesebb vonatkozásokra kellene összpontosítani, és nem indulna el egy olyan szidalomáradat, amely az internetes „boszorkányüldözések” során a nyilvános térbe zúdul.
- Nem lenne szerzői jogi probléma, a Miatyánk mint kultúrkinccs mindenki számára hozzáférhető.

De természetesen lennének hátrányok is:

- A szerzőknek és a befogadóknak is szembe kellene nézniük azzal a kérdéssel, hogy kellően komolyan vették-e a mintát, nem akarták-e megsérteni azoknak az embereknek az érzéseit, akik számára szent dolog az imádság.
- Ha az imaparódiák mégis problematikusabbak, mint előzetesen feltételeztük, mivel az imádság lényegét ra-

³⁶ Lásd például a „Sör atyánk” és a „Kávés atyánk” változatokat a gyűjteményemben.

³⁷ Lásd például a „Futball atyánkat” a gyűjteményemben.

³⁸ Lásd többek között <https://www.welt.de/fernsehen/article106329685/wie-auch-wir-vergeben-den-Schiedsrichtern.html>. Megtekintés: 2018. szeptember 11.

³⁹ Lásd az „És ne vígy minket kísértésbe” körüli vitát, amellyel kapcsolatban az evangélikus egyház is állást foglalt: <http://www.katholisch.de/aktuelles/aktuelle-artikel/bedford-strohm-schaltet-sich-in-vaterunser-debatte-ein>, vagy <https://www.evangelisch.de/inhalte/147361/08-12-2017/papst-franziskus-vaterunser-uebersetzung-ver-suchung>. (Megtekintés: 2018. szeptember 11.)

gadják meg, akkor megéri elgondolkodni azon, hogy az imádkozás újból megtanulható-e.⁴⁰ Isten azonban sok távlatot enged meg. Nézetem szerint Istennek nincs kifogása a humor ellen.

Összességében világossá válik, hogy ki kell várnunk, milyen jelentősége lesz a jövőben a Miatyánknak és paródiáinak. Politikai harci eszközként fognak beszélni a vallási paródiákról? Vagy „a hit mint az ellenállás gyakorlata”⁴¹ más kifejezési formákat fog kialakítani az egyházak és a társadalom aktuális problémáinak kezelésére? A bevezetésben általam említett kérdések közül végül néhány nyitva maradt, s ezek további megvitatás tárgyai lehetnek. A kérdések így hangozhatnak: A jelenlegi ökumenikus és vallásközi együttélésre vonatkozóan levonhatunk-e tanulságokat az elmúlt korok vallási konfliktusainak példái-ból? A mai vallási konfliktusokban hogyan valósul meg az „egyszerűen szabad szájjal” hangulat?

Bibliográfia

Források

Der Bapstischen Catechismus nach dem Wittenbergischen Catechismo verstellt. Durch verordnung des Concilii zu Trient [1581]. VD 16 P 312. <http://diglib.hab.de/drucke/517-8-quod-4/start.htm>. (Megtekintés: 2017. szeptember 24.)

Hivatkozott művek

BÄRENFÄNGER, Katharina et al. (szerk.) 2013. *Martin Luthers Tischreden. Neuansätze der Forschung*. Mohr Siebeck, Tübingen. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 71.)

BEHRENDT, Walter 2011. Der Papisten Handbüchlein von 1563 und seine biblischen Illustrationen. *Daphnis*, 40. évf. 3–4. sz. 535–565. o.

⁴⁰ Vö. SALMANN 2018, 6. o.: „Az imádkozás talán az egyetlen olyan gesztusa az embernek, amely egyszerre intim magánügy és nyilvános is, misztikusan-egyénileg (nem feltétlenül személyesen) és rituálisan megformált, gyakran anonim, társadalmi konvenciókat és közösséget alakító és mindemellett szinte minden kultúrában teljesen magától értetődő, paradox módon a modern Nyugat-Európában teljesen félreeső valami. [...] Minden imádság megszakítja a hétköznapi szürkeségét, becsúszik a megszokott történések közé, ablakot nyit a messzeségre, a mélységre vagy a magasságra.” Lásd a 7. oldalt is: „Szünet tartása, megnyílás és tágulás, összeszedettség, elfogadottság, változás. Ez lenne a kezdő imádság kórtánca. Az effajta megbarátkozásból fakadóan az ember megtalálhatja a szabadon kimondott szó szabadságát, képes kiöntené a szívét, kibeszélni magát, elmesélni életének vesződséges és ragyogó eseményeit, kitergetni önmaga és Istene előtt. Először talán az ürességbe, a messzeségbe, a nyomtalanságba.”

⁴¹ Lásd a berlini Evangélikus Akadémia nyári teológiai akadémia-jának alcímét: Glauben als Widerstandspraxis (A hit mint az ellenállás gyakorlata). <https://www.eaberlin.de/seminars/data/2018/rel/au-loese-uns-aus-dem-boesenag-mt-6-3-n/>. (Megtekintés: 2018. szeptember 11.)

BEYER, Franz-Heinrich 1994. *Eigenart und Wirkung des reformatorisch-polemischen Flugblatts im Zusammenhang der Publizistik der Reformationszeit*. Lang, Frankfurt a. M. (Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung 39.)

CZERMAK, Gerhard 2014. *Problemfall Religion. Ein Kompendium der Religions- und Kirchenkritik*. Tectum, Marburg.

DIEKMANNSENKE, Hans-Joachim 1994. *Die Schlagwörter der Radikalen der Reformationszeit (1520–1536). Spuren utopischen Bewußtseins*. Lang, Frankfurt a. M.

GESTRICH, Andreas 1994. *Absolutismus und Öffentlichkeit. Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 103.)

GILMAN, Sander L. 1974. *The Parodic Sermon in European Perspective. Aspects of Liturgical Parody from the Middle Ages to the Twentieth Century*. Steiner, Wiesbaden. (Beiträge zur Literatur des XV. bis XVIII. Jahrhunderts 6.)

GRABOWSKY, Ingo 2016. *Luther. 1517 bis heute. Katalog zur Sonderausstellung der Stiftung Kloster Dalheim*. LWL-Landesmuseum für Klosterkultur, 31. Oktober 2016 bis 12. November 2017. Ardey-Verlag, Münster.

HARMS, Wolfgang (szerk.) 1983. *Illustrierte Flugblätter aus den Jahrhunderten der Reformation und der Glaubenskämpfe. Kataloge der Kunstsammlungen der Veste Coburg*. Neue Presse, Coburg.

HOFHEINZ, Marco – MEYER ZU HÖRSTE-BÜHRER, Raphaela J. (szerk.) 2014. *Theologische Religionskritik. Provokationen für Kirche und Gesellschaft*. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn. (Forschungen zur reformierten Theologie 1.)

KLUG, Nina-Maria 2012. *Das konfessionelle Flugblatt 1563–1580. Eine Studie zur historischen Semiotik und Textanalyse*. De Gruyter, Berlin. (Studia linguistica Germanica 112.)

KÖNNEKER, Barbara 1991. Satire und Polemik. 1. Thomas Murner: Von dem Großen Lutherischen Narren (1522); 3. Niklaus Manuel: Vom Papst und seiner Priesterschaft (1523). In: *Satire im 16. Jahrhundert: Epoche – Werke – Wirkung*. Beck, München. 135–154., 169–189. o.

LAUBE, Adolf (szerk.) 1997. *Flugschriften gegen die Reformation (1518–1524)*. Akademie, Berlin.

LAUBE, Adolf (szerk.) 2000. *Flugschriften gegen die Reformation (1525–1530)*. 1–2. köt. Akademie, Berlin.

LEMBERG, Margret 1997. Stiefvater, der du bist in Paris. Politische Satiren und Parodien auf der Basis religiöser Texte. *Archiv für Kulturgeschichte*, 79. évf. 313–358. o.

LIEDE, Alfred 1992. *Dichtung als Spiel. Studien zur Unsinnspoesie an den Grenzen der Sprache*. 2. kiad. Szerk. Walter Pape. 1–2. köt. De Gruyter, Berlin.

MEYER-BLANCK, Michael 2003. *Kleine Geschichte der evangelischen Religionspädagogik*. Kaiser, Gütersloh.

NEECKE, Michael 2007. Textfeld 4: Ausblick – Prosaauflösungen im Reich. In: Edith Feistner et al. (szerk.): *Krieg im Visier. Biblepik und Chronistik im Deutschen Orden als Modell korporativer Identitätsbildung*. Niemeyer, Tübingen. (Hermaea 114.) 203–233. o.

POSSET, Franz 2015. *Unser Martin. Martin Luther aus der Sicht katholischer Sympathisanten*. Aschendorff, Münster. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 161.)

- SALMANN, Elmar 2018. Das ABC neu lernen. *Junge.Kirche*, 1. sz. 6–8. o. https://www.jungekirche.de/2018/0118/2018_01%2006-08.pdf.
- SCHADE, Oskar 1966. *Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit*. Olms, Hildesheim. (A 2. kiadás [Hannover, 1863] reprografikus utányomása.)
- SCHMIDT, Josef 1977. *Lestern, lessen und lessen hören. Kommunikationsstudien zur deutschen Prosasatire der Reformationszeit*. Lang, Bern. (Europäische Hochschulschriften.)
- SIMON, Karl (szerk.) 1980. *Deutsche Flugschriften zur Reformation (1520–1525)*. Reclam, Stuttgart.
- SÖDING, Thomas (szerk.) 2018. *Führe uns nicht in Versuchung. Das Vaterunser in der Diskussion*. Herder, Freiburg. (Theologie kontrovers.)
- SPÖRL, Uwe 2006. *Basislexikon Literaturwissenschaft*. 2. kiad. Schöningh, Paderborn. (UTB 2485.)
- VERWEYEN, Theodor – WITTING, Gunther 1979. *Die Parodie in der neueren deutschen Literatur. Eine systematische Einführung*. WBG, Darmstadt.
- VERWEYEN, Theodor – WITTING, Gunther 1987. *Die Kontrafaktur. Vorlage und Verarbeitung in Literatur, bildender Kunst, Werbung und politischem Plakat*. Universitätsverlag, Konstanz.
- ZEINDLER, Matthias 2014. Theologische Religionskritik als Kirchenkritik. In: Marco Hofheinz – Raphaela J. Meyer zu Hörste-Bührer (szerk.): *Theologische Religionskritik. Provokationen für Kirche und Gesellschaft*. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn. (Forschungen zur reformierten Theologie 1.) 179–205. o.
- WALZ, Herbert 1988. *Deutsche Literatur der Reformationszeit. Eine Einführung*. WBG, Darmstadt.
- WERNER, Richard Maria 1892. Das Vaterunser als gottesdienstliche Zeitlyrik. *Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte*, 5. évf. 1–49. o.
- WOLFF, Fritz 1993. Luther und Landgraf Philipp im Spiegel der „Tischreden“. *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 43. évf. 19–38. o.

Fordította: Gromon András

Az ősegyház tanúságtétele a női arcú Szentlélekről

■ CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR

Manapság sok szó esik a *nőkérdésről*, főként társadalmi és politikai összefüggésben. Kevésé ismert, hogy mennyire eleven volt ez a kérdés a zsidó és ókeresztény irodalomban is. Pedig mind az Ó-, mind az Újszövetség hitrendszerében fontos szerepet játszott a női princípium. Míg a későbbi korokat a patriarchalizmus uralja, a legkorábbi források arra mutatnak, hogy a kiindulópontnál jelen volt a női elv iránti érzékenység. Ma számos kutatás mutat ebbe az irányba. Ezek a kutatások igen jelentősek lehetnek a mai nőkértékelésében. Ehhez viszont az szükséges, hogy nyitott szemmel olvassuk a korai dokumentumokat.

Hogy épp a *Szentlélek személyében* összpontosul ez a nőiség, ehhez a holt-tengeri tekercek, a Nag Hammádi-iratok és a korai kereszténység jó néhány könyve vezethet el.¹ Kutatók szerint a Szentlélek lehet a gyújtópontja és gyűjtőtégelye annak a lelki megújulásnak, amely teret enged *Isten női aspektusának*. A Szentléleknek egész sor anyai szerepe élt az Ószövetségben, a zsidókereszténység, valamint a szír és kopt ősegyház hagyományában: például a teremtésben, a bölcsesség közvetítésében és az ószövetségi próféták írásra ösztönzésében. Az Újszövetségben pedig a Szentlélek hordozza Isten jelenlétét a világban, és

ez az az erő, amely – vagy inkább *aki* – megjelenik Jézus fogantatásában és életében.

A legkorábbi keresztények – elsősorban azok, akik zsidó származásúak voltak – a Szentlélekről mint *női személyről* beszéltek. Ennek gyökere a tény, hogy a héber nyelvben a Szentlélek *rúah*, és ez a legtöbb esetben nőnemű szó.² Az első keresztények, akik közülük kerültek ki, ezt a szóhasználatot magukkal hozták. Ugyanígy arám és szír nyelven is a *rucha* nőnemű. Érdeemes tehát áttekintenünk a legősibb zsidó, majd szír forrásokat.

Zsidókeresztény források

Órigenész és a Zsidók szerinti evangélium

Az első tesztszöveg a nagy görög szentatyától, Órigenésztől (185–254) származik, ez a János-evangéliumhoz fűzött kommentárja. Ezt írja: „A Zsidók evangéliumában ezt mondja a Megváltó: »Anyám (*métér*), a Szentlélek vitt föl engem a nagy Tábor-hegyre.«³

Miről tanúskodik ez? – Órigenész minden valószínűség szerint akkor diktálta le e sorokat, amikor a paleszti-

¹ James J. Hurtak, a Kaliforniai Egyetem professzora szerint ugyanez mutatkozik a két szövetség közötti irodalomban, a holt-tengeri tekercekben és a kopt ősegyház irataiban is (<https://www.pistissophia.org/the-holy-spirit-the-feminine-aspect-of-the-godhead/>).

² *Isten anyai arca* című könyvemben részletesebben írtam a *rúah* és a Szentlélek női arcáról (CSELÉNYI 2016, 140–151. o.).

³ Órigenész: *János-kommentár* 14, 4. In: PREUSCHEN 1903, 67. o.

nai Caesareában volt. A szakértők szerint pedig ekkor ez az evangélium már létezett. Eszerint a 2. század elején a zsidókeresztények már anyának tekintették a Szentléleket. Sőt Órigenész egy másik írása szerint ő maga is elfogadta ezt az állásfoglalást.⁴

Ugyanerről a mozzanatról a Vulgata fordítója, Szent Jeromos is tanúskodik Ezékiel-kommentárjában: „A Szentlélekről a Zsidók evangéliuma nőnemben beszél, akiről ezt mondja a Megváltó: »Épp most vitt föl anyám (mater)«.”⁵ Megismétli ezt Izaiás-kommentárjában is.⁶

Epiphanius és Hippolytus Elxai prófétáról

A zsidókeresztények körében egyértelmű a Szentlélek női volta. Számos tanúságtétel származik Elxai prófétától. Ez a zsidókeresztény látnok, akinek a neve Elchasai, Alkasaios, Elkeszai és Elxaios formában is felbukkan, a 2. század elején kapta a kinyilatkoztatást, amelyet Mezopotámiában 116–117-ben lejegyzett könyvében (vö. Elkasai könyve).

Epiphanius egyházatya (315–430), aki jó pár évig Szalamisz püspöke és Cyprus metropolitája volt, így közvetíti ezt a kinyilatkoztatást: „Krisztus az Erő Fia, aki továbbadja a Magasságbeli erejét... , aki nem más, mint a Szentlélek, aki szereti Krisztust, de ő női lény (thelean).”⁷

Nem sokkal ezután ismételten hivatkozik Elxaira: „Azt mondja, a Szentlélek eléje [Krisztus elé] állt női alak formájában (en eidei thelean).”⁸

Korábban Hippolytus (170–236), a római presbiter ugyanezt a hagyományt adta tovább Elxaitól: „Egy női lény (thelean) volt vele [ti. Krisztussal]. A férfi Isten Fia volt, a női lényt pedig Szentléleknek hívták.”⁹

A Pseudo-Clementinák

A következő tanúságtétel a Szentlélek női mivoltáról az úgynevezett *Pseudo-Clementinák*ból származik. Ezek az iratok Római Kelemen († 96 körül) neve alatt terjedtek el, görögül a 4. században váltak ismertté *Homíliák* címen, latinul pedig *Recognitio* néven. Mindkét forma számos forrást tartalmaz a zsidókeresztényektől. A zsidókeresztények felfogását a Lélek-Anyáról jól tükrözi az egyik homília: „És Péter ezt válaszolta: Egyikük azt mondta bölcsességének: »Nosza, teremtsünk embert!« (Gen 1,26) Ez az »ő bölcsége« a Szentlélek.”¹⁰

⁴ Órigenész: *Jeremiás-kommentár* 15, 4. In: KLOSTERMANN 1901, 128. o.

⁵ Jeromos: *Ezékiel-kommentár* 4, 16, 13. In: GLORIE 1964, 178. o.

⁶ Jeromos: *Izaiás-kommentár* 11, 40, 9. In: ADRIAEN 1963, 459. o.

⁷ Epiphanius: *Panarion* 30, 17, 6. In: HOLL 1915, 357. o.

⁸ Uo.

⁹ Hippolytus: *Refutatio* 9, 13, 3. In: WENDLAND 1916, 251. o.

¹⁰ *Pseudo-Clementines*, Hom. 16, 12, 1. In: REHM 1969, 223. o.

A szöveg azonosítja a Lelket (rúah, pneuma) a bölcsességgel (*hokmá, sophia*). Ez a *párhuzam, sőt azonosítás* mind az ószövetségi, mind a zsidókeresztény hagyományra jellemző. Salamon bölcsessége (a Bölcsesség könyve) bekerült a görög nyelvű ószövetségi kánonba, a Septuagintába, és nagy tiszteletnek örvendett a korai keresztények körében, különösen ez a hely: „Ki ismerte meg akaratodat, hacsak te nem adtál bölcsességet, s el nem küldted szent lelkedet a magasból?” (Bölcs 9,17; Káldi-Neovulgáta ford.)

A hokmá és a Lélek nemcsak hogy azonos, de *női jellegű*. Az első keresztények egyaránt a bölcsesség és a lélek gyermekeinek tartották magukat. A legősibb tanúságtétel erről Órigenésztől és Jeromostól főntebb már szerepelt. Úgy is mondhatnánk, nem görög fogalmakkal fejezték ki magukat, hanem szemita szimbólumokkal; képekben, és nem logikai képletekkel. A Szentháromság eszméje nem egy a sok görög elméletből, hanem a Krisztus-esemény megéléséből származik. Mint láttuk, ez érvényes Isten Fiára és a Nő-Lélekre. KRETSCHMAR szerint ez a tanúságtétel a szentháromsághit legősibb formájának tekinthető (1956, 99. o.).

Mikor ezeket a tanúságtételeket idézzük fel, tudatában kell lennünk, hogy a zsidókereszténység a Szentháromság titkáról nem a görög gondolkodás eszköztárát alkalmazza, hanem zsidókeresztény írásokra támaszkodik.

Theophilus és Irenaeus

A zsidókereszténység tanítása a Lélekről és Szophiáról megtalálható olyan görög szerzőknél is, mint Antiókhiai Theophilus vagy Lyoni Irenaeus (kb. 130–200). Theophilus Autolykus ellen írt írásában, mint hitvédő szerző, ezt írja: „Isten mindent az ő Logosza és Szophiája segítségével hozott létre, mert Igéje alkotta az egeket, és szája lehelete minden seregüket” (Zsolt 32,6). Ugyanígy a teremtés első három napját úgy értelmezi, hogy az Isten, az ő Logosza és Bölcsessége három napja, triász.¹¹

Irenaeus pedig *Contra Haereses* című művében, amelyet jórészt lefordítottak latinra, többek között ezt írja: „... a Fiú és a Szentlélek (Spiritus) nem más, mint az Ige és a Bölcsesség (Sapientia).”¹²

Hermász Pásztor

Hermász *Pásztor*a ritka jelentőségű irat. Alapjai feltehetőleg Rómában születtek, az 1. század vége és a 2. század közepe között. Végző formájában látomásokat, parancsolatokat és hasonlatokat (példázatok) tartalmaz. A 2–3. században egyes egyházi szerzők a Szentírás részének te-

¹¹ Theophilus: *Ad Autolycum* 1, 7; 2, 15. In: GRANT 1970, 10., 52. o.

¹² Irenaeus: *Adv. Haer.* IV. 7, 4; 20, 1. In: ROUSSEAU 1965, 464., 626. o.

kintették. Vak Didymus, Szent Atanáz kortársa a kánon jegyzékébe is bevette a 4. században. A szintén e korból való *Codex Synaiticus*, ez az igen jelentős bibliai kézirat is tartalmazza. Legjelentősebb eleme, hogy a zsidókeresztény felfogást tükrözi.

Ebből a zsidókeresztény jellegből kiemelkedik, hogy a Szentlelket *női jellegűnek* tekinti. Hermászra – mint általában az apostoli atyákra – ez jellemző. A *Similitudines*-ben a Szentlelket a hét szűz jeleníti meg. A Szentlelket preegzisztensnek látja, aki olyan, mint egy idős asszony (*gü-né presbutisz*).

Szárdiszi Melito

Néhány évtizeddel később a Római Birodalom egy másik részén, Szárdiszban Melito († 190) kiadta a húsvétról írt homíliáját.¹³ Tizenhét töredékből áll, ezek közt olvasható:

„Dicsőítsd az, Atyát, aki egyedül szent, énekeljete Anyátokhoz (*téi métri*), ó, szűzek! Dicsőítsük, magasztaljuk őket rendkívüli módon, mert egyedül szentek. Szűzek, mint menyasszonyokat magasztalunk titeket, mert megtaláltatok vőlegényeteket, Krisztust. Igyátok a bort, menyasszonyok és vőlegények!”¹⁴

Ez a húsvéti himnusz-töredék bizonyosan a *Bodmer-kódex* után keletkezett, és igazoltan Melitótól származik. Feltehetően liturgikus használatból került elő, mégpedig keresztelési liturgiából. A zsidókeresztény húsvéti hagyomány lecsapódása. Az ebben szereplő anya kétségtelenül a Szentlélek!

A zsidókereszténységnek ezek a dokumentumai folytatódnak a *szíriül beszélő ősegyházban* is, mégpedig úgy, hogy női elvűnek tekintik a Szentlelket. Az arám és a szír nyelv rokonsága alapján úgy is mondhatnánk: Jézus szavai élnek tovább ebben az ősi szellemi rétegben!

Források Kelet- és Nyugat-Szíriából

Egy kis grammatika

Szent Jeromos, a Vulgata fordítója egy ézsaiási vers kommentárja kapcsán¹⁵ szólt arról, hogy a Lélek (*ruah*) a héber nyelvben nőnemű szó, bár „nyelvünkben” (a latin-

ban) hímnemű (*spiritus*), a görögben pedig semlegesnemű (*pneuma*). Ebből arra következtetett, hogy „Istenben nincs nem” (*in divinitate enim nullus est sexus*). Kiderülhet azonban, hogy az ókori szír nyelvben legalább is sokáig fennmaradt a Szentlélek nőneműként való értelmezése (BROCK 1990).

Bár az Újszövetség görög nyelven íródott, a kereszténység mégis szemita milióben született, és maga Jézus arámul beszélt (amelynek egyik dialektusa a szír nyelv). Bár a Római Birodalomnak mind keleti, mind nyugati részén ismerték a görög nyelvet, az arám számos ősi keresztény közösség nyelve volt, és ezek a *ruha* 'Lélek' szót használták, amely éppúgy, mint a *ruah* a héberben, nyelvtanilag nőnemű. A nagy kérdés, hogy ez tényleg csupán nyelvtani adat volt, vagy lényegi eleme a Szentlélek szerepének. Más szóval csak metafora volt-e, vagy ontológiai jegy? Ez annál is inkább jogos kérdés, mert az ősegyház irataiban jó néhányszor az *anya* kifejezés is megjelenik a Szentlélekre vonatkozóan!

Még itt, a bevezetőben kicsit érdemes megvizsgálnunk, hogyan jelennek meg a nyelvtani nemek a különböző nyelvekben. A magyar nyelvben nincs a női mivolt jelzésére külön eszközünk, legfeljebb valamilyen utótaggal tudunk rá utalni (orvosnő, királynő, diáklány stb.). Az angolban hasonló a helyzet, ott csak a személyes névmás (*he, she*) fejezi ki a nemet, sokan így fogalmazzak: az angol „nem szexista” nyelv. (Eszerint a miénk sem.)

A franciában vannak hímnemű és nőnemű főnevek és melléknevek, mind a személyekre, mind a tárgyakra vonatkozóan. A névelő is tükrözi a nemet. Ami a Lelket (*l'esprit*) illeti, hímnemű. A németben hímnem, nőnem és semlegesnem is van. A Lélek (*der Geist*) masculinum. Hasonló a helyzet a görög nyelvben, ahol viszont a lélek (*pneuma*) neutrum, mint főntebb már utaltam is rá.

A héber, arám és szír nyelvben (a franciához hasonlóan) csak két nem van, még hozzá nem csak a főnevekre és melléknevekre vonatkozóan. Nincsenek különböző nemű névelők. Viszont különleges adottság, hogy *az igék jelzik az adott nemet!*

Ami a szír ősegyházat illeti, e kor szír irodalmában három korszakot különböztethetünk meg (OORT 1812 alapján):

1. A legősibb keresztény korszakban, Kr. u. 400-ig a Szentlélek (*ruha*) egyértelműen és mindenütt *femininum*. Ez érvényes az ó- és újszövetségi fordításokra, emellett három kiemelkedő teológiai emlékre, a *Tamás-aktákra*, *Aphrahat* és Szent Efrém írásaira is.

2. Az 5. század elejétől egyesek már kezdik alkalmazni az Újszövetség, az első nagy egyetemes zsinatok és a nagy latin egyházatyák szóhasználatát: a *ruha* szót *hímneműnek* kezdik értelmezni, ha a Szentlélekre vonatkoztatva kerül szóba.

3. A 6. századtól a *ruha* (ha a Szentlélekre vonatkozik) hímnemű szóként szerepel. És bár eredetileg nőnemű, csak

¹³ Ezt Campbell Bonner fedezte fel és publikálta 1940-ben, ezután vált híressé.

¹⁴ Melito: *Fragmenta* 17. In: HALL 1979, 84–85. o.

¹⁵ Ézs 40,13: „Ki irányította az Úr lelkét, vagy ki volt tanácsadója, aki oktatta őt?” (Vö. ADRIAEN 1973, 459. o.).

a bibliafordításokon kívül, *liturgikus szövegekben és a költői nyelvben* marad ilyen jellegű, bár ott is mindkét alakban felbukkan.

Bibliafordítások

Ez a háromfázisú fejlődés jól nyomon követhető a *biblikus szövegek* szír nyelvű fordításaiban. Az első egyetemes zsinatok előtt, a 2. század végén és a 3. században az evangéliumfordításokban a Szentlélek nőnemű szó nyelvtanilag. Az Újszövetség kritikailag elfogadott változatában, amely a Pesitta nevet viseli, és az 5. században született, néhány fontos helyen megmaradt a nőnemű alak, néhol azonban már hímneművé változott a szó. A 7. század elején keletkezett változatban, amely Harklean néven ismert, és a tükörfordítás mesteri példája, a *ruha* hímnemű, valahányszor a Szentlélekre vonatkozik. Gyakorlatilag ezt az utat követi a híres szír tudós, Philoxenus 507/508-ból származó változata is.

Egyértelmű, hogy ez a kopernikuszi fordulat abban a „logoszophiánus” fordulatban helyezhető el, amelyet az Ószövetségből az Újszövetségbe való átmenet hozott magával. Ennek keretében az eredetileg szintén anyai arcú Szophia társteremtői szerepe átkerült a Logoszra, és elveszítette női jellegét; *rúahból pneuma lett*, és többé-kevésbé szintén elveszítette női-anyai jegyeit. De még így is számos kiemelkedő hely maradt, amely továbbra is őrizte ezt a jelleget, így Jézus megkeresztelkedésének története az anyagamb (*perisztera*) jelképével, vagy az újjászületés anyjának motívuma (Jn 3,5); ugyanígy az ősi szír teológiában is kimutatható a női arc továbbélése.

Legyen szabad ezt a fejlődési (vagy inkább „eltérülési”) ívet néhány példával is illusztrálnom, kezdve a szír Bibliával.

Számos fontos töredék maradt fenn e korból. Így ott van az evangélium ősi szír nyelvű változata, az ószír evangélium, amely a 2. századra vezethető vissza. Ebben Jn 14,26 így szerepel: „...Ám ő (szírül: *hi*, nőnemű személyes névmás!), a Lélek, a Vigasztaló, akit Atyám küld nektek a nevemben, megtanít titeket minden dologra, emlékeztet mindarra, amit mondtam.”¹⁶

Mint említettem, a Pesittában már jórészt „elférfiasított” a Szentlélek, még olyan helyeken is, amikor tanító szerepben jelenik meg (Lk 12,12; Jn 14,26). Számos helyen azonban ez a változat is megőrizte az eredeti „női” jellegét. Így két kulcsfontosságú szövegösszefüggésben: az anyagi üdvözlet leírásában (Lk 1,35) és Jézus megkeresztelkedésekor (Mt 3,16 || Mk 1,10 || Lk 3,17 || Jn 1,32). További fontos helyek is megjelennek, amelyekben az ige mutatja a

genust.¹⁷ A Pesitta fordítás az Apostolok cselekedetei szövegében tizenhárom ízben hímnemű, de hét helyen nőnemű alakban használja a *ruha* szót.¹⁸ Vannak helyek, ahol így is, úgy is értelmezhető a szó.¹⁹

Bármennyire is uralkodó a nemi szerep megváltoztatása a Pesittában, jónéhány további könyvben is megmaradt a nőnemű változat. Az 50. zsolttár híres sorában (50,13) a szó jelzője hordozza a nőnemet (*ruhak kaddisa*): „Szentlelkedet ne vond meg tőlem”. Van, ahol az ige fejezi ki a nőnemet: „Isten Lelke lakik (*amra*) bennetek” (1Kor 3,16). Philoxenus († 523) a nőnemű igét hímneműre váltotta (*amar*) a hely értelmezésében. Hasonlóképp járt el a Harklean változat is. Szinte általánossá vált ez a „nemváltás”.

Nem bibliai szövegek

A *nem biblikus irodalomban*, ti. a himnusz- és költészetben nem ment végbe ilyen iramban ez a változás. A szerzők nem aszerint követték egyik vagy másik irányzatot, hogy melyik iskolához tartoztak, hanem hogy a kikerekedő vitában melyik oldalt képviselték. Narsai például, aki az antiókhiai szárnyhoz tartozott, vagy Philoxenus, az alexandriai, egyaránt a „férfiasítás” hívei voltak; Szimeon a női vonást részesítette előnyben; Sarug Jakab († 521) mindkét megoldást alkalmazta. A 6. század végétől általánossá vált a hímnemű forma (*ruh kaddis*) alkalmazása. A szír költészetben és a liturgikus kiadványokban azonban tovább élt a női jellegű forma.

Jó példa erre Fülöp evangéliuma, amely ugyan csak kopt nyelven maradt fenn, de szír forrásra vezethető vissza. Ennek 17. verse a „Szentlélektől van áldott állapotban” (vö. Mt 1,20) alapige értelmezésében a Szentlelket anyai szerepben látja, annak alapján, hogy Lk 1,35-ben világosan kitűnik az „apai” szerep is: hogy ti. a megtestesülés nemcsak a Lélek alászállásának eredménye, hanem az Atya (a Magasságbeli) erejéből (is) történik, ahol a *hajla* ’erő’ hímnemű szó!

A Fülöp-evangélium egyértelműen nőneműnek látja a Lelket, és a mögötte álló ősi szemita, szír hagyomány szerint is a Szentlélek kifejezetten anya.²⁰ Az apokrif Jakab-evangélium Jézust magát „a Szentlélek fiának” nevezi. *Ez az egyik leghatározottabb vallomás arról, hogy a Szentlélek nemcsak a teremtmények anyja, hanem a Fiú anyja is.*

Számos mű helyezhető el ebben a sorban. Ezek közül a legősibb a *Tamás-akta* a 3. századból. Eredeti nyelve (ma

¹⁷ „Atyátok Lelke szól belőletek” (Mt 10,20); Jézust „a Lélek kivitte a pusztába” (Mk 1,12); Jézus „Szentlélekkel eltelve visszatért a Jordántól” (Lk 4,1); „szavaim lélek és élet” (Jn 6,63); Simeon „a Lélek ösztönzésére a templomba ment” (Lk 2,27); „Ezt a Lélekről mondta” (Lk 739).

¹⁸ ApCsel 2,2; 10,19; 11,12; 19,6; 20,23.28; 21,11; 28,25.

¹⁹ ApCsel 1,8; 8,18.29.39; 10,44; 13,2; 16,7.

²⁰ Lásd erről: MURRAY 1975, 312–320. o.; CRAMER 1979, 36–38., 68–69. o.; BROCK 1979, 3–5. o.

¹⁶ Evangelium da-Mepharrese. In: BURKITT 1904, 510–511. o.

már elismert módon) a szír. Elég hamar lefordították görögre, de még abban is helyet kapott néhány fohász, amelyet a Szentlélekhez mint Anyához intéztek (KRUSE 1985).

Néhány fontos részlet erről. A Tamás-akta a *keresztelő szertartásban* imát intéz a Fiúhoz és a Lélekhez: „Jöjj, Krisztus szent neve, amely minden név fölött vagy, jöjj, a Magasságbeli ereje és tökéletes irgalom; jöjj, felmagasztalt ajándék (ti. Szentlélek), jöjj, Anya, aki könyörületesen szeretsz bennünket.” (A későbbi hivatalos görög szövegből ez az „könyörületes Anya” eltűnt.)

Az *eukharisztia* szövegösszefüggésében (vö. *epiklézis*) ez a könyörgés szerepel: „Jöjj, titkos Anya..., jöjj, és részesíts bennünket az eukharishtiában, amelyet a Te nevedben mutatunk be, részesíts bennünket szeretetedben, akik hozzád fohászokodunk.” A későbbi változathoz szintén kikerült az Anya kifejezés. A szentháromságos könyörgésből kimaradt az Anya szó, helyette a Szentlélek szó szerepel. A szír aktában ez a megjelölés is feltűnik: „Atyátok és Anyátok, minden teremtett dolog anyja”, a későbbi szövegből utóbbi már kimaradt. *A szír ősegyháznak ezekből a dokumentumaiból ez a Szentháromság-kép rajzolódik ki: Isten Atya, Anya és Fiú.* A kor költészetében a Király és a Királynő alakja sem más, mint az Atya és a Szentlélek.

Mégsem a Tamás-akta az egyetlen példa ebből a korból.

Tamás evangéliuma

A Tamás-evangéliumot jórészt lefordították kopt nyelvre. 1945 decemberében találták meg a második, úgynevezett gnosztikus kódexet Felső-Egyiptomban, Nag Hammadihoz közel. Ebben található a Tamás-evangélium. A kutatók úgy vélik, hiányoznak belőle a speciális gnosztikus jegyek, sokkal inkább a korai zsidó és szír kereszténység lecsapódását mutatja. Ebben olvasható a következő logion: „[Jézus mondta:] Aki nem gyűlöli apját és anyját, és úgy követ engem, nem lehet az én tanítványom. És aki nem szereti apját és anyját, és követ engem, nem lehet a tanítványom, mert igazi Anyám adta életemet.” Az Anya itt a Szentlélek!²¹

A Tamás-akták

Ez az irat Judás Tamás apostol missziós útját követi, mintegy az Apostolok cselekedeteinek folytatása. Tudjuk, milyen jelentős volt ez az apostol szír földön, sőt Indiában is (vö. Tamás-keresztények). Szír és görög kéziratokban lelhető fel, bizonyítottan a 3. sz. közepén keletkezett. Jó néhány olyan archaikus elemet tartalmaz, amely a korai szír keresztény egyház felfogását tükrözi. Ezek között van, hogy

a Szentleket *női jellegűnek tekinti*. Görögre fordított formában maradt fenn. Néhány fontos részlete:

„És felkelt az apostol, pecséttel megjelölte őket,²² mondván: Jöjj, irgalmas Anya (*méter*)... Jöjj, hét ház Anyja (*méter*)... Jöjj, Szentlélek (*pneuma*), és tisztíts meg belsejüket és szívüket, pecsételd meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek (*pneumatosz*) nevében.”²³

„...Imádunk és dicsőítünk téged [Krisztus], és a te láthatatlan Atyádat és Szentlekedet (*pneuma*), minden teremtmény anyját (*métera*).”²⁴

„...Jöjj, titkos Anya (*méter*), jöjj, aki²⁵ megnyilvánulsz tetteidben, aki örömet és megnyugvást adsz azoknak, akik egyesültek veled.”²⁶

Érdemes összehasonlítani az acta 7. versét, ahol ez áll: „Dicsőítjük az Atyát, mindenek Urát és a Lelket, az ő bölcsességét”,²⁷ és a szöveg másik változatát, amely így szól: „...az igazság Atyját és a bölcsesség anyját”.

Salamon ódái, a Didascalía és az Apostoli konstitúció

Salamon ódái, ez a zsidókeresztény irat minden valószínűség szerint Szíriában vagy Palesztinában keletkezett a 2. század folyamán. A 36. ódában ezt olvassuk:

„Az Úr Lelke nyugodott rajtam,
ő (*hi*) fölemelt a hegyre...
erősen átölelt az Úr színe előtt,
mert a Magasságbeli nagysága szerint
ő alkotott engem.”²⁸

A *Didascalía apostolorum* nem más, mint ősi egyházalkotmány, amely Szíriában jött létre a 3. század első harmadában. Ennek 11. fejezetében ez szerepel: „Ő (a püspök) a fejetek és vezetőtök és legmagasabb királyotok. A Mindenható nevében cselekszik, ezért tiszteljétek, mint Isten helyettesét. De a diakónus Krisztus helyett áll, ekként kell szeretnetek. És a diakonisszákat úgy kell tisztelnetek, mint a Szentlélek képviselőit...”²⁹

Ugyanezt rögzíti az *Apostoli konstitúció* is, ez az egyházi gyűjtemény, amely a 4. század második feléből származik, és mindenképp Szíriából ered: „A diakonisszákat a Szentlélek helyetteseiként kell tisztelni.”³⁰

²² A pecsét a bérmálásra való utalás.

²³ *Acta Thomae* (1903) 27. In: LIPSJUS-BONNET 1903, 142–143. o.

²⁴ *Acta Thomae* (1903) 39. Uo. 157. o.

²⁵ Nőnemű vonatkozó névmással.

²⁶ *Acta Thomae* (1903) 50. Uo. 166. o.

²⁷ *Acta Thomae* (2003) 7. In: KLIJN 2003, 29. o.

²⁸ *Odae Solomonis* (2009) 36, 3a. In: LATTKE 2009, 492. o.

²⁹ *Didascalía apostolorum* 9. In: CONNOLLY 1929, 86–88. o.

³⁰ *Constitutiones apostolorum* II, 26, 6. In: FUNK 1905, 296. o.

²¹ *Tamás-evangélium*, 101. logion. In: NAGEL 2014, 152. o.

Afráhát és Efrém

Hasonló motívumok szerepelnek Szent Afráhátnál is. Elsőként nyer említést az ortodox szír atyák közül, perzsa bölcsként emlegetik. *Demonstrationes* című műve 340 körül született. Itt Gen 2,24-re hivatkozik: „Mit is jelent, hogy a férfi elhagyja apját és anyját? Ez az értelme: Aki még nem nősült meg, szereti Istent: Atyját és a Szentlelket, mint anyját, nincs más, akit szeretne.”³¹

Ezt a kommentárt fűzi hozzá, amikor a bűnbeesésről esik szó: az apa az Atyaisten, a Szentlélek az Anya, akikkel eredetileg szeretetben éltünk, a bűn azonban elszakított tőlük. Ezt a gondolatot Philón is ismerte.

Ehhez hozzá lehet adni műve VI. fejezetét, amelyben arról beszél, mi a szerepe a Szentléleknek a keresztségben: „Kereszteléskor megkapjuk Krisztus Lelkét, és amikor a pap fohászkodik a Lélekhez, ő (*hi*) megnyitja az egeket, és leszáll, és lebeg a vizek fölött [vö. Gen 1,2], és akik megkeresztelkednek, elnyerik őt.”³²

Hogy a Szentlélek anyja, ez ebben a szemita, konkrétan szír miliőben nagyon is érthető a nyelvi háttér miatt. De a szír teológia hatása másoknál is érvényesült. Hippolytus, aki görögül írt, 200 körül úgy beszél Izsákról, hogy ő az Atyaisten képmása, felesége, Rebeka a Szentlélek képmása, fiuk, Jákób pedig Krisztus – vagy az Egyház – előképe. Jelentős a nagy műveltségű Szünésziosz vallomása is, aki Küréné püspöke volt 410 és 413 között: miután imát intéz az Atyához és a Fiúhoz, a Szentlélekhez fordul, aki „anyánk, nővérünk, leányunk” (VOLLENWEIDLER 1985, 78–79. o.). Távlati hatása is van ennek a sornak: a latin írók közt is van – név szerint Marius Victorinus –, aki a 4. század közepén ezt a szír hatást továbbviszi.

Világosan látható tehát, hogy a „nemváltás” a görög, később a latin egyházi kultúra és nyelv túlsúlya miatt következett be. Épp ezért sokat nyom viszont a latban Martíriosz szerzetes a 6. század első feléből, aki úgy beszél a Szentlélekről, mint anyáról, aki a megszentelődést nyújtja nekünk, ahogy a káoszról a kozmosz egységét formálta már a világ teremtésekor is (vö. Gen 1,2), vagy ahogyan újjászül bennünket keresztségünkben, és átalakítja a kenyeret és a bort az eukharishtiában Krisztus testévé és vérévé.

Másik fontos példa a szír ortodox teológus és lelki író, Mózes bar Képha († 909), aki arról beszél, hogy Keresztelő János látta alászállani a Lelket mint irgalmas Anyát. A Szentlélek alakja a szír lelkiségben annyira egybefonódott a kegyelemkövetítő szereppel, hogy a kegyelmet anyai adománynak tekintették.

Szír Szent Efrém (kb. 306–373) – akit „a Szentlélek hárfajaként” is emlegetnek a szír keresztények – számos művet alkotott Edesszában, amelyekben a Lelket szírül a

ruha szóval említi, és több helyütt női elvként beszél róla: „Nem mondható, hogy Éva Ádám nővére vagy lánya lenne, csak az, hogy belőle származik; ugyanígy nem mondható, hogy a Szentlélek lány vagy nővér, csak az, hogy [ő mint nőnemű lény] Istentől származik, és egylényegű vele.”³³ Ez szinte már a nagy zsinatok előszele, azonban nőnemű elvnek tekinti a Szentlelket!

Efrémnél megjelenik az a motívum is, hogy a Szentlélek táplálja tejjel az örök Fiút. Ez a motívum Jn 1,18-ra mutat vissza, ahol (a görögben) azt olvassuk: „... a Fiú, az egyszülött Isten, az Atya keblén nyugodott.” A síretek, így Szent Efrém is, ezt úgy értelmezték: az anyai mellen, ti. a Lélek keblén. Karácsonyi himnuszában párhuzamba állítja ezzel, hogy a megtestesült Fiú Mária keblén nyugodott. A Lélek a dajkához, sőt az édesanyához hasonlítható.

Makariosz/Szimeon

Végül említenünk kell Mezopotámiai Szimeont. Homíliái századokon át Makariosz (Macarius) néven terjedtek. Egyiptomi szerzetes volt kb. 300 és 390 között, Szent Atanáz híve. Modern kutatók kimutatták, hogy ezen írások mögött a mezopotámiai Szimeon rejtőzik, aki a Felső-Eufrátesz közelében élt. Ennek a Szimeonnak az írásai görög nyelven éltek tovább számos gyűjteményben. Hihetetlen gazdag tényanyag tárul föl ezekből. Főleg a második gyűjtemény érdemel figyelmet, abból is az alábbi néhány hely.

Ötödik beszédében ez áll: „És az első Ádámtól az utolsó Ádámgig, aki az Úr, az ember nem láthatta az igazi mennyei Atyát és a jóságos és kedves Anyát (*métera*), a Lélek (*pneumatosz*) kegyelmét...”³⁴

Másutt ekként szól a Szentlélekről: „...ő (*auté*) a kedves és mennyei Anya (*métér*).”³⁵

Többször is megállapítja: „Ahogy az ember nem születhet anya nélkül, úgy a lelki születés sincs a Szentlélek nélkül.”³⁶

Másutt ezt így fejezi ki: „Ahogy a madarakat táplálja anyjuk, úgy a Szentlélek ad táplálékot Isten gyermekeinek.”³⁷

Ismét más alkalommal „a Szentlélek, a szent Anya kegyelméről” beszél.³⁸

³³ Efrém: *Diatessaron-kommentár* 19, 15. In: LELOIR 1953, 277. o.

³⁴ Makarios/Symeon: Hom. 28, 4. In: DÖRRIES–KLOSTERMANN–KROEGE 1964, 232–233. o.

³⁵ Makarios/Symeon: Hom. 27, 4. In: KLOSTERMANN–BERTHOLD 1961, 155. o.

³⁶ Makarios/Symeon: Hom. 8, 1. Uo. 37. o.

³⁷ Makarios/Symeon: Hom. 16, 2. Uo. 79–81. o.

³⁸ Makarios/Symeon: Hom. 27, 1. Uo. 151. o.

³¹ Aphrahat: *Demonstrationes* 18. In: PARISOT 1894, 143. o.

³² Uo.

Csak nyelvi bravúr?

Sokan csak nyelvi adottságnak tekintik, hogy a héber, arám és szír nyelvben a lélek nőnemű. De más kiindulópontok is vannak, elsősorban magában a Szentírásban. Ott van *Hokmá és Rúah*, valamint a *Lélek és a Jelenlét (Sekina)* azonossága, amelyek szintén anyai jellegűek. Ott van aztán Gen 1,26–27, amely szerint Isten saját képére teremtett bennünket férfivá és nővé. Az ősképből tehát benne van a női oldal. Isten Lelke a Biblia második sorában anyamadar szimbólumában jelenik meg, nemkülönben az Újszövetségben is, Jézus megkeresztelkedésének történetében. Ez a motívum egyébként annyira döntő volt, hogy még a „férfiasított” fordításokon is áttört. Egyértelmű, hogy az újjászületés a Lélek műve, Istentől (sőt Istentől!) születünk (Jn 1,13): a Lélektől, az ő *gyermekei vagyunk*. Ez sűrűsödik a zsidókeresztények és a szír ősegyház felfogásában. Út ez Isten jobb megismerése felé.

Az olyan kifejezések, mint a „Lélek gyermekei”, jellemzőek Makarioszra és a hasonló szerzőkre. Ez kifejezetten utal a Szentlélek *anyai funkciójára*. Úgy tűnik, hogy van egy vonzó aspektus Istenben, amely csak az Anya alakjával fejezhető ki. Ez nem jelenti azt, hogy ilyen módon „meghatároztuk” Istent; ez csak azt jelenti, hogy így módon jobban felismerjük az isteni teljességet.

A Szentlélek anyja volta, a szír hagyománynak ez az ékköve nemcsak a régmúlt ködös emléke. A későbbi hagyomány férfiközpontú lett, sőt sokszor egyetlen hatalmas individuumot gyártott a Szentháromságból.

Szimeonnak és társainak hatása óriási volt századokon át, mind Kelet-, mind Nyugat-Szíriában, és nemcsak a szír ősegyházban, hanem más keleti ortodox közösségekben is, sőt protestánsokra is hatott.³⁹ Köztük volt John Wesley és Ludwig Graf von Zinzendorf. Utóbbi így mert imádkozni: „Jézus Krisztus Atyja a mi Atyánk, és Jézus Krisztus Lelke a mi Anyánk.” De ismerjük Bingeni Szent Hildegárd (CSELÉNYI 2016, 55–61. o.) és Jakob Böhme (uo. 65–82. o.) elképzeléseit is.

Mai értékelés

A szír ősegyház vallomását igen jelentősnek ítéli a mai pneumatológia is. Bernd Jochen HILBERATH a Theodor Schneider által szerkesztett katolikus dogmatikában kiemeli, hogy a korai szír tanúk kifejezetten anyának nevezik a Lelket, miközben időnként a második rangját tulajdonítják neki a Szentháromságban (1996, 1: 541–542., 566–568. o.). Istenhez való kapcsolatunk – Isten kapcsolata velünk

s a miénk Ővele – létrejöttét és kifejlődését tehát a Szentlélekben történő eseményként írhatjuk le szemléletesen. „Érdekes volna – írja a neves szerző – e nyelvezetet az egyházban is felhasználni: a Szentlelket a hívők édesanyjaként (vö. Jn 3,3–6), az egyház anyjaként lehetne szemlélni.” (Uo. 543. o.) A patrisztikus teológia képei ezáltal új megvilágításba kerülnek.

Ezért Hilberath ezt a következtetést szűri le az újjászületés Lelkének képe és a szír ősegyház vallomása nyomán: „Nagyon ösztönzőnek látszik a konkrét pneumatológia számára az, hogy a teremtésben, a kegyelemtanban és az egyházban a Lelket a teremtés anyjának, az újjászületés fürdőjében újjáteremtettek anyjának és az egyház anyjának nevezzük.” (Uo.)

Ha ehhez hozzávesszük, amit fentebb láttunk: hogy a szír teológia legelső rétegében (vö. Tamás-evangélium, Jakab-evangélium, Szent Efrém) a Szentlélek mint a *Fiú anyja* jelenik meg, kirajzolódik az a kép, amelyet e hagyományág képvisel: Istenben az *Atya-Anya-Fiú hármassága!* Ennek alapján vetődik fel a kérdés: fogalmazhatunk-e úgy, hogy a „nőiség” és az „anyaság” a *Szentlélek ismertetőjegyei?* Lehet-e a Szentlélek tevékenységét női, illetve anyai tulajdonságokkal szemléltetni?

Hilberath így értékeli: a Szentírásban tanúsított tapasztalatok Istenről azt a belátást közvetítik, hogy Isten nem szexuálisan meghatározott lény; Isten se nem férfi, se nem nő. (Eszerint a Szentlélekre sem mondhatjuk, hogy nő.) A Biblia ennek ellenére beszél Istenről mint Atyáról és anyáról, vagyis Istennek az emberrel való törődését mint az apának és az anyának a gyermekéhez fűződő kapcsolatát írja le. Könnyen elsiklunk afölött, hogy Istennek ez a jellemzése metaforikus jellegű. Mindenesetre feltűnő, hogy a feminista teológia kritikája az egyoldalúan férfias és patriarchális istenkép ellen ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy – a keresztény hagyományban magától értetődőnek tartott – beszéd az Atyáról és a Fiúról, továbbá a Fiú nemzéséről maga is képi nyelvezetet használ. Viszont akkor *jo-gunk van ezt a jelképes nyelvet kiterjeszteni az anyaságra is*.

Ami a *Szentháromságon belüli kapcsolatokat* illeti, Ágoston elvetette a családi közösség (apa-anya-gyermek) és a férfi–női kapcsolat analóg átvitelét Istenre. Ezt azzal indokolta, hogy nem a férfi és a nő együtt képmása Istennek, hanem minden egyes ember. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy egyedül az individuum szellemi önmegvalósítását lehet párhuzamként felhasználni, ha hangsúlyozzuk e képnek a korlátait is (lásd: a Fiú születése az Atyától „ismeret módjára”, a Lélek származása kettejüktől „szeretet módjára”). Ha azonban a férfi és a nő, az apa és az anya Isten ősképe, akkor nem utasítható el az, hogy férfias és nőies, apai és anyai tulajdonságokat, illetve magatartásmódokat képekként vetítsünk rá Istenre és az emberekkel való kapcsolatrendszerére. Emellett persze nyitott marad a kérdés, hogy egyáltalán létezik-e „tipikusan női-

³⁹ A kérdés irodalmából: Salamon ódái: SPARKS 1984, 683–731. o. Tamás-akták: KLIJN 2003. Aphrahat: GWYNN 1898; NEUSNER 1971. Efrém: MORRIS 1847; GWYNN 1898; BROCK 1983; McVEY 1989.

es”, illetve „tipikusan férfias”. A megfelelő jellemzések minden esetben kulturálisan meghatározottak, s ezért mindig is kritikára szorulnak.

Ha figyelembe vesszük a teológiai kijelentések metaforikus jellegét, akkor jogosan beszélhetünk Isten – és a Szentháromság személyei – férfias és nőies, apai és anyai tulajdonságairól és viselkedéséről, hiszen megfelel emberi tapasztalatunk és beszédünk lehetőségeinek. Az Ószövetség Jahvét atyának nevezi, és Izraellel való kapcsolatát az apához és az anyához hasonlítja (vö. Hós 11). Mint részleteiben is láttuk, a zsidókeresztény és szír teológia, valamint a keresztény ikonográfia azt tanúsítja, hogy előszeretettel ruházták fel a Szentlelket nőies és anyai tulajdonságokkal. Az előzőekben vázolt modell alapján természetesen adódik, hogy a nőieséget és anyaiságot különösen a Szentlélek Istennek tulajdonítsuk (*appropriatio*). A Lélek úgy jelenik meg, mint aki önzetlenül teret ad magában másoknak; mint aki ösbizalmat teremt, és a személyiség fejlődését előmozdítja.

Az itt választott kifejezés, az *anyaiság* két dologra hívja fel a figyelmünket. Egyrészt a nyelvtani nemek használata másodlagos; ha egyes nyelvekben hímnemű szó is a Szentlélek (*Spiritus Sanctus, Heiliger Geist*), *beszélhetünk róla a nőiség és az apaság képeiben*. Másrészt e képeket nem szabad kirekesztőleg érteni; férfiaknál és apáknál is találunk nőies és anyai magatartásformákat. Mintha erre utalna az is, hogy a középkor ismert „Jézushoz mint anyánkhoz” intézett imádságot (BYNUM 1982); Szent Anzelm canterburyi érsek (1033–1109) is így imádkozott Mt 23,37 alapján, ahol Krisztus a csibéit összegyűjtő kotlós képét alkalmazza magára. E nézet hívei közt volt Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) és Norwichi Julianna (1342–1416) is, aki Jézusnak, az anyának tiszteletére szentelte május 8-át, és amúgy is vallotta: Isten „atyánk és anyánk”. Ismerős tétel ez I. János Pál pápától is...

Szeretnék még megemlíteni egy teológiai, pontosabban *trinitológiai megfontolást*. Az első egyetemes zsinatok a Szentháromság titkát az „egy (isteni) természet, három isteni személy” képletével fejezték ki. Nem kívánom most végigvenni a titok megfejtésére vonatkozó, immár több mint másfél évezredes teológiai útkeresés állomását. Napjainkra világossá vált, hogy a személy (*proszópon, hüposztázisz, persona*) fogalmat nem szabad Boethius definíciója szerint⁴⁰ értelmeznünk, hiszen ez triteizmus-hoz vezetne. Más szóval a Szentháromság nem három individuum, hanem létegyeségük alapján, a *perikhorézisz (circumincessio)* keretében és *interpersionális viszonyrendszerben* kell látnunk őket.

Ugyancsak Hilberath szavaival: az Atyában mint az Istenség ősforrásában nyílik meg a találkozás tere, a Fiú biztosítja a tökéletes részeseledést az isteni életben. Ebben a folyamatban kölcsönösen teret adnak egymásnak, az Atya és

a Fiú kölcsönös megfelelésében. Ez a folyamat ugyanakkor az Atya és a Fiú közös belenyílása az őket összekötő Szentlélekbe, akinek részt adnak magukból, és akinek tökéletesen megfelelnek, ahogyan ők is részt kérnek a nekik tökéletesen megfelelő Lélekből. Éppen a Szentlélek „személyén” válhat nyilvánvalóvá személy mivoltának egyik alapvonása. Nem csak *condilectus*, az együtt szeretett Harmadik, akiben az Atya és Fiú megnyílnak, és túllépnek kölcsönös szeretetük kettős voltán, és éppen ezáltal ismét összekapcsolódnak (*vinculum amoris* = a szeretet köteléke). Ő az is, aki az egymásban létnek, az Atya és a Fiú perikhoréziszének tökéletes teret biztosít, s akinek magában léte az egymásban lét lehetőségének önzetlen megteremtésében valósul meg. A Lélek így nem utólag származik a magukat, illetve egymást kölcsönösen létrehozó személyektől, harmadiként az elsőtől és a másodiktól; sokkal inkább a személyközi találkozás eleve nyitott, személyes terének bizonyul.

„Ha a személyt az autonóm, magát konstituáló szubjektum önmegvalósítása felől értelmezzük – mondja Hilberath –, akkor a Szentlélek személye mintha egészen háttérbe húzódnék a Háromságon belüli életfolyamatban. Ha viszont a személyességet abból a mozgásból értelmezzük, amelyikben a szellemi, szerető szubjektum önmagán túllép, hogy a másokban legyen magánál, akkor a Szentlélek éppen a személyvolt ösképeként jelenik meg, amely a másért való létben van önmagánál. A Szentlélek azáltal van önmagánál, hogy lehetővé teszi, hogy az Atya és a Fiú egymásban legyen önmagánál.” (Uo. 566. o.)

Ehhez csak annyit tennék hozzá: ennek az egymást átjáró szeretetlángolatnak az ember valóságának körében leginkább a család: a férj–feleség viszony és a szülő–gyermek viszony lesz a mása, tükre, éppen Gen 1,26–28 alapján.

Bibliográfia

Források

- ADRIAEN, Marcus (szerk.) 1963. *Hieronymi Commentariorum in Esaiam*. Brepols, Turnhout. (Corpus Christianorum, Series Latina 73.)
- BROCK, Stephen P. 1983. *The Harp of the Spirit. 18 Poems of St Ephrem*. London.
- BURKITT, F. C. (szerk.) 1904. *Evangelium da-Mepharrese: the Curetonian Version of the four gospels, with the readings of the Sinai palimpsest and the early Syriac patristic evidence*. University Press, Cambridge.
- CONNOLLY, R. Hugh (szerk.) 1929. *Didascalia apostolorum. The Syriac Version translated and accompanied by the Verona Latin Fragments*. Clarendon Press, Oxford.
- DÖRRIES, Hermann – KLOSTERMANN, Erich – KROEGER, Matthias (szerk.) 1964. *Die 50 geistlichen Homilien des Makarios*. Akademie-Verlag, Berlin.

⁴⁰ Persona est substantia individua rationalis naturae.

- FUNK, Franz Xaver von (szerk.) 1905. *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*. 1. köt. F. Schoeningh, Paderborn.
- GLORIE, Franciscus (szerk.) 1964. *Hieronymi Commentariorum in Ezechielem libri XIV*. Brepols, Turnhout. (Corpus Christianorum, Series Latina 75.)
- GRANT, Robert M. (szerk.) 1970. *Theophilus of Antioch: Ad Autolyicum*. Clarendon Press, Oxford.
- GWYNN, John (szerk.) 1898. *Gregory the Great (II), Ephraim Syrus, Aphrahat*. Oxford – New York. (Nicene and Post-Nicene Fathers II/13.)
- HALL, Stuart George (szerk.) 1979. *Melito of Sardis: On Pascha and Fragments*. Clarendon Press, Oxford.
- HOLL, Karl (szerk.) 1915. *Epiphanius I. Ancoratus. Panarion (haereses 1–33)*. Hinrichs, Leipzig.
- KLIJN, A. F. J. (szerk.) 2003. *The Acts of Thomas. Introduction, Text, and Commentary*. 2., jav. kiad. Brill, Leiden–Boston.
- KLOSTERMANN, ERICH (szerk.) 1901. *Jeremiahomilien. Klageliedkommentar. Erklärung der Samuel- und Königsbücher*. Hinrichs, Leipzig. (Origenes Werke 3.)
- KLOSTERMANN, Erich – BERTHOLD, Heinz (szerk.) 1961. *Neue Homilien des Makarius/Symeon*. Akademie-Verlag, Berlin.
- LATKE, Michael (szerk.) 2009. *Odes of Solomon*. Ford. M. Ehrhardt – H. W. Attridge. Fortress Press, Minneapolis.
- LELOIR, Louis (szerk.) 1953. *Saint Éphrem: Commentaire de l'Évangile concordant, version arménienne*. Peeters, Leuven. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 137.)
- LIPSIUS, Ricardus Adelbertus – BONNET, Maximilianus (szerk.) 1903. *Acta Apostolorum Apocrypha*. II/2. köt. Hinrichs, Leipzig. (Reprint: Olms, Hildesheim, 1972.)
- MCVEY, Kathleen E. 1989. *Ephrem the Syrian. Hymns*. Paulist Press, New York. (Classics of Western Spirituality.)
- MORRIS, J. B. 1847. *Select Works of St Ephrem The Syrian*. Parker, Oxford; Rivington, London.
- NAGEL, Peter (szerk.) 2014. *Codex apocryphus gnosticus Novi Testamenti*. 1. köt. *Evangelien und Apostelgeschichten aus den Schriften von Nag Hammadi und verwandten Kodizes*. Mohr, Tübingen. (Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 326.)
- NEUSNER, Jacob 1971. *Aphrahat and Judaism. The Christian-Jewish Argument in Fourth-Century Iran*. Brill, Leiden. (Studia Post-Biblica 19.)
- PARISOT, Jean (szerk.) 1894. *Aphraatis sapientis Persae Demonstrationes*. Firmin-Didot, Paris. (Patrologia Syriaca 1.)
- PREUSCHEN, Erwin (szerk.) 1903. *Der Johanneskommentar*. Hinrichs, Leipzig. (Origenes Werke 4.)
- REHM, Bernhard (szerk.) 1969. *Die Pseudoklementinen*. 1. köt. *Homilien*. Akademie Verlag, Berlin.
- ROUSSEAU, Adelin (szerk.) 1965. *Irénée de Lyon: Contre les hérésies*. 4. köt. Cerf, Paris.
- SPARKS, H. F. D. (szerk.) 1984. *The Apocryphal Old Testament*. Oxford.
- WENDLAND, Paul (szerk.) 1916. *Hippolytus' Werke*. 3. köt. *Refutatio omnium haeresium*. Hinrichs, Leipzig.

Hivatkozott művek

- BROCK, Stephen P. 1979. *The Holy Spirit in the Syrian Baptismal Tradition*. Oxford University Press, Oxford. (Syrian Churches Series 9.)
- BROCK, Stephen P. 1990. The Holy Spirit as Feminine in Early Syriac Literature. In: Janet Martin Soskice (szerk.): *After Eve. Women, Theology and the Christian Tradition*. Collins, London. Web: <http://www.womenpriests.org/theology/the-holy-spirit-as-feminine-in-early-syriac-literature/>. (Megtekintés: 2019. január 10.)
- BYNUM, Caroline Walker 1982. *Jesus as Mother. Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. University of California Press, Berkeley.
- CRAMER, Winfrid 1979. *Der Geist Gottes und des Menschen in frühsyrischer Theologie*. Aschendorff, Münster.
- CSELÉNYI István Gábor 2016. *Isten anyai arca*. Aquinói Szent Tamás Társaság, Budapest.
- HILBERATH, Bernd Jochen 1996. Pneumatológia. In: Theodor Schneider (szerk.): *A dogmatika kézikönyve*. 1. köt. Vigilia Kiadó, Budapest. 475–584. o.
- HURTAK, James J. é. n. The Holy Spirit: the Feminine Aspect of the Godhead. *Pistis Sophia*. <https://www.pistissophia.org/the-holy-spirit-the-feminine-aspect-of-the-godhead/>. (Megtekintés: 2019. január 10.)
- KRETSCHMAR, Georg 1956. *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie*. Mohr, Tübingen.
- OORT, Johannes van (szerk.) 1812. *Gnostica, Judaica, Catholica: Collected essays of Gilles Quispel*. Brill, Leiden–Boston.
- KRUSE, Heinz 1985. Zwei Geist-Epiklesen der syrischen Thomasakten. *Oriens Christianas*, 69. évf. 33–53. o.
- MURRAY, Robert 1975. *Symbols of Church and Kingdom. A Study in Early Syriac Tradition*. T & T Clark, Cambridge.
- VOLLENWEIDLER, Samuel 1985. *Neuplatonische und christliche Theologie bei Synesios von Kyrene*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Luther kontra Augustinus

A concupiscentia értelmezése egy szócikkfordítás alapján

■ BLÁZY ÁRPÁD

A reformáció ötszázadik évfordulójára látott napvilágot a cambridge-i történész, dr. Richard REX *The Making of Martin Luther* című könyve (2017). Ebben többek között részletesen taglalja a *concupiscentia* (földi dolgok utáni vágyakozás, kívánság, sóvárgás, testi-lelki gerjedelem, érzéki vágy) tárgykörében egymástól eltérő lutheri és augustinusi látásmódot (uo. 60–68. o.). A Római levélről tartott lutheri előadássorozatban (1515–1516) található az a passzus (vö. WA 56: 271–275), amely szerint Luther gyökeresen átértelmezte Augustinusnak e teológiai kérdésről vallott és akkor már több mint egy évezrede elfogadott és érvényben lévő teológiai nézetét. Rex szerint Luther ezen új értelmezése nem kevesebbet jelentett, mint teljes szakítást a skolasztikus teológiának a bűnről és a kegyelemről szóló tantétéleivel, valamint azt, hogy már jóval a kilencvenöt tétel közzétételét megelőzően, ha szűk körben is, de kezdetét vette a reformáció.

Hippo püspöke, Augustinus is felvetette az örök kérdést: Hogyan lehetséges az, hogy noha a bűn (legyen az akár egy aktuális bűn vétsége vagy az Ádámtól örökölt eredendő bűn állapota) eltöröltetik a keresztségben, a *concupiscentia* mégis megmarad az emberben, mi több, tovább él velünk a keresztséget követően is? Az egyházatyá *A házasságról* és a *concupiscentiáról* című művében¹ tanít arról, hogy a keresztségben a *concupiscentia* is eltöröltetik – de nem úgy, mintha többé már nem létezne, hanem úgy, hogy nem kerül bűnként számonkérésre. Azaz a bűnnek a keresztségben történt eltöröltetését követően a megkeresztelt hústestének kívánsága már nem bűn. Luther ezzel szemben tört lándzsát, látása szerint a bűn a keresztség után is bűn marad.

Eme izgalmas témával kapcsolatban került azután fi-

gyelmünk központjába az *Oxford Handbook of Martin Luther's Theology* című tanulmánykötet *Concupiscentia* című szócikke (BATKA 2014), amelynek alábbi fordítását a téma felvetőjével, dr. Csaba László fizikus-informatikussal közösen készítettük el. Nem titok, hogy a fordítás közben újabb és újabb kérdések merültek fel, amelyekre a szócikkben nem szereplő néhány magyarázó jegyzet utal.

Concupiscentia²

Luther gondolkodásának fontos fejlődését figyelhetjük meg Pál apostolnak a Rómaiakhoz intézett levele magyarázatának közepette. A levél, amelyet 1516. október 19-én írt Spalatinnak,³ rögzíti azt az új felfedezését, amely akkor következett be, amikor Augustinus antipelagianus írásait tartalmazó kötetét tanulmányozta, amelyeket Amberbach⁴ 1506-tól kezdődően tett közzé (WA.BR 1: 70,9–12; LW 48,24). Ettől kezdve Luther elsődlegesen az Istentől való elfordulás következményére irányította a figyelmét, amely – mint a valós akaratnak nem csupán lehetőségeként létező, hanem aktív megnyilvánulása – megengedte, hogy az emberek a teremtett dolgokhoz forduljanak. Luther ezt az elsődleges hatást mint önmagunk felé fordulást (*incurvatio in se ipsum*) definiálta (WA 56: 304,29–305,1; LW 25,291; vö. WA 56: 365,5; LW 25,345). A nominalisták hamartiológiájukban a bűn parazsát (*fomes peccati*) mint az eredendő bűn következményét rendszerint az eredendő ártatlanság elvesztéséért járó büntetésként értelmezték, s önmagában nem tartották bűnnek (OBERMAN 1983, 120–145. o.). Ez a látásmód azon-

² A szócikk eredetileg megjelent: BATKA 2014.

³ Georg Spalatin (1484–1545) humanista, reformátor, Bölcs Frigyes titkára és lelkész Altenburgban.

⁴ Johann Amerbach (1440–1513) bázeli nyomdász.

¹ *De nuptiis et concupiscentia* (419–421), amely a pelagianizmus ellen íródott.

ban az egyre tüzetesebb értelmezés közepette Luthernek immár túl kevésnek bizonyult. Luther egyértelműen utal Augustinus *Julianus ellen* című művének⁵ egyik passzusára, amelyben kétségkívül felfedezhetjük ezt a változást a hozzá kapcsolódó következménnyel együtt: „Pontosan fogalmazva tehát az aktuális bűn (ahogy ezt a teológusok nevezik) nem más, mint a bűnből fakadó cselekedet és gyümölcs, a bűn maga pedig az a szenvedély (parázs) és concupiscentia, vagy az a sátán felé odafordulás, s a jótól pedig elfordulás, amelyre a következő kijelentés céloz: »nem tudtam, hogy a concupiscentia bűn«⁶ [...] így a bűn elfordulás a jótól és odafordulás a gonosz felé. És eme bűn gyümölcse a bűnös cselekedet.” (WA 56: 271,6–15; LW 25,259)⁷

Luther elfogadta Augustinus értelmezését a *concupiscentiáról*, amely szerint a lélek minden sugallata önszereetre irányul, egyszer a saját szomszédjára, máskor pedig valakinek valamely testrészt, s mindez azért van, mert Isten helyett önmagát tartja *summum bonum*nak.⁸ Ez a változtatás komoly következményekkel járt a skolasztikus teológia kritikájával kapcsolatban, megkérdőjelezve a szentségi kegyelem, a megigazulás és az erények skolasztikus értelmezését, s ezzel magától értetődő módon górcső alá véve az eredendő bűnről szóló tanítást is.

Ha a bűn parazsa a bűnnek mindössze csak materiális valósága, mint ami önmagában még nem vétség, s a hivatalos tanítás szerint is csak az eredendő ártatlanság hiánya és az első kegyelem elvesztése általi egyfajta gyengeségből ered, akkor a kegyelemnek a keresztségben történő szentségi beáramlása új ártatlanságot tölt az adott személybe. Így a bűnössé válás nem más, mint a bűn parazsának *kigyulladása* külső kísértés hatására, a bűnös tettek (*peccata actualia*) pedig ennek következményében jönnek létre.

Amellett, hogy Luther nem értett egyet ezzel, meg volt győződve arról, hogy az egyházatyák, mint Ambrosius és Augustinus mégis az ő oldalán állnak. Augustinus pszichológiai magyarázatával összhangban (WA 56: 275,5–8; LW 25,262) úgy értelmezett minden testi vágyat, mint a *concupiscentia* hathatós uralmának bizonyítékát a bűnös ember akarata fölött. Ha valaki őszinte, saját tapasztalata mutatja, hogy az ember bűne belülről fakad, és ezt a meglehetősen meghatározhatatlan parazsat a *concupiscentia* aktivizálódásának kell tekinteni. 1515-től Luther teljes mértékben meg volt győződve arról, hogy – szemben a korábbi tradícióval, valamint az akarat, az ész és az em-

lékezet képességének végességéről alkotott véleményével (WA 56: 312,6–10; LW 25,299) – az emberi léttel együtt járó *concupiscentia* bűn. „A természet betegsége” oly mélyre ható (WA 56: 283,15; LW 25,270), hogy csak a sátán után vágyik, „gyűlöli a jót; megveti a világosságot és a bölcseséget, ám szereti az eltévelyedést és a sötétséget; s miközben a jócselekedeteket kerüli és megveti, annál inkább vágyódik a gonoszság elkövetésére” (WA 56: 312,10–13; LW 25,299); ez az, amit még a keresztség sem tud lemosni. Mivel a *concupiscentia* „az igen makacs szörnyhöz, a Hydrához hasonlóan” még a keresztség után is a bűnösben marad, ezért a *concupiscentia* nem más, mint maga az eredendő bűn (WA 56: 312,4–16; LW 25,299). Luther meg volt győződve arról, hogy augustinusi értelemben vallja a *concupiscentia* megmaradását a megkeresztelt személyben. A bűn által elkövetett büntett a keresztségben ugyan megbocsáttatik (*in reatu*),⁹ de valójában megmarad a keresztség után is (*in actu*)¹⁰ (WA 56: 273,10–274,1; LW 25,261). Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Augustinus idevágó gondolatai nem az eredendő bűnre vonatkoznak, hanem a *concupiscentiára* (*Contra Julianum* II.III,5). Mégis helytelen lenne azt állítani, hogy Luther tévedett e kérdésben. Vessünk csak újra egy pillantást a Róm 4,7-ben olvasható páli utalásra Zsolt 32,1-re, amely a héber *ávón* és *chátááh* fogalmakat tartalmazza: „*Boldog, akinek hűtlensége megbocsáttatott, bűne elfedeztetett.*”¹¹ Luther a bűn figyel-

⁹ A vádlottságot illetően.

¹⁰ Tettek, cselekedet formájában.

¹¹ a) Az idézet nem teljes, Pál ugyanis a 32. zsoltár első két versét (Zsolt 32,1–2) idézi Róm 4,7–8-ban. Róm 4,7-ben a Zsolt 32,1-et (lásd a főszövegben), ahol a héber eredeti változat a *chátááh* kifejezést használja, és Róm 4,8-ban Zsolt 32,2-t, ahol az *ávón* szerepel: „*Boldog az az ember, akinek az Úr nem rója fel vétkeit [ávón].*”

b) Az egyértelműség kedvéért a héber *chátááh* a fajsúlyosabb kifejezés, és ezt az Ószövetség görög (Septuaginta) és latin változata (Vulgata), Luther német fordítása vagy az angol is a *hamartia/peccatum/Sünde/sin* ’bűn’ szóval adja vissza. Az *ávón* viszont többnyire az elkövetett, konkrét bűnös tettet, vétséget jelenti, amit azonban a fordításokban egyáltalán nem egységes szóhasználat követ, többnyire ’vétség’-gel adják vissza. Íme, néhány további kifejezés: görög: *anomia, aszebeia, hamartéma*; latin: *iniustia, impietas, iniquitas*; német: *Schuld*; angol: *wrongdoing*.

c) A fentiek alapján a *chátááh* mint bűn a (fő)ok-okozó, míg az *ávón* ennek következménye, az elkövetett vétek, az okozat, ti. a bűn mint ok-okozó által kiváltott okozat – vétek-vétség.

d) Külön érdekesség, hogy a Róm 4,7–8-ban Pál apostol nem az eredeti héber szöveget idézi, hanem a Zsoltárok görög fordítását, a Septuagintát – szó szerint. Ez abból is kiderül, hogy miként a Septuaginta nem tesz különbséget az eltérő két héber szó között (mindkettőt *hamartiával* fordítja), úgy a zsidó írástudó Pál sem.

e) Egy további, nem kis fejtörést okozó magyar sajátosság! A héber szöveget alapul véve a Károli Gáspár-féle, a magyar protestáns és a zsidó.com-on található zsoltárfordítások következetesen megkülönböztetik a *chátááh* és az *ávón* szavakat, ám a szóhasználat mindenütt fordított. A *chátááh*-t fordítják véteknek, az *ávón*t bűnnek. Hogy miért, azt egyelőre homály fedí. A helyzetet ugyanakkor tovább bonyolítja,

⁵ *Contra Iulianum* (423), ugyancsak pelagianizmus-ellenes irat.

⁶ Vö. Róm 7,7b.

⁷ Luther eredeti szövege: „Ergo Actuale (sicut a theologis vocatur) verius est peccatum i. e. opus et fructus peccati, peccatum autem ipsa passio | fomes | et concupiscentia siue pronitas ad malum et difficultas ad bonum, sicut infra: »Concupiscentiam nesciebam esse peccatum.« [...] Ita peccatum est ipsa declinatio a bono et inclinatio ad malum. Et opera peccati fructus sunt huius peccati...”

⁸ Legfőbb jónak.

men kívül hagyására vonatkozó augustinusi megállapítás hatására úgy értelmezte ezt az igeverset, mint az eredendő bűn (*chátááh*) figyelmen kívül hagyását. A következtetés egyértelmű volt: a *concupiscentia* tehát megmarad a keresztség után is, az eredendő bűn viszont *elfedeztetik*, és mint bűn figyelmen kívül hagyatik: így tehát a *concupiscentia* maga az eredendő bűn. „Másodszor: ama bűn, amit chátááh-nak hívnak, és majdnem mindenhol bűnként értelmezik, ez maga a bennünk gyökeret vert bűn vagy a gonosz utáni *concupiscentia*.”¹² (WA 56: 277,11–13; LW 25,264; PESCH 1967, 93–97. o.). Ez az értelmezés Luther teológiájának *cantus firmus*ává vált. Folytatta Augustinus műveinek olvasását, és szilárdan meg volt győződve a maga igazáról. Hiába született meg X. Leó 1520-as *Exsurge Domine* kezdetű átokbullája (vö. WA 7: 103,9–111,11), meggyőződését sohasem adta föl. Luther figyelmét a Gal 5,16–21 és Róm 7,7–20 verseire irányítva tovább fáradozott e kérdéskör értelmezésén, mint például az 1521-ben írt *Latomus ellen* című írásában (WA 8: 36–128; LW 32,133–260).¹³ Az egyik legképzettebb vitapartnerének adott válasza befejező részében Luther precíz módon összegezte a probléma gyökerét:

„Pál bűnnek nevezi azt, ami a keresztség után megmarad; az atyák viszont inkább nevezik gyengeségnek és tökéletlenségnek, mint bűnnek. Itt most válaszút előtt állunk. Én Pált követem, ti Augustinus kivételével az atyákat, aki rendszerint tompított formában ugyan, de hibának és romlottságnak tartotta.” (WA 8: 101,34–40; LW 32,220)

Ebben a vonatkozásban feltétlenül érdemes megemlíteni Luthernek a *Disputatio de iustificatone* (1536) című művét, amelyben az eredendő bűn aktív törekvését mint a sátn felé irányuló *concupiscentiát* hangsúlyozza (WA 39/I: 116,14–118; LW 34,184–187).

A következtetések már a Rómaiakhoz írt levélről szóló előadásában világosak voltak. Az eredendő bűn olyan radikális, hogy az emberi lény – egészen haláláig – képtelen a jót megtalálni. Ennek következtében el kellett utasítani a skolasztikusok *sytheresis* fogalmát, azt a kicsi, ám állandó és kiolthatatlan törekvést a jóra, amely előfeltételként lehetővé tette a középkori bűnbánat gyakorlatát, nevezetesen a jóra való törekvést (*facere quod in se est*) szükségességét (WA 56: 289,27–28; LW 25,277; vö. WA 40/I: 291,29–292,17; LW 26,172–173). A léleknek még a legapróbb szándéka sem rendelkezik az Isten iránt teljességgel elkötelezett

szeretettel (WA 56: 275,19–22; LW 25,262). A bűn *semper* volta ugyanis semmiféle különbségtételre nem ad lehetőséget arra nézve, hogy a parancsolat megtartása a tett lényegéhez képest (*quoad substantiam facti*) vagy a parancsolat adójának szándékához képest (*ad intentionem praeicipientis*) történt-e (WA 56: 279,13–16; LW 25,279; vö. WA 40/I: 227,21–228,26; LW 26,128–129). Eszerint magát a szeretet kettős parancsát (5Móz 6,5–9; Mt 22,37–40) sem lehet betölteni (DIETER 2001, 80–106. o.). Noha Duns Scotus¹⁴ vagy Gabriel Biel¹⁵ ortodoxnak tartották magukat, Luther látása szerint teológiájuk – ahogy erről 1516 októberében vall – neopelagiánus következményekhez vezetett.

Semmi túlzás sincs abban, hogy itt fedezhető fel Luthernek a skolasztikus teológiát illető hathatós kritikájának az alapja, amit az 1516-ban írt *Quaestio de viribus et voluntate hominis sine gratia disputa* című írásában¹⁶ is egyértelműen kifejti, hogy ti. az emberi akarat kegyelem nélkül menthetetlen (WA 1: 147,38–148,33). Ez az érvelési mód újra előkerül egy sor, a skolasztikus teológia éles bírálatát tartalmazó művében, így például a *Disputatio contra scholasticam theologiam* (1517) címűben ugyanúgy, mint a későbbi *Heidelbergi disputáció* 13. tételében (1518; WA 1: 360,5–12; LW 31,48–49) és *A szolgálai akaratról* szóló írásában (1525).

A bűn eme radikális értelmezésének okát a már említett *Latomus ellen* című művében fejti ki. A bűn növekedése elválaszthatatlanul összeköt Isten kegyelmének magasztalásával és a krisztusi megváltás imádatával. Luther csak a vagy-vagyot ismerte: vagy Isten nyilvánvaló imádata, vagy a bűnös *concupiscentia*. A törvény betöltésében immáron az isteni parancsolat ellenzése és az azzal szembeni ellenszenv akadályozza a bűnöst. Mivel az egyik kizárja a másikat, ezért még a legjobb cselekedet is halálos bűnt jelent Isten előtt (*coram Deo*). Ebben az esetben a kérdés tehát az, amit Theodor Dieter félreérthetetlenül meg is fogalmaz: Vajon mit jelent az, hogy a hívő megigazulásához feltétlenül szükséges megérteni annak egyidejű bűnös voltát is? És vajon hogyan hiheti egy keresztény, hogy Isten kegyelme alatt áll, miközben szívéből hiányzik a jóra való alkalmasság, a természetes adottságokról nem is beszélve? (DIETER 2001, 303–304. o.) Luther teológiájának egyik legjellegzetesebb szélsősége a *simul justus et peccator* formula, amely azonban nem részben bűnöst és részben szentet jelent, hanem sokkal inkább azt, hogy meg kell értenünk a bűntől az igaz felé való *semper*-elmozdulás új dinamizmusát, amely minden pillanatban újakezdődik, és vég nélkül, a halálig tart (uo. 313–317. o.).

Fordította: Blázy Árpád – Csaba László

hogy a magyar katolikus fordítás a Septuagintához hasonlóan egyáltalán nem következetes, hol a b) pontban vázolt verziókat, hol az itt említett magyar szóhasználatot követi.

f) További néhány igehely, ahol szintén párban áll e két héber fogalom: Zsolt 32,5a és 5c; 51,4 és Ézs 59,2 stb.

¹² Luther eredeti szövege: „Secundum, sc. »peccatum«, quod »Hataa« dicitur et ubique ferme peccatum interpretatur, Ipsum peccatum radicale in nobis sive concupiscentia ad malum.”

¹³ Jacobus Latomus (1475–1544) flandriai teológus, egyetemi tanár, majd rektor a Leuveni Egyetemen.

¹⁴ Duns Scotus (1266 v. 1274 – 1308) angol skolasztikus filozófus és teológus.

¹⁵ Gabriel Biel (1418/1425–1495) német skolasztikus teológus és filozófus.

¹⁶ *Disputa a kegyelem nélküli emberi erő és akarat tárgykörében*. WA 1: 142–151.

Hivatkozott művek

- BATKA, L'ubomír 2014. Concupiscentia. In: Robert Kolb – Irene Dingel – L'ubomír Batka (szerk.): *Oxford Handbook of Martin Luther's Theology*. Oxford University Press, Oxford. 238–240. o.
- DIETER, Theodor 2001. *Der junge Luther und Aristoteles: eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*. Walter de Gruyter, Berlin.

- OBERMAN, Heiko Augustinus 1983. *The Harvest of Medieval Theology: Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*. Labyrinth Press.
- PESCH, Otto Herman 1967. *Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin. Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs*. Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz.
- REX, Richard 2017. *The Making of Martin Luther*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.

KRISZTUSBAN MINDNYÁJAN ÉLETRE KELNEK ◀

Emlékezés Pintér Károly evangélikus lelkész szolgálatára

1930–2018

■ IFJ. (T.) PINTÉR KÁROLY

Pintér Károly, akitől 2018. december 16-án búcsúztak családtagjai, szolgátságai, barátai, ismerősei, tisztelői, 1930. február 15-én született Budapesten. Ezer szállal kötődött a Deák térhez, és nem csak azért, mert – lelkészként – ez volt az utolsó, tizenhat éven át szeretett szolgálati helye. Itt részesült a keresztség szentségében, és itt is konfirmált. Nem utolsósorban pedig ebben a templomban kötött házasságot Nagy Erzsébettel. Hitvese a templomi „elválásnál” nem lehetett jelen, mivel egészségi állapota őt is évek óta „szobafogságra” ítélte, ám az utolsó hetek embert próbáló helyzeteiben sem szűnt meg férjének kitartó támasza, jó kedvre derítő társa lenni.

Pintér Károly tizenhét évesen érzett elhívást arra, hogy az evangélium szolgálatának szentelje életét. Ebben megerősítette, hogy rövidebb idő után élő hitre jutott az édesapja és a testvére, Tibor Győző, később pedig az édesanyja is. Öccse ugyan nem követte őt a teológiára, de haláláig maga is szívvel-lélekkel szolgálta Krisztus ügyét építészernőkként, bibliaiskolai tanárként. A Pintér fivérek áldozatkész elkötelezettsége máig sokak előtt példa.

Pintér Károly 1948-ban kezdte meg teológiai tanulmányait Sopronban. Ekkor ismerte meg későbbi feleségét, aki – 1955. augusztus 20-i házasságkötésük után – hűséges társa lett a szolgálatban is. Kettejük kisugárzása számos olyan értelmiségit is vonzott otthonukba, akiknek a pártállami időkben csak a „hivatali nyitvatartást” nem ismerő parókia szellemi műhelyében volt érintkezése az egyházzal, a hit kérdéseivel.

Fancsalon kezdték szolgálatukat 1955-ben, 1966–1981 között pedig a szórványgyülekezetekben szintén bővelkedő Ózd, illetve Putnok lelkészei voltak. A házaspárnak 1956-

ban fia, 1960-ban pedig leánya született. Id. Pintér Károly 1981-től 1997-ig volt a Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközségének egyik lelkésze, majd – nyugállományba vonulása után – hét éven át a Deák Téri Evangélikus Gimnázium hittanára és iskolalelkésze. Hiteles, közvetlen személyisége prédikációinak természetes stílusában is tükröződött; sokakban segített ezáltal elmélyíteni Isten ígétét, míg mások az ifjúsági munkához, avagy a személyes lelkigondozáshoz kapott talentumaiért hálásak az Úrnak.

Rangok, címek és anyagiak sohasem motiválták, szolgálati területeinek kijelölésében is mindenkor hagyatkozott „elhívójára”, aki számos szeretett szolgatárssal is segítette a lelkészi munkát széles skálán – töretlen hivatástudattal – végző házaspárt.

Jóllehet fizikai állapota id. Pintér Károlyt 2010-től „szobafogságra” ítélte, de – amíg látása engedte – újabb és újabb fejezetekkel bővítette memoárját, amelyből tavaly tavasszal még megmutathatott egy részletet az őt otthonában felkereső püspökének és kerületi felügyelőjének. (A Déli Egyházkerület elnöksége ez alkalomból nyújtotta át számára az Ordass Lajos-emlékplakettet.)

Hosszas betegeskedése végén – életének 89. esztendejében – öregkori leukémia gyengítette a testi elmúlásba. A halálát megelőző napon már kórházi ágyban hallhatta szeretteitől azt az *Útmutatóban* kijelölt ígét, miszerint „*nincsen itt maradandó városunk, hanem az eljövendőt keressük*” (Zsid 13,14). Családtagjai Istennek adnak hálát, hogy id. Pintér Károly hosszú évtizedeken át gazdagíthatott sokunkat határtalan szeretetével, rendületlen hitével, mindig szelíd és mindig derűs személyiségével.

Mi, akik Jézus Krisztus kereszthalála révén megvál-

tottnak s már itt e földön a mennyország állampolgárainak tudhatjuk magunkat, az örök élet reménységével adhatunk hálát Isten kegyelméért. Mert – ahogyan id. Pintér Károly szokta volt mondani –: „Hála Istennek,

hogy nem itt a földön van a maradandó városunk!” Szárita hát fel gyászunk könnyét meggyőződésünk, hogy id. Pintér Károlynak már a megtalált eljövendő az állandó otthona!

Igehirdetés Pintér Károly (1930–2018) temetésén*

Zsid 13,14

■ GRENDORF PÉTER

„Mert nincsen itt maradandó városunk, hanem az eljövendőt keressük.” (Zsid 13,14)

„Nincsen itt” – ennek a megállapításnak a felismerése ma fájdalmasan ér el bennünket, hiszen a hiányra mutat. Még hozzá egy okhatározói kötőszóval bevezetve: „Mert nincsen itt maradandó városunk” – igen, hiszen most éppen ezt éljük át, és ezért vagyunk szomorúak. Azonban ha van kötőszó, akkor van előzmény is, amihez kapcsolódik a folytatás. Isten ígéje minden esetben egy nagy történet részeként nyer értelmet, amelyben van előzmény és mindig van folytatás is. Ebben a nagy történetben ez az ígevers vigasztalás lehet mindnyájunk számára.

Biztos vagyok benne, hogy akik ma eljöttünk, hogy emlékezzünk Pintér Károlyra, Karcsi bácsira, hálát adjunk Istennek az ő életéért, és elbúcsúzzunk tőle abban a templomban, ahol keresztelték, ahol konfirmált, ahol az esküvője volt, és ahol évtizedekig szolgált, hoztunk magunkkal történeteket. Olyan történetek ezek, amelyek Karcsi bácsihoz kapcsolódnak, vagy úgy, hogy közösen éltük át vele, hittanóra, keresztelők, esküvők, esetleg egy beszélgetés alkalmával, vagy úgy, hogy tőle hallottuk.

Karcsi bácsiról történetek jutnak eszünkbe, de neki is fontosak voltak a történetek. Szeretett történeteket mesélni. A saját életének eseményeit, ezek között akár kudarcait is éppen úgy, mint más történeteket. Általában egy-egy történetet többször is elmondott. Mindig derűtséget váltott ki, amikor megkérdezte gimnáziumi hittanóráin, vagy egy-egy személyes beszélgetésben: „Mondtam már ezt a történetet?” Bevallom, ritkán válaszoltam erre, hogy igen, már hallottam, hiszen olyan jó volt újra meghallgatni a jól ismert történeteket is. De Karcsi bácsi számára legfontosabbak a bibliai történetek voltak. Minden története, ha másképp nem, de mondanivalójában biztos, hogy kapcsolódott a Szentíráshoz.

Az ő életének legfontosabb története 1946-ban kezdődött, és ami akkor történt, az minden későbbi történetét meghatározta. Karcsi bácsi élete és most már – bár nehéz kimondani, de – lelki, szellemi öröksége is csak ezen keresztül érthető meg.

Ez is olyan történet, amelyet jól ismerünk, mert szívesen és nagy hálával tett bizonyosságot arról az alcsúti konferenciáról, ahol hatszáz fiatallal együtt vett részt tizenhét évesen. A tordasi gyülekezetből hárman mentek fiúk, és a tizenhat kilométert Alcsútiig gyalog tették meg. Ahogy mesélte, szalmán aludtak, napközben bibliakörön vettek részt. A második éjszakán az egyik barátjával együtt nem tudtak elaludni, a Szentlélek megérintette őket, és megrendülve ismerték fel, hogy milyen üres a szívük, milyen semmitmondó, léha életet éltek addig, ami nem tart sehová, pontosabban amerre tart, az igazán kétségbeejtő. Rádöbrentek arra, hogy „nincsen itt maradandó városunk”, nem építhetünk erre. Rájuk szakadt életük nyomorúsága, és álomba sírták magukat. De másnap – így mesélte Karcsi bácsi – *soha Magyarországon fölött úgy nem ragyogott a nap, mint akkor*, mert felragyogott előttük az evangélium világossága, Jézus Krisztus halálának és feltámadásának életváltoztató jelentősége. Ott élhette át az Isten irgalmas szeretetét és bocsánatát: *a személyes megváltást*. Ez mindent megváltoztatott. Hiszen folytatódik az ígevers egy irányváltoztató kötőszóval: „*hanem az eljövendőt keressük*.” Ettől kezdve egyedül ez a törekvés határozta meg az életét.

A konferenciát záró alkalmon az igehirdető a végén előrehívta azokat, akiket arra indít a Szentlélek, hogy az életüket Krisztusnak adják. Mondanom sem kell, hogy rengetegen kimentek, Karcsi bácsi két barátja is felállt mellőle, ő azonban ülve maradt. De akkor mondta el élete első önálló imádságát: „*Uram, ugye tudod, hogy én is ott vagyok! Ugye tudod, hogy én is ott vagyok!*” – és a következő hetvenkét év volt rá a válasz. Ez a jelenet nagyon jellemző volt Karcsi bácsi egész életére, szolgálatára. Nem ment a tömeggel. Vallotta, hogy a fontos dolgok belül dőlnek el.

* Elhangzott a Deák téri evangélikus templomban 2018. december 16-án.

Távol állt tőle minden látványos külsőség, aminek nincs belső töltése. Nem bírta az üres formákat, éppen ezért a kétértelműséget és a mellébeszélést sem.

Megtérését követően a Bethánia közösség tagja lett, majd lelkészi elhívást kapott. Nagy hálával töltötte el, hogy nem sokkal később édesapja és öccse, Tibor Győző is hitre jutott, majd édesanyjuk is. 1948-ban kezdte meg tanulmányait az akkor még soproni evangélikus teológián, egy később – a neveket ismerve nem túlzás állítani – legendássá vált évfolyamban. A Teológián ismerte meg feleségét, ahogyan többször emlegette, „a párját” – akivel az elmúlt 63 évben ketten voltak egy. Isten áldása az a tiszta és mély szeretet, tisztelet, továbbá – ismerve őket, tegyük hozzá – az a kreatív feszültség szeretetteljes zsörtölődéssel és humorral, ami jellemezte közös életüket, lelki, szellemi egységüket. Mindkét gyermekük egyházi szolgálatba állt később. Veje tragikus elvesztése után Márta lánya gyermekeinek nevelésében is meghatározó részt vállalt. Számukra most ezért különösen fájdalmas a nagypapa hiánya.

Márta lánya mondta nekem, hogy nekik, a gyermekeinek bizony sokukkal kellett osztozkodniuk az édesapjukon. Hiszen Karcsi bácsinak sokan voltunk lelki gyermekei, még aktív nyugdíjas korában is vonzotta a fiatalokat. Mindhárom szolgálati helyén és a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban is szolgált fiatalok között. Szerette ezt a korosztályt minden ellentmondásosságával és kiforratlanságával együtt. A provokatív kérdéseik mindig kihívást jelentettek a számára, hogy újragondolja, újrafogalmazza az örök érvényű bibliai igazságokat. Ezzel is az eljövendőt kereste.

Azt talán kevesebben tudják róla, hogy nagyon nehezen készült a szolgálataira. Zavarták a saját hiányosságai, korlátai. Nagyon sokat gyöttrődött az ige fölött, és nem azért, mert ne lett volna mondanivalója, vagy teológiai hiányosságai lettek volna. Köztudott volt róla, hogy noha néhány évfolyamtársához vagy feleségéhez képest csak szerénynek értékelte szellemi képességeit, és nem lett belőle szakteológus, magát mindvégig „körzeti orvosnak” tartotta, de nagyon szerette a teológiát, izgatták a teológiai kérdések, rendszeresen olvasott szakkönyveket, cikkeket, és írt is, reagált, levelezett, vitázott. *Ő a gyülekezetért, az igehallgatókért tusakodott.* Mert fontos volt számára, hogy a hallgatók figyelmét és gondolkodását megragadja. Nem tettszeni vagy megfelelni akart a gyülekezetnek, de Pál apostollal vallotta, hogy az a célja, hogy hallgatói gondolatait „foglyul ejtse a Krisztus iránti engedelmségre” (2Kor 10,5). Élete végéig voltak kétségei abban, hogy sikerült-e megvalósítani ezt. Nagy tüzzel, szenvedéllyel prédikált, de talán éppen az alapos készülésnek köszönhetően ezt olyan természetességgel és belső meggyőződéssel tette, hogy soha nem vált erőltetetté vagy mesterkéltté. Aki hallgatta, biz-

tos lehetett benne, hogy aki az ígét hirdeti, minden gyengeségével együtt *tudja, hiszi és éli* is mindazt, amit hirdet. *Pintér Károly vállaltan elfogult volt, soha nem is akart, de nem is tudott objektív és kívülálló lenni.* Ez tette vonzóvá az ő személyét és rajta keresztül az ő életének középpontját, Jézus Krisztust, akit hirdetett. Így indított el Isten sokunkat a hit útján, az ő szolgálatán keresztül.

Vannak történeteink Karcsi bácsival, és most nagyon fáj a hiánya. De a Zsidókhoz írt levélből ez az igevers, amely talán az utolsó ige volt, amit földi életében hallott, a nagy történetre irányítja a figyelmünket, és többes számban fogalmaz. Mert ez mindnyájunkra vonatkozik. Nekünk, egyikünknek sincs itt maradandó városunk, de mindnyájunkra vonatkozik a folytatás is, az irányváltató *hanem*. Mert ez az ige nem lemondó beletörődés a megváltoztathatatlanba: lám, ilyen az emberi élet, a vége a halál. Nem! Ez az ige éppen az ellenkezőjét teszi. Kihív, kimozdít ebből a természetes állapotból, és új összefüggésbe helyezi az emberi életet. Isten nem a halálra teremtett minket, hanem a vele való közösségre, ami az élet! Ez a közösségünk szakadt meg, azóta van halál, de Isten nem hagyott bennünket ebben az állapotban.

„*Nincsen itt – hanem*” – ebben a fordulatban benne lüktet az evangélium. Húsvét hajnalban mondta a két fénylő ruhás férfi az asszonyoknak: „Miért kerсите a holtak között az élő? *Nincsen itt, hanem feltámadt.*” (Lk 24,6a) Nekünk olyan Istenünk van, aki legyőzte a halált. A testi halál tehát nem megsemmisülés, csak az elmúló városból való elköltözés, oda, ahol az örök hazája van azoknak, akik elfogadva Isten kegyelmét, az Eljövendőt keresik. Az Eljövendő számunkra nem pusztán a jövő időt jelenti, ami még nincs itt, hanem egy személyt: a feltámadott, élő Urat. Őt keressük, a vele való kapcsolatot, közösséget.

Karcsi bácsit, hitünk szerint, ugyanaz a Jézus Krisztus öleli most át szeretetével, aki megszólította és elhívta őt 1946-ban, akit egész életében követett és hirdetett, akinek elmondta azt az első imádságot. „*Uram, ugye tudod, hogy én is ott vagyok!*” – és aki ott van, ahol Jézus, aki vele van közösségben, azt ő nem engedi el egy pillanatra sem, mert maga Jézus, a jó Pásztor mondja övéiről: „*nem vesznek el soha, és senki ki nem ragadja őket az én kezemből.*” (Jn 10,28) Vigasztalásunk és békességünk egyedül akkor lehet az elmúlással szembesülve, ha egész életünket, terheinket, bűneinket, mulasztásainkat és gyászunkat is Jézus kezébe tesszük, aki az eljövendő Úr, és aki az eljövendőnek ura.

Ahogy a gyászértesítőn áll: „*Pintér Károly hazatért Megváltójához*”, ragadjuk meg ezt a bizonyosságot most, amikor közös történetekre emlékezünk és szomorúak vagyunk – magamnak is hirdetem ezt! A nagy történet nem fejeződött be! Mert itt nincs maradandó, de van Eljövendő!

Négy téves fordítás a Bibliában

ApCsel 3,13.26; 4,27.30

■ MISSURA TIBOR

A παις, -ιδος (paisz, paidosz) görög szó elsősorban 'gyermeket' jelent, aki lehet fiú vagy leány, és jelenthet 'szolgát' is. Térjünk vissza a korábbi fordításhoz, amelyet az első bibliafordítások is használtak a παις szónál: 'fiú'. A legrégebbi fordítások is igazolják: az Itala, a Vetus Latina és a Vulgata is, amikor a fordítók még anyanyelvként beszéltek a görögöt és a latint, a 'fiú' fordítást alkalmazták, de ezt alkalmazta Luther Márton, Szilveszter János és Károli Gáspár is. A görög ortodox és a moszkvai ortodox liturgia és bibliafordítás megőrizte a „fiú” értelmet. Miért változtatták meg a 19. század végén a fordítást? Kétségtelen, hogy ez a század az ásatások és más kutatások révén sok új felismerést és összefüggést tárt fel a Bibliával kapcsolatban, de sajnos nem vizsgálták, hogy azok a felismerések vonatkoznak-e a fenti négy bibliai helyre is.

Összefüggés van Ézsaiás próféciája és Jézus közt, ezt nem lehet kétségbe vonni, és én sem vitatom. De ne a mai elvárásokkal közeledjünk a fordítandó textushoz, hanem a korabeli viszonyokra tekintünk. A szenvedésről sokszor beszél az Újszövetség, de a szolga kifejezést sehol sem használja ezen a négy tévesen fordított igehelyen kívül, mert az szembemegy a szentháromságtannal is. Vagyis az „Isten Szolgája” kifejezés egy speciális ótestamentumi szóhasználat. Ott és akkor nem lehetett az „Atya–Fiú” fogalmat használni, mert azt csak szexuálisan értették volna, hisz a görög és római istenek, de a többi vallás istenei is házasodtak. Az eredeti görög szövegben egy olyan szó áll (παις), amelynek kettős a jelentése: lehet fiúgyermeknek vagy szolgának fordítani. Ezért a helyes fordítást a szóhasználó szándéka és az összefüggés dönti el.

1. Az első két esetben Péter apostol beszél Jézusról. Ő nem mondhatta Jézust Isten szolgájának, mert a Szentlélek neki jelentette ki először, hogy Jézus „a Krisztus,¹ az

¹ Jézus nevével összekapcsolva a Krisztus kifejezést sokszor tulajdonnévként használjuk, még nagybetűvel is írjuk. Ezáltal megfélemedezünk arról, hogy az minősítő jelző is lehet, Jézus a krisztus = Jézus a messiás, a fölkennt, a főpap. Ezért volt az egyik legrégebbi hitvallás: Jézus a

élő Isten Fia” (Lk 16,16). Továbbá ő maga is hallotta a megdicsőülés hegyén Isten kijelentését: „Ez az én Fiam, akit kiválasztottam.” (Lk 9,35) Végül még beszélt is a Feltámadottal, és Urának vallotta őt. Ne felejtjük el, hogy Péter akkor „írástudatlan és iskolázatlan ember” volt (ApCsel 4,13), aki még nem olvashatta a régi próféciákat, ezért csak a saját tapasztalatáról beszélhetett: Jézus Isten Fia, mert Isten azt így jelentette ki.

2. A második két esetben sem mondhatta az ősgyülekezet Jézust „Isten szolgájának” közvetlenül a nagypénteki megfeszítés után, hiszen Jézust nem feszítették volna meg, ha ő nem Isten Fiának mondta volna magát (Lk 22,70–71; Jn 19,7). Figyeljünk arra is, hogy az „Isten szolgája” fogalom akkor általános jelentést takart. Beletartozott Ábrahám, Mózes, Jeremiás, a próféták, Júda, Izrael (Ézs 44,21), sőt Nebukadneccar, Babilónia királya (Jer 25,8), Círus perzsa király (Ézs 44,28) és még valószínűleg Nero császár is (Róm 13,4). Ha hozzá vesszük Ézs 42,19 mondanivalóját – „Van-e olyan vak, mint az én szolgám, és olyan süket, mint követem, akit küldök?” –, akkor ebbe a fogalomkörbe az ősgyülekezet biztos nem akarta Jézust belekényszeríteni, és ezért a kérdéses fogalmat csak „Isten Fia” értelemben használhatta!

3. Érdemes végiggondolni, hogy kikből is állott az akkori gyülekezet: tudós papokból, írástudó farizeusokból, akik sokat olvasták a Bibliát, vagy egyszerű jeruzsálemi lakosokból? Még a tudós vezetők közt is elfeledett volt az olyan örömteli prófécia, hogy hol születik meg a Szabadító. Ezért kellett Heródes királynak összehívni a tudósok tanácsát, és akkor találták meg Mikeás próféciáját Betlehemről (Mt 2,4). Mennyivel inkább elfeledett volt az átlag lakosság közt a „szenedőről” a prófécia, mert maga Ézsaiás is így írja le: „Eltakartuk arcunkat előle, megve-

krisztus, Jézus a megváltó, a főpap. (Krisztus héberül: másijah, arámul: mösiha, ennek görögösített formája: messiás; magyarul Fölkennt.)

tett volt, nem törődünk vele” (Ézs 53,3). Ez a mondat előre jelzi, hogy elfeledett lesz ez a prófécia, mert nem emlegetik évszázadokon keresztül. Az Újszövetség korában tehát *elfelejtett* fogalom volt az Isten szenvedő szolgájának ézsaiási képe.

4. Nem használhatja egy mai keresztény ember sem Jézussal kapcsolatban, újtestamentumi értelemben az „Isten Szolgája” szófordulatot, mert akkor hazugnak tekinti Istent (1Jn 5,10), aki bizonyóságot tett Fiáról a megkeresztelekör, valamint a megdicsőülés hegyén, sőt még igazolta is őt a feltámadás tényével.

5. Ez a szóhasználat ráadásul tagadja az egyetemes keresztény hitvallásainkat, az Apostoli, a Niceai, az Athanasiusi hitvallást és az evangélikus hitvallásokat is, ahol Jézust Isten Fiának valljuk, és nem Szolgájának.

Ezek az okok indokolják, hogy térjünk vissza a régi szöveghez: Jézus „Isten Fia” és nem Szolgája, ahogy az a legújabb bibliafordításban van.

6. Vannak azonban olyanok, akik nem fogadják el ezt az egyszerű érvelést, és a 20–21. században született elképzeléseket hangoztatják. Ezért Ézs 53 ismeretét Jézus korában is általánosnak gondolják, mert ma az a Bibliát olvasó keresztények számára.

Jó, ha eszünkbe jut, hogy a középkorban nálunk sem volt minden templomban vagy kolostorban teljes Szentírás. Jézus idejében még nem volt elfogadott ószövetségi kánon sem, ezért nem is volt meg minden mai ószövetségi bibliai szöveg minden zsinagógában. (Az ószövetségi kánon Kr. u. 120 körül állították össze.) A papok és az írástudók (a farizeusok is) emlékeztetükbe vették a szövegeket (elsősorban a Tórát), amelyeket rendszeresen felolvastak a kisebb-nagyobb közösségekben. A kívülálló ezt hallgathatták, de számukra nem volt kötelező annak megtanulása. Természetesen a fontos történetek – mint a világ teremtése, Nőé és az özönvíz, Dávid és Góliát, Jeruzsálem elfoglalása vagy elvesztése – általánosan ismertek voltak, hiszen ezek képies és könnyen megjegyezhető, este a táborútnél „írástudó” ember nélkül is elmondható elbeszélések. Bizonyos események-történetek beépültek a családi életbe is a családi szokásokon keresztül, az ünnepekhez kötődően (pl. páskavacsora vagy jom kippur). A korai vagy a kései próféták írásai közül azokat, amelyek esetleg megvoltak a zsinagógákban, felváltva olvasták, de sokkal ritkábban, mert ha már elvesztették aktualitásukat (pl. Jeremiás vagy Dániel könyve), csak akkor olvasták, amikor több év után újra rájuk került a sor. Ezért kellett Heródes királynak összehívni a főpapokat és írástudókat – ahogy ezt már említettem –, mert akkor már nem volt közismert a Kr. e. 8. században élt Mikeás próféciája arról, hogy Jézus Betlehemben fog megszületni (Mt 2,4–6).

A Makkabeusok szabadságharca után, Jézus idejében nagyon várták a megígért messiást. A közgondolkodásban a messiásnak a rómaiakat kellett volna elsősorban ki-

verníe. Abban az időben több véres megmozdulás is történt, amelyeket először messiási mozgalomnak gondoltak-mondtak, majd csak a bukásuk után mondták téves megmozdulásnak. Gamáliél is ilyen értelmű tanácsot ad a főpapoknak (ApCsel 5,35–37). Még Keresztelő Jánosnál is azt látjuk, hogy noha Jézus megkeresztelekör bizonyóságot tesz Jézusról, de amikor Jézus nem lép fel „határozottan”, a börtönből ő is azt kérdezi: „Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?” (Mt 11,3)

Virágvasárnap Jézust nagy sokaság fogadja. Sokan Ézs 62,11 és Zak 9, 9 beteljesülésének mondják ma, mert számár hátán ülve jön. De érdemes elolvasni az összefüggéseket is, és ekkor látjuk, különösen Zakariásnál, hogy a messiás eljövételének gondolata mennyire összefonódott a felszabadulás gondolatával: „Mert kiirtom a harci kocsit Efraimból és a lovat Jeruzsálemből – mondja az Úr. Kivész majd a harci íj, mert békét hirdet a népeknek, uralma tengertől tengerig ér. Kétszeresen kárpóttok titeket! Mert kifeszítem Júdát, mint egy íjat.” (Zak 9,10–13) Így érthető már, hogy nagypénteken hogyan fordulhatott el a sokaság Jézustól, mert nem hozta el a rómaiak alól való szabadulást. Ebben a közhangulatban senkinek sem jutott az eszébe, és elutasították volna Ézs 53 próféciáját, hogy a Megváltó szenvedhet. Ezért az ösgyülekezet sem adhatott hálát a „szenedő szolgára” hivatkozva (ApCsel 4,27,30). Ki is mondták a főpapok, hogy ha Jézus csak „Isten szolgája”, akkor nem feszítenék meg. De ő Isten Fiának vallotta magát, ezért kellett megfeszíteni (Lk 22,71; Jn 19,7), ám a feltámadás által Isten igazolta Fiát. A feltámadásról hallottak Jeruzsálemben. Péter és János a főpapi tanácstól érkeztek a gyülekezetbe, és elmondták, hogyan tettek bizonyóságot a nagytanács előtt: „...tudjátok meg valamennyien, Izráel egész népével együtt, hogy a názáreti Jézus Krisztus neve által, akit ti megfeszítettek, akit Isten feltámasztott a halálból: általa áll előttek ez az ember egészségesen.” (ApCsel 4,10) Feltételezni is lehetetlen, hogy ilyen körülmények között a gyülekezet Jézusról mint „Isten szent szolgájáról” beszélt volna, de máshol sem beszélnek így az Újszövetségben.² A feltámadás ténye igazolta Jézust, az volt közismert, arra lehetett hivatkozni a sokaság előtt, nem pedig egy alig ismert prófécia beteljesülésére.

7. Ézs 53 mondanivalóját majd ötven évvel később „fedezték fel” a keresztény bibliaolvasók, és vonatkoztatták Jézusra. Itt nem Ézsaiás könyvéről van szó, azt többször idézi az Újtestamentum, hanem a könyv ezen próféciájáról, a *szenedő* Megváltóról. Jézus idejében ez nem volt

² Mt 12,18 kérdése nem megoldott. Ézs 42,1 héber szövege szolgát mond, de a Septuaginta, vagyis az Ótestamentum görög fordítása, amely kétszáz évvel az Újszövetség előtt keletkezett, már a παῖς 'fiú' értelmet adja. Melyiket idézi az evangélium? Esetleg már a Szentlélek itt előre mutatta, hogy mi hogyan fordítsuk ezt a kérdéses bibliai helyet?

közismert. Talán akkor is szokás volt kihagyni ezt a fejezetet a felolvasásból, ahogy sokszor ma is teszik zsidó közösségekben, mert nem értik, vagy nem egyeztethető össze a saját messiási elképzelésükkel? Sem Jézus, sem a zsidókkal vitatkozó tanítványok, sem a zsidósággal való kapcsolatot munkáló Máté vagy János evangéliuma, sőt a később keletkezett Zsidókhöz írott levél sem idézi. Érdemes még megfigyelnünk, hogy Fülöp diakónus hogyan magyarázza az etióp kincstárnoknak Ézs 53-at. Nem egy Ószövetséget ismerő zsidó idézi, hanem egy pogány, aki vásárolt magának valami értékes „emléket” Jeruzsálemben, és azt olvassa-olvastatja magának. Fülöp félbeszakítja az olvasást az Ebed Jahve-ének, a „szolgakérdés” előtt, és úgy hirdeti neki Jézust. A megértett üzenet alapján aztán így vall hitéről keresztelesekor a kincstárnok: „*Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia!*” (ApCsel 8,38) A kortárs Fülöp nem beszél Isten szent Szolgájáról!

8. Érdemes statisztikailag is megnézni az Újszövetség és Ézsaiás könyvének kapcsolatát: tudatosan csak huszonkét alkalommal említik a prófétát: Máté hatszor idézi Ézsaiás prófétát („...*hogy beteljesedjenek az Ézsaiás próféta által mondottak...*”, Mt 8,17). Ő elsősorban zsidóknak írta az evangéliumát, és ezért kereste a kapcsolatot az Ószövetséggel, hogy jobban értsék az olvasók. Márk és Lukács az evangéliumukban kétszer, János négyszer, az Apostolok cselekedeteinek könyvbe háromszor és a Római levélben Pál ötször hivatkozik rá.³ Az Újszövetségben tehát csak öt író találja meg a kapcsolatot Ézsaiás prófétaival. Részletesen beszélnek a próféta által leírt szenvedésekről, de sehol nem említik Jézussal kapcsolatban az „Isten szolgája” szófordulatot. A fenti igehelyeken túl a mai bibliaolvasók a versekhez fűződő lábjegyzetek szerint Máté evangéliumában még 19 helyen, Lukácsnál az evangéliumban még 25 helyen, az Apostolok cselekedeteinek könyvében még 12 helyen találunk olyan leírásokat, folyamatokat, amelyekről már Ézsaiás próféta is írt, de a Biblia írói mégsem említik őt, mert elfelejtett fogalom a „szenedő Megváltó”. A kortársak a győztes hadvezért várták.

Deutero-Ézsaiásnál a számunkra most problémás fogalom: „Isten szolgája” (ebed Jahve) 17 alkalommal fordul elő, 14 helyen meg is határozza, hogy ki ez a „szolga”: Hol Izrael, hol Jákób (Ézs 41,8). Csak Ézs 50,10; 52,13 és 53,11 igehelyeket lehetne Jézusra magyarázni, de az Újszövetség ezt nem teszi, mert a kortársak számára bizonytalan és elfogadhatatlan ez a fogalom.

9. Még egy félreértéssel találkoztam, amikor a $\pi\alpha\iota\varsigma$ értelmét a fiúgyermek körben leszűkítik a kisgyermek fogalmára. Ezt elfogadhatatlannak gondolják a Megfeszítettre nézve, ezért akarják használni a ’szolga’ fordítást. Érdemes megfigyelnünk, hogy ApCsel 20,9–12 történetében Euti-

khosz ifjú már nem kisgyermek, hiszen részt vesz az éjszaka húzóódó istentiszteleten, Lukács mégis a $\pi\alpha\iota\varsigma$ szóval illeti a 12. versben. Tehát a $\pi\alpha\iota\varsigma$ a Bibliában sem csak kisgyermeket jelenthet.

10. Lukács ezen a négy igehelyen nem magyaráz semmit, noha máshol szükségesnek tartja a zsidó szokások magyarázatát (Lk 22,7; 23,17). Ezért egy idegennek, a pogány származású Teofilusznak – akinek íródott az Apostolok cselekedeteinek könyve – csak a „fiú” fogalma volt érthető, mert azt magyarázkodás nélkül is olvashatta, hisz már olvasta Jézus születése történetét, a megkereszteléskor hangzó igét, a megdicsőülés hegyén hallott isteni kijelentést és Jézus feltámadásának eseményeit.

11. Lukács az Apostolok cselekedeteinek könyvét az események után 20-40 évvel írta, amikor már részben ismeretek voltak Pál levelei és írásos evangéliumi részletek. Ezekben sehol nincs szó „Jézus Isten szolgája” fogalomról, de arról igen, hogy Jézus az Atya jobbján van (ApCsel 7,56; Ef 1,20). Képtelenség azt feltételezni, hogy a történész Lukács szembemegy az általa felkutatott igazságokkal, és Jézust szolgának mondja ezen a négy helyen. Ezért térjünk vissza a $\pi\alpha\iota\varsigma$ fordításánál a ’fiú’ szóhoz. Így sok félreértést, unitárius félremagyarázást elkerülhetünk.

12. Érdemes talán még egy kérdést felvetni: Milyen legyen egy új bibliafordítás? Tudományosan támadhatatlan (van ilyen?), és ezért elvont, vagy legyen közérthető? Mit ért ma egy szekularizált ember a „Jézus Isten szolgája” kifejezésen? Nincs ez ellentétben azzal a kevés tudásával, amelyet a karácsonyi reklámok tudatosítottak benne? Érdemes ilyen ellentmondásos, érthetetlen, mesészerű kérdésekkel foglalkoznia a Megváltó megismerése helyett? Mit ért egy muzulmán menekült ezen a kifejezésen? Órákon keresztül magyarázzuk el az ószövetségi prófécia esetleges jelentőségét, mielőtt beszélnének az értünk meghalt Krisztusról? Vagy használjuk a „Fiú” fogalmat, és elkerülünk mindenféle belemagyarázást?

Bizonyos ismereteink ma is változnak. Senki sem beszél ma arról, hogy a Nap a Föld körül keringene, pedig ezer évvel ez volt a „tudományos és általánosan elfogadott nézet”. Nem lehet ószövetségi nézeteket – amelyeket már Jézus idejében is elfelejtettek – ma is érvényesnek mondani. Mint ószövetségi gondolattal, kifejezésmóddal foglalkozhatunk velük, de ne akarjuk azt magunkra nézve érvényesnek gondolni. Jézus halálával és feltámadásával megváltoztak a viszonyok (határvonal), ezért nekünk az általa képviselt igazságot kell követnünk és hirdetnünk. Figyeljük meg, Jézus haláltusájában a kereszten kétszer is így szólítja meg Istent: „*Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek*” (Lk 23,34), és „*Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet!*” (Lk 23,46) Ez a két utolsó megszólítás is mutatja a bensőséges Atya–Fiú kapcsolatot, aminek szögesen ellentmond az „Isten szolgája” meghatározás.

³ Mt 3,3; 4,14; 8,17; 12,17; 13,14; 15,7; Mk 1,2; 7,6; Lk 3,4; 4,17; Jn 1,23; 12,38–39,41; ApCsel 8,28,30; 28,25; Róm 9,27,29; 10,16,20; 15,12.

Hetvened vasárnap

►► 2Tim 1,3–7

Igehirdetési előkészítő

Van középút!

A vasárnap jellege

Böjtelő hagyományosan a húsvéti ünnepre való előkészület ideje. Elmélyíti bennünk a karácsonyi és vízkeresztői idő üzenetét, és az új ünnep, húsvét felé indít. Éppen hetvened vasárnapja a fordulópont: innen már előre tekintünk, és minden nappal komolyabban vesszük a Krisztus által bejárt utat a szenvedésen és a Golgotán át a feltámadásig. Nemcsak külső szemlélői vagyunk Krisztus útjának, de böjtelő csendjében mi is elindulunk vele együtt ezen az úton. Isten kegyelmének csodáját fürkesszük, ám elmélkedés közben egy pillanatra sem adjuk fel Isten igéjének szolgálatát. Böjt-re készülve krisztusian tevékenyek maradunk, hiszen a fájdalmak útján Jézus nem a végzetébe indult, hanem a halál tárnáján át új életbe érkezett. Böjtelőre nemcsak a kereszt árnyéka vetül, de őszinte odaadásunk és kitartó hűségünk megerősítéseképpen feldereng a feltámadás világossága is.

Exegetikai háttér, a perikópa megértése

2Tim bevezetése csaknem úgy hangzik, mint 1Tim-é. A két levél üdvözlő sorainak összehasonlítása nem az apró különbségek számbavétele miatt érdekes, hanem azért, mert kitűnik belőlük a lelki indíttatás. Feltűnő, hogy mindkét apostoli levél bizonyágtételrel kezdődik. A szokásos formát meghatározza a tartalom, amely azután az egész levélre jel-

lemző lesz. Nem az idő vagy az előkészületek hiánya indokolja az *in medias res* szerkesztést. Lelkipásztori módszer ez, amellyel az apostol azonnal rátér a legfontosabbra, és nem vesztegeti az időt kedves, ámde tartalmatlan szószaporítással. A folytatás hasonlóképpen lényegre törő: a hangsúly a levélíró apostol (hagyományosan Pál) és megszólítottja (Timóteus) lelki kapcsolatára kerül. Ez a kapcsolat láthatatlanul összeköti a keresztyéneket, életkorra, nemre, szolgálati területre való tekintet nélkül. Nemcsak nemzedékeket ölel egybe a keresztyén családokban és a gyülekezetekben, hanem egyenesen Istenhez vezet. A hittestvéri kapcsolatokat nem az emberek építik ki egymás között: azok Istennek köszönhetőek. Megtartó erő lehet a böjti időben a keresztyén család áldása, a lelkiekről is gondoskodó szülők, nagyszülők és apostoltársak ajándéka, mindezeket túl pedig hitbéli kondíciónk. A lelkiismeretünkéről ugyan Isten állít ki végbizonyítványt, ám annak tisztasága emberi kapcsolatainkban vizsgálódik. Az apostol Istennek ad hálát a Timóteussal való lelki kapcsolatért, amelyet sem a távolság, sem a körülmények nem tudtak megszakítani. Ragaszkodásának kötőeleme az imádság. Azok az emberek soha nem távolodnak el egymástól, akik képesek egymásért imádkozni. Az imádság még a rokoni, a vérségi köteléknél is erősebb. Láthatatlan, ezért elszakíthatatlan. A testi, a fizikai közelség olykor akadályokba ütközik, az imádság előtt azonban nincs akadály. Éjjel és nappal kész a kapcsolat felvételére. Emlékeztet arra, hogy kihez és kiért, miért imádkozom. A levélíró apostolnak még Timóteus könnyeit is eszébe juttatta, és együttérzésre indította távoli testvére iránt. A Krisztus szolgálatában fiatalon elsírt könnyek imádságra méltók! A szolgálati cinizmus, a fiatalabb kolléga sajnálkozó lekicsinylése nem apostoli erény. Annál inkább az a felebaráti, a szolgatársi testvériség, a kompasszió, az együttérzés, a részvétel, amint arról Paul RICOEUR (2011) francia filozófus (1913–2005) mellett egy régi, egyáltalán nem megmosolyogni való halleluja-ének is tanúskodik:

Mely minket egyesít,
Szent a kapocs nagyon,
A testvérszívek kapcsa itt
Az égivel rokon.

Atyánk elé együtt
Öntjük forró imánk,
Közös bennünk a bú s az üdv,
Remény s cél egyaránt.

Megosztjuk, ami fáj,
S mi terhet, aki visz,
Egymásért gyakran folydogál
A részvét könnyen is.

Feloldva a szívek,
Bú, gond és bűn alul.
A hű baráti szeretet
Leszen örökre úr.

A hit ereje nyomán áldás fakad. Amennyire terhelt lehet egyrészt a múlt, annyira lehet érte másrészt hálás az ember. Timóteus értékes örökséget kapott családtagjaitól, noha egyes családban született: édesanyja keresztény hitre tért zsidó volt, édesapja görög. Karizmát, kegyelmi ajándékot örökölt az őt szolgálatba állító apostoltól is. Utóbbi azonban szerényen maga elé sorolja lelki gyermekének hús-vér felmenőit: nagyanyját, Lóiszt és anyját, Eunikét. Az Isten szolgálatára való lehetőségért életünket adó szüleinknek is hálával tartozunk. Nem kell megijednünk attól, hogy vállaljuk őket. Isten nem a félelem, hanem a szeretet lelkét adta nekünk. Az apostol nem tudja, viszontlátja-e még kedves tanítványát. Számolva azzal a lehetőséggel, hogy nem találkoznak többé, mi mással zárulhatna a lelki indíttatásból született levélrészlet, mint Isten erejére való lelki emlékeztetéssel? Sem Pál, sem Timóteus nem tudja, mit tartogat számukra a jövő. Bátorságra, józanságra, szeretetre azonban bizonyosan szükségük lesz. Böjtelő fel szeretne készíteni a jövőre úgy, hogy igényt ébreszt bennünk a maradandó keresztény értékekre. A magunkba tekintés, a benső csend megteremtése és a bűnbánat azért sarkalatos velejárói a böjti időnek, mert a nagyhétre várni és húsvétra ébredni csak megerősödött hittel és megnemesedett lélekkel érdemes.

Igehirdetési vázlat

Az *aurea mediocritas*, magyarul az arany középut a horatiusi verstan egyik ismérve. Az arany középutat kereső véletlenül sem a középszerűsége törekszik. Nem akarja, hogy elnyelje az egyhangú hétköznapok, nem óhajt magára maradni „a kataton alkonyatban” (Pilinszky János: *A szerelem sivataga*). Azért arany a középut, mert a vég-

letektől való tartózkodásra vonatkozik. Meg kívánja óvni a vers olvasóját a gyávaságtól, de a vakmerőségtől is. Az arany középuton járó nem hedonista, de nem is aszkéta. Nem érzi szűknek a rendelkezésére álló teret, hanem élvezti a pólusok között adódó szabadságot.

A páli igehirdetést a szélsőségek tükrébe is lehet állítani, pedig az apostol valójában középutas prédikátor volt. Együtt látta istenhívó őseit és örökségüket, valamint keresztény apostoli szolgálatát. Számára ősei hite és Krisztus képviselése nem két külön pólust, hanem az arany középutat jelentette. Örökölt, de Krisztusban újjászületett felelősségtudattal adott hálát Timóteusért és az ő szolgálatáért, abban is felismerve az ősek Krisztus által elevenen tartott bizonyágtételét.

2019 böjtjének elején elvonulnak előttünk gondolatban hitünk neves és névtelen elődei. Egy anyagülekezet, egy szórvány, templomok, imatermek, családi otthonok népe és képviselői. Az egyház jövője soha nem néhány kalandor tisztviselőn vagy lelkesen múlt, hanem az arany középutat választók józanságán. A tiszta lelkiismerettel való szolgálat, a könyörgésekben való megemlékezés, a képmutatás nélküli hit, Isten kegyelmi ajándéka, a bátorság és a szeretet keresztény értelemben sohasem középszerű. A hit és a gyülekezethez tartozás, a keresztény családi élet vállalása újra és újra feleledő és felelészthető tűzzel jár együtt. A régi, az ősi, a már csak emlékeinkben vagy génjeinkben hordozott egyszerre megelevenedik, és vállalható lesz. Felébred a lelkiismeret, magára és egymásra talál az egyház és az egyes ember. Test szerinti őseink hite tűzként formálta lelkünket Isten számára, miként az apostolét az ő Krisztust még nem ismerő elődeinek elkötelezése vagy Timóteusét édesanyja és nagyanyja hűsége. Lelki tanítóink áldást adó kezét Isten ma is fölöttünk tartja, noha közülük számosan elmentek már minden élők útján.

Őseink hitének ereje azonban arra is kötelez bennünket, hogy ne a mások, hanem a magunk tüzénél melegedjünk! Isten kegyelmi ajándékainak meglétét azok életben tartásával szavatolhatjuk. Ha nem tápláljuk a tüzet, kialszik, a hamut pedig elsodorja a szél. Böjtelőn hangsúlyosan személyes gondná és felelősséggé válik keresztény reménységünk parázsának felszítása. Ahhoz, hogy a múltból kisarjadhasson a ma, hogy a régen voltból kinőjön a jelen, és kövesse azt a jövő, meg kell ismernünk és el kell vállalnunk a magunk feladatát. Meglehet, hogy mind a levélíró apostol, mind pedig Timóteus ismerte a jézusi logiont: „...minden írástudó, aki tanítványává lett a menyenyek országának, hasonló ahhoz a házigazdához, aki újat és őt hoz elő kamrájából.” (Mt 13,52) Krisztus legőszintébb követőire mindig az volt a jellemző, hogy megtalálták az egyensúlyt az élet szélsőségei között, és ragaszkodtak a helyes arányokhoz egy aránytalanságtól torz világban és társadalomban. Az apostol fiatal tanítványának számos alkalommal kell majd bizonyítania pályafutása során, egyházon innen és túl, hogy képes az elfogulatlan mérlegelésre. Az erő, a szeretet és a józanság lelkével utat tud építeni

az ősi és a modern, a félelem és a rajongás, a pogányok és a keresztények között.

Talán a józan megfontolások korabeli hiánya, esetleg az áldatlan fővárosi vagy az országos közlekedési viszonyok énekelte az 1980-as évek elején a hazai könnyűzenei élet népszerű szólistájával, Demjén Ferencsel, hogy „Nincs középút, nézzél szét, felszedték az út közepét!” A Római Birodalom híres volt kőből épített, masszív úthálózatáról, mégsem ezért mondja az apostol, hogy igenis van középút. Ő a keresztény *aurea mediocritas*-ról, arany középútról tanúskodik, amely szélsőségek és egyhangúság nélkül, egyszerűre képes magába ötvözni az ót és az újat, a tegnaptól és a máttól, az istenit és az emberit. Így gondol Timóteus is, és így öleli magához a távolból, börtönbe zárva, várva a sor-sára. Minden időben ez a józan kiegyensúlyozottság volt a kereszténység egyik vonzó erénye. Esetenként többet ért az aranyból is.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Mt 20,1–16; Jer 9,22–23

Énekek

EÉ 320, 363

Felhasznált és ajánlott irodalom

A New Commentary on Holy Scripture. SPCK, London, 1928–1937.

ECSÉDY Aladár 1943. *Timótheus. Gyakorlati magyarázat Pál apostolnak Timótheushoz írott két leveléhez.* Tahitótfalu.

Harper's Bible Commentary. Harper & Row, San Francisco, 1988.

RICOEUR, Paul 2011. *Egészen a halálig.* Bencés, Pannonhalma.

■ BÁCSKAI KÁROLY

Hatvanad vasárnap

▶ Zsid 2,1–4

Igehirdetési előkészítő

Tartsátok meg a hajó útirányát a viharok közepette is!

A vasárnap jellege

Hatvanad vasárnap a böjtelő második vasárnapja. Az Érdy-kódexben hagyóvasárnapként vagy héthagyó vasárnapként szerepel. A keleti rítusú egyházakban ez a húshagyó vasárnap, mivel az említett egyházakban régebben csak szombaton és vasárnap volt mise, a többi napon az előszentelték liturgiáját végezték, mert a liturgia a mennyei diadal

és az öröm ünnepe, a nagybőjt viszont a vezeklésé. A vasárnap evangéliuma (Lk 8,4–15) a magvetőről szól. Ezért érdemes megemlíteni, hogy Székesfehérvárott gazdák vasárnapjaként tartották számon, mert „a város katolikus földműves polgárai munkájuknak áldásáért, jó termésért régebben közösségi misét mondatnak”. A Zoborvidéken talalajvasárnap, tananajvasárnap. Szakrális képzetköre nincs, játékos farsangi hangulat jellemzi.¹

Amit a textusról tudni kell

Az őskeresztény nyelvezet sajátos fogalmazása tűnik ki a προσέχειν szón keresztül: a Jézustól hallottaknak figyelmet kell szentelni! A későapostoli, illetve az apostoli kor utáni intő beszédnek az az alapvető jellegzetessége mutatkozik meg, amely most a gyülekezet külső és belső fenyegetettségére utal, és arra szólít, hogy a keresztény gyülekezet tartson ki ősi hitvallása mellett. Képpel kifejezve: tartsák a hajó eredeti útirányát a viharok közepette is (WEISS 1991, 183. o.), nehogy elvétsék az útirányt és a célt (1Tim 1,6; 6,21; 2Tim 2,18). A hangsúly a fenyegetettségéről egyre inkább a kifáradásra és a hitbeli elgyengülésre kerül. A hallottak megtartására való figyelmeztetés természetesen Isten beszédének megtartását jelenti a Zsidókhoz írt levélben, úgy, ahogyan Jézus által szólt (1,2). 13,7 értelmében ez a λόγος τοῦ θεοῦ, amelyet az időközben elhunyt egyházi vezetők adtak tovább. A második és harmadik versben is következetesen használt βέβαιος szó eredetileg a jogi nyelvezet terminusa, a szerző ezzel is hangsúlyozza állításainak kötelező érvényét. Feltűnő a szövegben az Isten ígéje hirdetésének kontinuitására való utalás, hiszen amit egykor angyalok szóltak, azt az idők teljességében Jézus hirdette. Itt is tetten érhető a zsidóság körében bevett következtetési módszer a kisebbről a nagyobbra (*a minori ad maius*): a nagyobb ajándéknak, amelyet Jézusban kaptak, magától értetődően nagyobb érvényesség és odafigyelés jár.

A harmadik versben feltett kérdés retorikai fogás, és arra utal, hogy senki, aki vétessé vált az örömhír elhanyagolásában, nem fogja elkerülni Isten haragvó ítéletét. Ezt a kemény, de a héberok számára korántsem szokatlan fogalmazást a szerző szándéka szerint a σωτήρια fogalma támasztja alá. A „nagy üdvösséget” az Úr hirdette, ezért felülmúlja Isten összes eddigi szavát, ám a beszélő személyére tekintettel a kontinuitás és a megfelelés itt is fennáll. A negyedik versben az üdvösség – jövőbeli dimenziója mellett – egyértelmű jelen idejű karaktert ölt magára. Eddig az üdvösség történetiségéről volt szó; most az jeleníti meg az üdvösséget, teljesíti be a kezdetben elhangzott ígéreteket, és vonja be a hallgatóit az üdvösség

¹ <http://lexikon.katolikus.hu/H/hatvanadvas%C3%A1rnap.html>.

jelen idejű terébe, aki az üdvösség szerzője. Ebben a térben a Szentlélek által csodák élhetők át, és jelek adatnak, erő árad a gyülekezetre.

A perikópa megértése – teológiai összefüggések feltárása

Az üdvösségről szóló üzenet felszabadítja az embert az idegen dolgoknak való kiszolgáltatottsága alól. Az üdvösség evangéliuma lehetőséget biztosít arra, hogy az ember ön-maga legyen. Felszabadít a törvény súlya alól, amely azért nyomasztó, mert az ember nem volt képes eleget tenni Isten akaratának, nem tudta betölteni rendeltetését. A gyülekezet az örömhír befogadása által részesül az üdvösség szabadságot hozó örömeiben, ami nem járhat együtt céltévesztéssel, ezért még inkább oda kel figyelni a hallottakra. Az isteni jövő megjelenése nemcsak Isten és ember kapcsolatában hoz radikális változást, de erkölcsi felelősségvállalásra is hívja az egyént, amelynek során a jelenében felragyogó jövő egyben mértéke és célja cselekvésének. A viharok közepete is tartani kell a helyes útírányt! Az üdvösségben éppen a felelősségvállalásra történő meghívás, és nem a felelősség alól való felmentés valósul meg. Az eredendő bűn következményétől való megszabadulás élménye, amely a keresztény ember hétköznapijában realizálódik, a felelősségvállalás boldog teljesítésére tesz képessé, hogy mások is meghallhassák az örömhírt.

Igehirdetési vázlat

Tartsák a hajó eredeti útírányát a viharok közepete is!

A tenger bizonytalan közeg, kiszámíthatatlan, amely a hajó kormányosait folytonosan új és új kihívások elé állítja. Az egyik leghíresebb példa alighanem Platón *Állama*, ahol az államot hajóként írja le a filozófus. Munkájában a legnagyobb hatalmú személy a hajótulajdonos, aki azonban Platón szerint „süket, rövidlátó, és hajózási ismeretei is ehhez foghatók”. Éppen emiatt van szükség hozzáértő kormányosokra. Platón azonban a kormányos hozzáértésének természete érdekli, és a fő problémának azt tartja, hogy különféle kalandorok (azaz demagógok) rossz hírbe hozzák a hajótulajdonos előtt a tevékenységhez valóban értőket, ezáltal veszélyeztetve a hajó hozzáértő kormányzását. Most a gyülekezet külső és belső fenyegetettségéről van szó, hogy tartson ki a keresztény gyülekezet ősi hitvallása mellett. Képpel kifejezve: tartsák a hajó eredeti útírányát a viharok közepete is (WEISS 1991, 183. o.), ne-hogy irányítatlanul elvétsék az útírányt és a célt, nehogy demagógok vezessék a hajót, mert így nem érnek célba, zátonyra futnak.

Az idők teljességében Jézus szól

Isten szabadsága abban áll, hogy szabadon hozzákötötte magát az emberhez, birtokolhatóan, megfoghatóan jelen van Igéje által az Egyházban. Isten konkrétsága azt jelenti, hogy nincs olyan Isten, aki csak úgy van (ő nem egy absztrakt, metafizikai gondolat), hanem Isten csak a személyes viszonylatban létezik; azaz Isten mint testté lett Isten van jelen. Isten *pro nobis* Isten. A legfontosabb a helyes hallgatás „beállítódása” most is, hogy jól értsük Isten szavát: ő nem hagy el minket, üdvösséget hozott a „fedélzetre”, most igéjével nem tanítani, gyönyörködtetni, ösztönözni akar, hanem hordozni! Tevékeny részese kíván lenni a gyülekezet és az egyes hívők életének egyaránt. Valójában ő a gyülekezet hajójának kormányosa, ám miközben mindannyiunkat Krisztus hordoz, testének tagjaivá tesz bennünket.

Megtartja a szavát, hű ígéretéhez

Clairvaux-i Bernátot Krisztus-centrikus gondolkodása miatt Luther Márton példaképének tekintette. 1145-ben III. Jenő néven Bernát egykori clairvaux-i tanítványa került a pápai székbe. Bernát neki írta *A szemlélődésről* című művét. Ebben keményen ostorozza a pápai udvarban fellelhető visszaéléseket, hatalmaskodásokat, pompaszeretetet, a sok „kiváltságot” és a fellebbezési joggal való fondorlatokat. Bernát komolyan figyelmeztette a pápát: „Nem azt kívánom tőled, hogy egyszerűen szakíts ezekkel a dolgokkal, hanem azt, hogy merülj el Isten dolgaiban, és ne legyen időd arra, hogy ezekkel foglalkozzál.” A teológia és a lelki élet közötti különbségtétel számára még teljesen idegen, „hiszen az Atyát senki meg nem ismerheti, ha előbb tökéletesen meg nem szereti őt”.² Úgy tartotta, hogy megélni és – a kegyelem misztikus látásában vagy a mindenki számára elérhető elmélkedésben – átélni a hitet minden bölcselkedő beszédnél százszorta többet jelent. Megszeretni azt az Istent, aki nem hagy el minket, amíg be nem teljesíti ígéretét. Igénk ma is az üdvösségben való „elmerülésre biztat minket”, mert csak így lehet részünk a Szentlélek ajándékaiban, amelyeket akarata szerint osztott szét.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Lk 8,4–15; Ézs 55,6–11

Énekek

EÉ 258, 279

² <https://www.magyarokurir.hu/hirek/clairvaux-i-szent-bernat-apat-es-egyhazi-tanito>. (Megtekintés: 2019. január 9.)

Imádság

Uram és Mesterem! Segíts, hogy a böjti úton megváltoztassam gondolkodásomat. Segíts, hogy ne magamat keressem, hanem általad magamat találhassam meg. Elesttségem csak nélküled nagy. Segíts felismernem, hogy szabadságom általad és veled van. Kenyerem csak nélküled kevés. Segíts rádöbbsenem a mértékletességre, az elégségesre. Fájdalmaim csak nélküled nagyok. Add, hogy felfedezzem a nehézségekben rejlő felismerés ébresztését. Lelkem csak nélküled sivár. Segíts, hogy napról napra ne önmagammal, hanem veled együtt gondolkozzam. Életem csak nélküled üres. Segíts felfedeznem az alázatban kinyíló hit lehetőségét. Ámen. (Galambos Ádám)³

Illusztrációk

GONDOLAT

„Mikor teljes maratont futok, a vége felé azzal van tele a fejem, hogy minél hamarabb célba akarok érni, gyorsan túl akarok lenni ezen a versenyen. Semmi másra nem vagyok képes gondolni. Ezen a versenyen azonban meg sem fordult ilyesmi a fejemben. Úgy éreztem, a végének itt valójában nincs különösebb jelentősége, csak annyit jelent, hogy akkor ezen a ponton most abbahagyjuk. Olyannak éreztem, mint az életet. A létezésnek nem azért van értelme, mert egyszer véget ér. A vég csupán azért következik el egy meghatározott pillanatban, hogy gyakorlatiasan kiemelje a létezés jelentőségét, vagy körülményes metaforaként utaljon végességére. Mindez nagyon filozofikus. De akkor egyáltalán nem tartottam annak. Pusztán csak érzékelttem, nem szavak, hanem mindent felölelő testi tapasztalat útján.”

Murakami Haruki (1949–) japán író

Felhasznált és ajánlott irodalom

Clairvaux-i Szent Bernát apát és egyháztanító. *Magyar Kurír*, 2018. augusztus 19. <https://www.magyarurir.hu/hirek/clairvaux-i-szent-bernat-apat-es-egyhaztanito>. (Megtétekintés: 2019. január 5.)

MACRAE, George W. 1996. *A zsidókhöz írt levél*. Ford. Bárkányi Ernő. Korda Kiadó, Kecskemét – Bencés Kiadó, Pannónia.

MURAKAMI Haruki 2015. *Miről beszélek, amikor futásról beszélek?* Geopen, Budapest.

WEISS, Hans-Friedrich 1991. *Der Brief an die Hebräer*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. (Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament.)

■ OROSZ GÁBOR VIKTOR

Ötvened vasárnap (Esto mihi)

▶▶ Jak 1,5–8

Igehirdetési előkészítő

A nélkülözhetetlen isteni bölcsesség

A vasárnap jellege

Az úgynevezett kis vagy előböjt harmadik vasárnapja. Mintegy ötven nap van hátra Jézus haláláig. A római katolikus egyházban a klerikusok előböjtje volt, akik hosszabb ideig készültek – szigorúbb életvitellel – Jézus halálának nagypénteki eseményére. A II. vatikáni zsinat ezt az ünnepkört eltörölte, évközi vasárnapra nyilvánította, református testvéreink liturgiájában ismeretlen a szóban forgó három vasárnap sajátos karaktere. A vasárnap témája: „Vakságból isteni bölcsességre” (*Agenda*); „Vakságból Isten műveinek látására” (*Liturgikus könyv*).

Amit a textusról tudni kell

Jakab levele hosszan tartó vita után került a kánonba, és csak az 5. században vált általánosan elterjedté mind a keleti, mind a nyugati egyházban. Pedig a levél feltehetően az 1. század végén keletkezett. A levél gyakorlati kérdéseket vet fel, megszívlelendő tanácsokat ad. Textusunk is ebbe az irányba mutat.

A textus összefüggéséből kiderül, hogy a bölcsesség, amely ennek a szakasznak központi gondolata, a próbatételekben való helytálláshoz szükséges. A gyülekezet tehát nehéz helyzetben van, s ezért siet segítségükre a levél írója tanácsaival s intelmeivel, hogy el ne essenek, ne bukásoljanak a hitben járás útján, hanem megmaradjanak, megálljanak a hitben.

Bölcs az, aki látja a körülötte zajló események összefüggéseit, nem vész el a láthatók törvényszerű világában, hanem tud a Láthatatlanról is. Nem a kút mélyéről tekint a káva szűk keresztmetszetén keresztül a távoli magasba, hanem a hegy ormáról néz körül, s keresi az összefüggéseket, az isteni bölcsesség sajátos megoldásait. Nem reked meg az okok fölötti tépelődő töprengésben (GROÓ 1963), hanem a célt keresi, és igyekszik felfedezni a felhők borította égbolt mögött az isteni szándék napfényes történéseit. Más szóval: a bölcsesség kezdete az Isten félelme, és a Szentnek megismerése ad értelmet (Péld 9,10).

Bölcs az, aki számol Isten jelenlétével a maga és mások életében, s így értelmezi az eseményeket. Látja a gonoszok sorsát, megérti Isten döntéseinek távlatait: a gonoszok útja pusztulás, az igazak sorsa a megmaradás. Kicsoda az igaz? Aki cselekszi a mennyei Atya akaratát (Mt 7,24). A bölcsesség tehát nem csupán szemlélődés, meditáció magunk és

³ <https://www.evangelikus.hu/böjti-imádság-2014>.

mások életeseményei felett, hanem aktív, cselekvő életforma az embertárs konkrét élethelyzetében.

Ezt az életértelmezést és sajátos világlátást csak Istentől kaphatjuk, ezért tőle kell kérnünk. Az Isten előtt való csendes alázat és szükséges meghajlás gesztusát senki nem kerülheti el, aki bölcsességet akar tőle kérni. Jézus maga is így biztat: „Kérjétek, és adatik nektek.” (Mt 7,7kk) Az ember egyedüli kiváltsága, hogy megszólíthatja Teremtőjét, aki készséggel adja legfőbb ajándékát, hogy lelkünkben s értelmünkben bölcs belátásra jussunk: mindent az ő nagy összefüggéseiben szemléljük, s elfogadjuk döntéseit, még ha azok olykor fájdalmasak is, vagy életre szóló kereszt viselésére készítetnek...

Az imádság kiváltképpen való isteni ajándék, nagyszerű lehetőség a bölcsesség kérésére, a belátásra, a békesség elnyerésére az adott élethelyzetben. „Ha nem lehetne imádkozni, nem is lennék keresztény” – mondta a 20. század egyik sorsüldözött Krisztus-követője. Isten pedig nem érzéketlen kiáltó kéréseinkre, hanem készséggel s örömmel adja – elsősorban önmagát s ajándékait. Nincsenek fenntartásai, nem marasztal el, nem fedd, hanem adja, amire szükségünk van. Ha kérjük... Mindenki kérhet, Isten nem személyválogató, ő mindenki Istene kíván lenni.

Kérni azonban igazán hittel és őszinte bizalommal lehet. Jakab apostol ezen a helyen erőteljesen elmarasztalja a meghasonlott, kétszínű ember magatartását. A szüntelenül kételkedő, mindent rosszindulattal hallgató, eseményeket szándékosan félértelmező ember imádsága, gondolkodása nem nyeri el Isten tetszését. Kétségek közt hánykódva, mint ha a tenger mélységes vizei fölötti félelmében az elmerüléstől rettegő hajóskapitány nem szorítaná a kormányt erőteljesen, nem lehet imádkozni. Biztosak lehetünk, hogy életünk Kormányosa a helyén van, s tudja, merre kell a hajót irányítani, még ha a hullámok olykor átcsapnak is a hajó felett... Az imádságunknak életerővé kell válnia mindennapjainkban.

A perikópa megértése

Néhány görög szó közelebbi jelentése:

λειπόμενοι – híjával van, hiányzik, nincs; pedig szüksége van rá.

σοφία: itt praktikus életbölcesség.

σοφία és λόγος együtt: Isten erejének lehelete és a Mindenható dicsőségének tiszta tükre és tökéletességének képmása (SalBölcs 7,25–26).

οίεσθω: megokolatlan, nem igazságból eredő vélemény kifejezése.

δίψυχος: kettős lelkű, kétlelkű. Dibelius szerint a δίψυχος a δισταζόν és az ἀπιστία (hitetlenség, megbízhatatlanság) szinonimája.

ἀκατάστατος: állhatatlan, nyugtalan, ingatag.

A bölcsesség megszerzésének három lépését mutatja be Jakab igénkben.

a) Az ember rádöbben, hogy a bölcsesség hiányzik személyiségéből. Ez valójában jó jel, helyes önismeretre vall. De ez a bölcsesség kevés az élet rendező elveként való gyakorlásához, mert könnyen megteveszt és cserben hagy.

b) Az ember rádöbben, hogy Isten bölcsességére van szüksége, amelyet tőle lehet, kell kérnie. Az önismeret mellé istenismeretre is szükség van. Kálvin, aki Lutherrel ellentétben nagyra értékelte Jakab levelét – természetesen egészen más megközelítésben –, így ír: „Egész bölcsességünknek (...) valójában két összetevője van: Isten és önmagunk ismerete (...) Egyedül Istenben található meg a bölcsesség igazi világossága, a tiszta erkölcs, minden jónak a teljes gazdagsága (...)”

c) Az ember rádöbben arra, hogy a kérés milyensége, minősége sem mindegy. Hittel és kételkedés nélkül kell kérni. A meghasonlott lelkű ember önmaga bizonytalanságában állhatatlan, és nincs benne határozottság. Istent azonban nem szabad s nem is lehet becsapni. A kételkedő ember nem radikális szkeptikus, hanem olyan valaki, aki a fenntartásaitól képtelen megszabadulni, és belső ziláltságában hánykolódik.

Igehirdetési vázlat

A nélkülözhetetlen isteni bölcsesség

Az éhezőnek kenyérre, a szomjazónak italra, a betegnek orvosságra, a hajléktalannak pihenést biztosító ágyra, a munkanélkülinek értelmes elfoglaltságra, az egyedül élőknek társra, a megkeseredett szívűnek vigasztalóra van szüksége – nélkülözhetetlenül.

Az embernek bölcsességre, isteni bölcsességre van szüksége. Számára ez nélkülözhetetlen.

Mi a bölcsesség?

a) Tapasztalat. Az élethivatásunkban szerzett gyakorlat, esetek megoldása segít hasonló szituációban megtalálni a kivezető utat. Nemzedékek egymásra épülő tapasztalatátadása előrelendíti egy-egy család, nemzet életét. A tradíció valójában nem más, mint a bevált hagyomány továbbadása.

b) Ismeret. Élet- és tudományismeret egyszerre. Jártasság a magunk választotta ismeretvilágban, és helyzet- és emberismeret a mindennapokban. Mindkettő nélkülözhetetlenül fontos.

c) Civil kurázi. Polgári bölcsesség a hétköznapokban. Túllátni a másik ravasz szándékán, és nem hagyni magunkat lépre csalni. Így nem leszünk áldozatai a magunk jószándékának és segítőkészségének. Gondolkodásunkban egy lépéssel mindig előbbre tartani, mint ahol a másik tart. Itt gondolhatunk a bibliai Salamon bölcsességére is a vitatkozó asszonyok története során.

d) Hiánycikk a bölcsesség a mindennapokban. Sok áldozata van a kellően át nem gondolt döntéseknek. (Könynyelmű hitelfelvétel, felszínes ismeretség után párválasztás, összeköltözés, megfelelő képesség hiányában történt

pályaválasztás, meggondolatlan álláscserek, másik vallási közösség választása hirtelen felindultságban.)

e) Istenhez kötődés. A bölcsesség kezdetének mondja az Írás személyiségünk Istenhez kötődését. A magunk gondolatai könnyen tévútra terelnek bennünket döntéseinkben, érzelmeink megcsalnak, számításaink megtévesztenek, akarataink gyengének bizonyul. Istenen és igéjén tájékozódni az egyetlen jó megoldás.

Kicsoda tehát a bölcs?

a) Aki számol Isten létével és jelenlétével a maga és mások életében. Tudja, hogy az emberé a fáradságos munka, Istené az áldás. Tapasztalja, hogy minden törekvése hiábavaló, ha Isten nem adja rá áldását. Igéje maga a bölcsesség útmutató szava a legtöbb élethelyzetben. Ez az a szikla, amely megtartja az életünk házát viharok, tajtékozó hullámok tombolása közben is (Mt 7,24kk).

b) Aki számol döntései következményével. Szamba veszi a lehetőségeket. Sokszor csak a kisebbik rosszat lehet választani. Isten azonban a látszólag rosszból is jót s üdvösséget tud előhozni.

c) Aki számol Isten nagyobb, mélyebb előrelátó bölcsességével. Az egykor galád indulattól fűtött testvérek pénzért eladják testvérüket, s később József lesz a rokonság megmentője. Az ártatlanul megfeszített s halálba küldött Jézus lesz a világ Megváltója. Micsoda minden emberi értelmet meghaladó bölcsesség!

Hogyan lehet miénk ez bölcsesség?

a) Ha Istentől kérjük hittel. Abban a bizonyosságban, hogy aki kér, mind kap, s a zörgetőnek megnyitják. Az imádság Isten egyik legnagyobb ajándéka, nekünk pedig esélyünk, hogy a mindeneket felülmúló Bölcsességgel szóba állhatunk, meghallgat minket. Döntésképtelenségünkben megoldást kínál, kívülről irányítottágunkban igazi belső értéket hordozó elhatározásra készítet. Hit nélkül, a bizonytalanság kételyétől gyötörve azonban nem lehet Istennek tetszeni.

b) Ha alázattal kérjük. Ő a Teremtő, Mindenható, mi pedig gyermekei, teremtményei vagyunk. Ő tudja, mire van valójában szükségünk, mi pedig elfogadhatjuk döntését. Sok miértünkre nem kapunk választ itt a földön, de mindent közöl velünk, amire feltétlenül szükségünk van földi életünk szűkre szabott esztendeiben és az örökkévalóságban. Ha nincs meg bennünk az alázat csendessége, akkor a lázadás belső nyugtalanságában azt is elveszíthetjük, amit eddig tőle kaptunk.

c) Ha nyitottsággal kérjük. Ma így mondanánk: minden megoldás érdek, csak tőle érkezzen. Gyakran utólag, visszatekintve értjük s értékeljük Isten megoldási kínálatát, ezért szabad elfogadnunk azt a döntést is, amelyet most nem értünk, de később majd helyükre kerülnek a dolgok.

Nehéz kérdéseket vetett föl mai igénk. Ne a magunk feje után döntsünk, hanem keressük a nélkülözhetetlen isteni bölcsességet, amely imádság útján lehet a miénk, s adja ne-

künk azt Isten. Luther így vallott egy alkalommal: Három dolog tesz keresztyénné: az imádság, a kísértésekben való megmaradás a hitben és a testvéri beszélgetés. Mindhárom megtalálható az Istentől kapott bölcsességben. Élünk vele!

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Lk 18,31–43; Péld 9,10

Énekek

EÉ 441, 503, 322, 323

Imádság

Uram, unalomtól mentes, zsörtölődést, sóhajtozást, panaszt nem ismerő szívet adj nekem. Ne engedd, hogy túl sok gondot fordítsak pöffeszkedő énemre. Ajándékozz meg derűs lélekkel, kegyelmedből hadd értsem meg mindig akaratodat. Add, hogy az élet kis boldogságfoszlányait észrevegyem, sőt másoknak is juttassak belőlük. Bölcsességedet utólag is felfogjam, még ha a jelenben nem is mindig értem szándékodat. Ámen. (Morus Tamás után)

Illusztráció

GONDOLATOK

„Az Istenben való hit nagyítólcse, amely ráfókuszál a valóságra; napfény, amely megvilágítja a világot, hogy azt teljesen és tisztábban lássuk.”

Matthew Arnold (1822–1888) angol költő

„Hiszek a kereszténységben, Istenben, amint hiszek abban, hogy a nap felkelt. Nemcsak azért, mert látom, hanem azért, mert általa látok minden mást – másképp.”

Carl Lewis (1961–) atléta, olimpikon

Felhasznált és ajánlott irodalom

FEKETE Károly (ifj.) 1994. *Jakab apostol levelének magyarázata*.

Kálvin Kiadó, Budapest.

GROÓ Gyula 1963. *Jakab levele*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest.

HAFENSCHER Károly (ifj.) 2010. *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszék – Luther Kiadó, Budapest.

PECSUK Ottó (szerk.) 2004. *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest.

RAVASZ László 1991. *Az Újszövetség magyarázata*. 2. köt. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

■ D. SZEBIK IMRE

Böjt első vasárnapja

▶▶ Lk 4,31–37

Igehirdetési előkészítő

Néki adatott. . .

A vasárnap jellege

Megcselekedni a böjtöt – böjti irgalmasok rendje

„Nekem az olyan böjt tetszik...” A böjti időszak különleges ajándék, amely sokkal inkább szól a lehetőségekről, mint a lemondásokról. Ézs 58,6–11 minden böjtnek az „alapigéje” kell hogy legyen, amely a Mt 25,31–45-ben olvasható jézusi példázatban teljeseedik be, teljeseedik ki. „Oszd meg kenyeredet az éhezővel, vidd be házádba a szegény hajléktalant, ha meztelen embert látsz, ruházd fel, és ne zárkózz el testvéred elől!” „Ha majd senkire sem raksz jármot, nem mutogatsz ujjal, és nem beszélsz álnokul, ha falatodat megosztod az éhezővel, és jól tartod a nincstelen, akkor fölragyog a sötétben világosságod, és homályod olyan lesz, mint a déli napfény” – ébreszt fel Ézsaiás evangéliuma. „Bizony mondom nektek, valahányszor megtettétek ezeket akár csak eggyel is az én legkisebb testvéreim közül, velem tettétek meg” – nyilatkoztatja ki Jézus az Isten országának alapszabályát. Böjt első vasárnapja, Invocavit vasárnapja ennek az ézsaiási-jézusi „programnak” a meghirdetése is egyben, ahol lehetősége van lelkésznek és gyülekezetnek is nem elsősorban megbeszélni, hanem „megcselekedni” a böjtöt. Ennek fontos eleme ellenállni az elméleti böjt kísértésének, és teret adni az irgalmas tetteknek, amelyek mögött elengedhetetlen a mindennapi személyes csend, személyes böjtölés, személyes fohász.

Amit a textusról tudni kell

Szavad törjön utakat – böjti angyalok evangéliuma

Jézus ismét a zsinagógában tanít, immáron 35 kilométerre a galileai Názárettől, a szintén galileai Kapernaumban. Szombaton tanít. Szavának ereje, hatalma, hatása van, utat tör magának, lélektől lélekig hat. PRŐHLE Károly is kiemeli kommentárjában Jézus szavának hatalmát, és a világ teremtésénél kimondott isteni szóval von párhuzamot. Ahogyan fogalmaz: „Szavának erejét szemlélteti a tisztátalan lélektől megszállott ember meggyógyulása.” (1966, 89. o.) A tisztátalan lélek többes számban beszél önmagáról, kérdése nem ismeretlen sem Jézus saját korában, sem az egyháztörténet számos pontján ma: „Mi közünk hozzád, názáreti Jézus?” Szinte fülünkben halljuk Péter vagy Júdás árulását, Krisztus földi egyházának számos árulását vagy saját magunk árulásait. A kérdés provokatív, és mindenképpen válaszra

vár böjt első vasárnapján: „Mi közünk hozzád, názáreti Jézus?” Nagyon lényeges a folytatást is kiemelni: „Tudom, ki vagy, az Isten Szentje!” Merthogy ez – bármilyen abszurdan is hangzik elsőre – hitvallás is lehet egyben. És igaz. Jézus szava utat tör, parancsára a tisztátalan lélek kimegy az emberből, és ezt olvassuk: „...*semmi kárt nem tett benne*”. A jelenlévők reakciója talán egy kicsit meglepő, hiszen megremülnek a gyógyulás láttán, az isteni autoritást észlelven, de leginkább attól ijednek meg, milyen hatalmas ereje van a názáreti ács fiának. A rémületből hír lesz, amely gyorsan terjed. Utat tör magának az evangélium. Böjt első vasárnapja lehet a gyógyulás kezdetének napja, ennek meghirdetése feladatunk lehet a szószéken. Hivatásunk része, hogy Jézus szava utat találjon az emberekhez rajtunk keresztül is, és erre biztathatjuk gyülekezetünk tagjait is. Legyenek ők is közvetítők, merjenek ők is böjt angyalai lenni és továbbadni a gyógyulás, a szabadulás evangéliumát!

A perikópa megértése – teológiai összefüggések feltárása

Böjt első – a helykeresés vasárnapjának meditációja

Böjt első vasárnapja van. Valljuk be őszintén, még keressük a helyünket ebben az új böjti időszakban. Ezt őszintén beismerve, megélve nevezhetnénk akár a helykeresés vasárnapjának is. Böjt első vasárnapja a helykeresés vasárnapja. A mai napon mélyen érintheti az embert, igehallgatót és ige hirdetőt is az isteni kérdés: „*Ádám, hol vagy?*” – amit úgy is fordíthatnánk Eckhart mester után szabadon: Ádám, ember, a helyeden vagy-e? Ádám, Éva, ember, miért nem vagy a helyeden? Éva, Ádám, ember, miért távolodtál el a helyedtől? Ha nem vagy a helyeden, akkor miért nem vagy a helyeden? Mi kellene ahhoz, hogy azt mondhasd teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből: Uram, én jól vagyok... Uram, én a helyemen vagyok... Uram, én tudok élni a szabadsággal... Uram, én érzem áldásod megannyi jelét az életemen... Helyünkön vagyunk? Az életünkben? A hivatásunkban? A gyülekezetünkben? Az egyházunkban? Az idei böjtünk nyitányán? Mert a tükörbe nézést idén sem spórolhatjuk meg. Amikor mérlegetjük szavainkat és tetteinket a jézusi útmutatásnak megfelelően: „*Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a száj. Miért mondjátok nekem: Uram, Uram – ha nem teszitek, amit mondom?*” Világos jézusi, böjti mottó, amely helyre tesz minket. Nem elátkoz, nem büntet, hanem útba igazít. Ráhelyez a krisztusi, böjti útra.

Igehirdetési vázlat

Mi közünk hozzád, böjt?

Kihagyhatatlan a böjttel való intenzív találkozás. Valójában sokkal többen vágnak az igazi böjtre gyülekezeteinkből, a böjt mélységeinek megélésére, mint azt elsőre talán

gondolnánk. Böjt nagyon is kell! Nagyon is mai. Nagyon is integráns része az evangélikus hagyománynak. Ennek felfedezése, megosztása elméletben, de gyakorlati útmutatásban is feladatunk idén is. A böjt nem lehet nosztalgia vagy önisméltés, nem lehet vallásos frázisok vagy a félreértelmezett önostorozás időszaka. Böjthöz közünk van. A böjt Isten rendjéhez tartozik, és mi ebbe a rendbe csatlakozunk be, így mondunk igent a böjtre. Osszuk meg böjt korszerűségét a szó nemes értelmében, amely nemcsak a nemet mondás művészetét jelenti (Jézus nemet mondásai: Mt 4,1–11), de igent mondani is jelent mindarra, ami az Isten akarata, terve, álma velünk.

Mi közünk hozzád, kísértés?

Talán sosem késő szembesülni azzal, hogy a kísértés nem átmeneti az életünkben, hanem folyamatos. A „Ne vigy minket kísértésbe” kérés a Miatyánkban talán sohasem cseng olyan élesen a fülünkben, mint éppen böjtben. A kísértéshez közünk van! Úgy is, mint egyén, úgy is, mint közösség, úgy is, mint gyülekezet, úgy is, mint egyház. Közünk van hozzád, és köztünk van. A kísértés sunyisága sokszor éppen abban rejlik, hogy olyan, mintha nem kísértés lenne, hanem lehetőség. Adja Isten, hogy meg tudjuk különböztetni a kettőt egymástól!

Mi közünk hozzád, názáreti Jézus?

Minden kétséget kizárólag ez a mai vasárnapi lukácsi alapigénk kulcsmondata, igehirdetésünk szíve közepe. A kérdés. Próbáljunk meg elvonatkoztatni attól, hogy kik mondják, miért mondják. Ez a kérdés a mi kérdésünk is. Közünk van hozzád! Hitvallássá nemesedhet a válasz. Személyes válasz születhet meg. „*Tudom, ki vagy!*” Micsoda erő lehet abban, ha ezen a vasárnapon ezt a kérdést jó időben, jó helyen, jó hangsúllyal tesszük fel a gyülekezetnek és persze saját magunknak! Micsoda katarzis lehet abban, ha a válasz is megszületik! Imádkozzunk ezért!

Miféle beszéd ez?

Jézus szavának hatalma és ereje van. Teremt, újjáteremt, új életet ad. Rémület helyett, félelem helyett, szorongás helyett hirdessük meg a szabadulás és a gyógyulás evangéliumát. A krisztusi böjt nem öncélú, nem hatástalan, nem erőtlen, nem hangos. Jézus beszéde élő és ható. Ma is élő és ma is ható. A lukácsi szöveg egyértelműen üzeni meg: neki, a názáreti Jézusnak adatott minden hatalom mennyen és földön. Nincs nagyobb evangélium ezen a mai vasárnapon.

És elterjedt a híre mindenütt a környéken...

Adjuk tovább a jó hírt böjti angyalokként, ki-ki a maga környezetében: szószéken vagy kórházban, iskolában vagy imaházban, szeretetthonban vagy haldokló ágyánál, most született gyermek örömét hallva, keresztelőt ün-

nepelve, együtt sírva a haldoklókkal vagy gyászolókkal, egyedül vagy éppen a gyülekezet közösségében. A jó hír elterjedése rajtunk múlik – a Lélek erejével. Istennek nincsen B terve. Ránk bízott az evangélium, hogy övé, ki zárólag az övé az ország, övé a hatalom és övé a dicsőség mindörökkön-örökké.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Zsid 4,14–16; 1Móz 3,1–13

Énekek

EÉ 275, 75, 393

Imádság

Jézus, Isten Fia, te vagy a Messiás. Tiéd a hatalom és a dicsőség mennyen és földön. Kérlek, add, hogy neked tetsző módon éljük meg az ideai böjti időszakunkat, rád figyelve, tőled kérve erőt a kísértéseink legyőzésére. Szabadíts meg a gonoszságainktól! Ámen.

Illusztráció

GONDOLAT

„Lompos, aljas, tisztátalan életmódból nem lehet másodpercekre kirándulni a legmagasabb rendű emberi erőfeszítés, az alkotó szellemi munka porondjára. Az életmód, az egyszerű és mindennapos magatartás az életben, a táplálkozás, a környezet, a napirend, mindez megszabja egy vers vagy egy tanulmány minőségét is. Nem beszélgethetsz délután öttől fél hatig Istennel, ha éjjel és napközben úgy éltél, mint egy disznó.”

Márai Sándor (1900–1989) író, költő, újságíró

VERS

Borbély Szilárd: *Rosarium – A Szavakért*

Ha könnyeim, ha arcomon,
Mint éles kések, mély árkot húznak,

S az égi fények a tárgyakon,
Mint tövisek, szemembe szúrnak,

A bánatom, mely lelkemig hat,
Akár a tőr, akár tüzes vas,

A dolgok közt, ha Rád találok,
Tudom, nem az Élet cár ott,

Hanem, aki már messze jár
S a Szavak között nem talál

Magának egy puszta helyet,
Amelyben volna bent a Kezdet,

Legyőzve ott az Allegóriát,
Kezdődne a Feltámadás,

S mint ismeretlen nyelvű Textust
Recitálnám a Resurexust,

Így írná testem majd a Végbe
Az Exitust, akkor az Égbe¹

Nem tudná semmi Gondolat,
Hogy Krisztusunknak hódolat!

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BOVON, François 1989. *Das Evangelium nach Lukas*. 1. köt. Lk 1,1–9,50. Benziger Verlag – Neukirchener Verlag. (Evangelisch-Katolischer Kommentar zum Neuen Testament, 3/1.)
- CULPEPPER, R. Alan 1995. *The Gospel of Luke*. Abingdon, Nashville. (The New Interpreter's Bible 9.)
- GREEN, Joel B. 1997. *The Gospel of Luke*. Eerdmans, Grand Rapids. (The New International Commentary on the New Testament.)
- JOHNSON, Luke Timothy 1991. *The Gospel of Luke*. The Liturgical Press, Collegeville. (Sacra Pagina 3.)
- MARSHALL, I. Howard 1978. *The Gospel of Luke. A Commentary on the Greek Text*. Paternoster Press – Eerdmans, Grand Rapids. (The New International Greek Testament Commentary.)
- PRÖHLE, Károly 1966. *Lukács evangéliuma*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest.
- SPINETOLI, Ortensio da 1996. *Lukács – a szegénység evangéliuma*. Agapé Kiadó, Budapest.

■ GÁNC S TAMÁS

IGEHIRDETÉS ◀

„... hogy féljenek téged”

Írásmagyarázat Zsolt 130,4 alapján*

■ TÚRÓCZY ZOLTÁN

A 130. zsoltár beletartozik az úgynevezett bűnbánati zsoltárok sorába, Luthernek kedves zsoltára volt. Az az ének is, amelyet énekeltünk, ebből a zsoltárból készült.¹ Ennek a zsoltárnak a középső verse, de tartalmilag is a középpontja ez a negyedik vers: „Hiszen tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged!”

Ez a zsoltár a kegyelemre szoruló ember zsoltára, azé az emberé, aki olyan mélységekbe zuhant alá, amelyből nincs út kifelé és nincs út fölfelé. Ha valaki egyszer könyörül rajta, ha valaki egyszer lejön érette a sziklák közé, mint ahogyan a mélységben heverő szegény báránnyhoz a példázat szerint alászállott a pásztor, akkor lehet, hogy még megmenekülhet, de ha az irgalmazó szeretet nem hajol le hozzá, ha a kereső kegyelem nem keresi, akkor számára csak egy vég lehet, a rettentő pusztulás.

A mélységből kiált fel szabadulásért. Figyeljük meg, hogy semmi mással nem tud érvelni a maga kiáltásának a meghallgatása érdekében, mint csak ezzel az eggyel: „Hiszen tenálad van a bocsánat...” Ennek az embernek nincsen semmi érdeme és érve az Isten előtt, pedig egészen bizonyos, hogy ez a zsoltáriró is fel tudott volna sorakoztatni

sok mindent az életéből, amivel alátámaszthatta volna azt, hogy miért várja az Urat, mint az örök a reggelt.

Elmondhatjuk azt is, hogy a mélységből *kiált* az Úrhoz, nem elégszik meg egy felröppenő sóhajjal, hanem kiált hozzá, benne van egész egzisztenciája az ő imádságában. Érvelhetne azzal: „Nézd, Uram, hisz az én szívemből zsoltárok fakadnak! Igaz ugyan, hogy mélyre zuhantam, de mégis zsoltárokkal dicsérlek téged!” Nem találunk a zsoltárban semmi érvelést. Ez az, amiről Luther így énekel: Nálad nincs is másnak helye, mint csak a kegyelemnek. Nekünk nincs semmi érdemünk.

Hadd kérdezzem meg tőletek, kedves diakonissza testvérek, hogy vállaltok-e ti a 130. zsoltárt, amelyről Luther azt mondta, hogy a „legpálabb” zsoltár, mondhatnám úgy, a „legevangélikusabb” zsoltár? Vállaltok-e a kegyelemre szorult ember állapotát? Nékem nincs semmi érdemem, én nem hivatkozhatom Isten előtt semmire és senkire, csak az ő kegyelmére. Ő irgalmaz annak, akinek irgalmaz, ő felemeli, akit felemel, és én ki vagyok neki egészen szolgáltatóva, én semmi mással nem indokolhatom a kérésemet, csak ezzel az eggyel, hogy „nálad van a bocsánat”.

A kegyelemre szorultság állapota, kedves testvérek, ebben a zsoltárban világosan mutatja nekünk azt, hogy a kegyelemre szorult világosan látja, hogy a bűnöknek egyetlen

* Elhangzott 1950. március 21-én a Fébé-anyaházban.

¹ *Dunántúli énekeskönyv* 349: „Hiszen tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged!”

lehetséges megoldása van, és ez a kegyelem. Nincs más megoldása. Ebben a zsoltárban nincsen ígélet. Nem mondja azt a zsoltáriró, hogy csak most az egyszer ments ki, és én ezután olyan óvatosan fogok járni! Nincs más ebben, csak a kegyelem. Nem lehet ígéretekkel elintézni a bűnt, nem lehet vezekléssel elintézni a bűnt. Vagy megbocsát az Isten, és akkor el van minden intézve, vagy pedig nem kapok bocsánatot, és akkor minden hiábavaló. Vállaljátok-e, testvéreim, a magatok számára is, hogy az én bűnöm és a te bűnöd számára nincs más megoldás, csak egyedül és kizárólag a kegyelem?

Azt mondtam, hogy ez a zsoltár a kegyelemre szorultságnak a zsoltára, és próbálom kutatni, hogy miben áll ez. A kegyelemre szorultságnak a lelkülete mutatkozik abban, hogy ebben a zsoltárban nincsen semmi abból a törekvésből, ami az embernek azt a meggyőződését akarja alátámasztani, hogy mindig nekem van igazam. Mi hányszor szenvedünk ebben a bűnben, mert *szenvedünk* benne. Mert hiába vagyunk mi benne ebben a bűnben, ez a világ nagyon jól tudja, hogy mibennünk is rész szerint van az ismeret, és tudunkra adja, hogy „nincsen igazatok”. A kegyelemre szorult ember is képviseli a maga által vallott igazságot, de nem ölti elvi köntösbe a maga öngazságának a gögjét, és az igazságot nem a kritika élével fordítja az emberek felé. A kegyelemre szorult ember mindig a bizonyágtévésnek az alázatosságával jár.

Van valami, ami ugyan nincs benne a zsoltárban, de el kell mondanom. Én mindig azon mérem meg magamat, hogy benne vagyok-e a kegyelemre szorultság állapotában, hogy mennyire vagyok érzékeny, mert az az ember, aki a kegyelemre szorultság állapotában van, az nem érzékeny. Az az ember tudja nagyon jól, hogy büntetésnél egyebet Istentől nem érdelek, én nem várhatom, hogy az emberek a tenyerükön hordjanak engem, énnekem nem lehetnek igényeim, én nem várhatom azt, hogy mindenki nekem adjon igazat, hogy mindenki szeressen. A kegyelemre szorult ember nem érzékeny. A magam diakonisszalelkézési szolgálatából tudom jól, hogy a diakonisszaközösségi életben, mint minden közösségi életben, jó megmérni magunkat ezen a mérlegen, hogy vajon nem estünk-e ki a kegyelemből. Ez nem jelenti azt, hogy a kegyelembe nem lehet visszakérezkedni. Sokszor lehet. De nem mindig lehet.

A kegyelemre szorultság állapotából való kiesés tünete az, ha az embert érzékenyen érinti egy bántó szó vagy ferde tekintet vagy hirtelen intézkedés, amelyet érthetetlennek tartok, az érdekeimmel nem egyezik. Mindez azt mutatja, hogy nem vagyok benne a kegyelemre szorultságnak az állapotában, és nem mondhatom el, hogy ez az életem középpontja, amint ennek a zsoltárnak is ez a középpontja: „*Tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged.*” Ez a zsoltár azonban nemcsak a kegyelemre szorultságnak a zsoltára, hanem ez a kegyelemre talált embernek a zsoltára. Ez a zsoltár két részre osztható, és a negyedik vers a fordulópont. „*A mélységből kiáltok hozzád, Uram! Uram, hallgasd meg az én szómat; legyenek füleid*

figyelmetek könyörgő szavamra! Ha a bűnöket számon tartod, Uram, Uram, kicsoda maradhat meg?” Ez a kegyelemre szorult embernek a kiáltása. „*Várom az Urat, várja az én lelkem, és bízom az ő ígéletében. Várja lelkem az Urat, jobban, mint az örök a reggelt, az örök a reggelt. Bízál, Izrael, az Úrban, mert az Úrnál van a kegyelem, és bőséges nála a szabaddítás! Meg is szabadítja ő Izraelt minden ő bűnéből.*”

Ez a kegyelemre talált embernek a zsoltára, és a sarok, amelyen megfordul az egész zsoltár, ez a negyedik vers: „*Hísztenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged.*” Számonra ebben a zsoltárban sokáig zavaró volt az, hogy a negyedik versnek a második fele az: „...*hogy féljenek téged.*” Olyan természetes dolog volt az, hogy „*tenálad van a bocsánat*”, de „*hogy féljenek téged*”, ez legyen a bocsánatnak a következménye, ez engem nagyon zavart. Azután világosan megláttam, hogy először ne arra nézzek, hogy mi van az után a mondat után, hogy *tenálad van a bocsánat*; nem lehetséges, hogy ezzel be legyen fejezve az én keresztyénségem, hogy „*tenálad van a bocsánat*”. Nem lehet következmények nélkül az Isten bocsánatában részesülni. És akkor rögtön mélységesen meg kellett alázkodnom, és meg kellett látnom azt, hogy hányszor kérem és hányszor kapom a bocsánatot úgy, hogy amikor kérem, nem gondolom, hogy ennek következménye is kell hogy legyen. A bocsánatnak következményei kell hogy legyenek.

Jézus egyik legfájdalmasabb példázata az adós szolgáról szóló példázat. A szolga kegyelmet kap, és egyáltalán nem látszik meg az életén, hogy kegyelmet kapott. Ó, hányszor van ez így, hogy mi is torkunk szakadtából kiáltunk kegyelemért, de amikor megszabadultunk, akkor nincs semmi következménye, látható következménye az életünkben annak, hogy kegyelmet kaptunk. Sőt hányszor vagyunk kénytelenek meglátni azt, hogy a kegyelemnek az a következménye, hogy felszabadít minket új bűnökre! Ez még borzasztóbb, mint az, hogy a kegyelemnek nincs következménye, mert a kegyelmet kitűnően fel tudja használni az ördög arra, hogy bebeszélje nekünk, hogy hiszen Istennél van a bocsánat, hisz Isten olyan jó, olyan megértő, látja, hogy esendő ember vagyok, azután estéknént menj oda a Bárány vére alá, és majd mindent eltöröl. Melyikünk az, kedves testvérek, aki ebben nem bűnös? Én nem merem magamról elmondani, hogy ebben nem vagyok bűnös. Mennyiszer vettem könnyelműen a kegyelmet, s lett a kegyelem biztatással és bátorítással az ördög kezében a további bűnre!

A megnyert kegyelemnek kell, hogy következménye legyen, és ezt a zsoltáriró így fejezi ki: „...*tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged.*” Tehát a kegyelemnek olyan következménye kell hogy legyen a mi életünkben, hogy mi jobban féljünk az Istentől. „*Tenálad van a bocsánat, hogy szeressenek téged*” – ez lenne a természetes. Miért van itt az, hogy „*tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged*”?

Vannak szentírás-magyarázók, akik ezt a látszólagos elmentést úgy akarják kiegyenlíteni, hogy ezt a félelmet hódolatnak, tiszteletnek, gyermeki félelemnek magyarázzák, s a ma-

gasabbrendűség iránti szeretet kifejezésének tartják. Lehet. El tudom képzelni azt, hogy tényleg vannak olyan szentírási igék, amelyekben az ember szívéből sugárzó szeretet és hála fakad. De a magam számára, amikor újra és újra elgondolkoztam azon, hogy mit jelent az, hogy „*tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged*”, akkor arra gondoltam, hogy az Isten iránt való szeretet nem jelent a mi életünkben annyi büntől megóvó erőt, mint amennyit jelent az Istentől való félelem. Az Isten iránti szeretet belső erőforrásként jelentkezik a mi életünkben, a félelem ezzel szemben külső erőforrás. De melyikünk nem tapasztalta, kedves testvérek, hogy jobban tudunk a szentség útján járni, amikor az Isten megmutatta az ő félelmetes szentségét? Az Istentől való félelem jobban tud minket óvni a büntől, mint az ő szeretete. Ez nem normális állapot. Ezt az Istennek fájdalommal kell látnia. De sajnos így van. És aki ezt így meglátja, az egyszerre tudatára ébred annak, hogy Isten nem akkor a legfélelmetesebb, amikor haragszik, hanem akkor, amikor megbocsát. Gondoljunk Lukács 5-ben a nagy halfogás történetére. Simon, Jóna fia nem olyan fából volt faragva, amelyik hamar összetörik. Amikor Simon, Jóna fia újra kegyelmet kap, amikor nem Keresztelő János aszkéta alakja prédikál az ő bűneiről, hanem érdemtelenül elébe hull a nagy halfogás drága ajándéka, leborul a csónak lucskos fenekére, és így könyörög: „*Uram, eredj el éntőlem, mert én bűnös ember vagyok.*” Hát nem az lett volna a természetes, hogy a gadarai megszállottal mondja: „*Uram, ne menj el éntőlem*”, vagy az emmausi tanítványokkal: „*Uram, maradj velünk, mert immár beestvéledék*”? Nem, ő azt mondja: „*Uram, eredj el éntőlem, mert én bűnös ember vagyok.*”

Nekünk sokkal jobban lehet látnunk Isten szeretetének a félelmetességét, mint akár a 130. zsoltár írója, akár Simon Jóna fia látta, mert ők még nem látták a keresztet, az Isten szerelmének félelmetességét. Hogy Isten úgy szeret, hogy folyik a vér, de nem az én szívéből, hanem az övéből. Isten úgy szeret, hogy ő tartja a maga orcáját oda, hogy gyalázók gyalázásai hulljanak, de ne énrám, hanem reá, hogy őt verjék, őt üssék, őt köpjék le, az ő fejébe nyomják a töviskoszorút. A kereszten válik olyan óriásivá az Isten szerelme, hogy az ember ajkán csak ez a mondás fakadhat: *Uram, eredj el éntőlem, mert én bűnös ember vagyok!*

Mondd, kedves testvérem, a te életedben jelentkezik-e az Isten kegyelme ilyen félelmetesen, ilyen elképzelhetetlenül, ilyen megmagyarázhatatlanul, mint a kereszten?

„*Tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged*” – ebben benne van az is, hogy az Istennek a kegyelme, a bocsánata az úr és a szolga, a feljebbvaló és az alattvaló viszonyát teremti meg közöttünk. Ez nem változtat azon a tényen, hogy ő általa van nekünk menetelünk Istenhez, a mi Atyánkhoz, s azon a tényen, hogy a kegyelmet nyert ember nyeri a Szentlelket, aki által kiáltja: *Abbá, Atyám!*

Aki kegyelmet kapott, az – amennyiben ez a kegyelem a félelem megrendülésével jár az ő szívében – rabszolgájává válik annak, aki neki megkegyelmezett. Mégpedig ön-

kéntes rabszolgájává. A régi rabszolgavilágban sokszor előfordult az, hogy egy-egy felszabadult rabszolga önként, hátlából és szeretetből továbbra is ura szolgálatában maradt. Az ilyen szolgának odaszögezte a gazda a füle cimpáját az ajtófélfához egy árral, azután kihúzta az árt. Ez volt a jele annak, hogy „önkéntes rabszolga” vagyok. Nem azért vagyok ebben a házban, mert engem megvásárolt. Én önként vagyok, mert annyi jót tapasztaltam ettől az én gazdától, hogy engem bottal nem lehet innen elkergetni. Örömmel és boldogan szolgálok az én uramnak.

Kedves testvérek! Vajon ilyen átlukasztott fülű rabszolgái vagytok-e ti a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak? Annak, aki olyan kegyelmes volt hozzánk, akinél van a bocsánat?

Nem mindegy, hogy miképpen szolgálunk az Úrnak. Istent nem lehet kielégíteni azzal, ha valaki mogorván és morogva teljesíti az ő akaratát. Nem tudom, gondolkodtatok-e azon, hogy mit jelent a Miatyánknak az a mondata, hogy „legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy itt a földön is”. Nekünk imádkoznunk kell azért a módért is, ahogyan Isten akaratát teljesítjük. És mi azért könyörögünk, hogy úgy teljesítsük Isten akaratát, mint a mennyben az angyalok. Mint a mennyben, úgy legyen meg itt, a Földben is az Isten akarata. Gondolkodtatok-e már azon, hogy hogyan szolgálnak az angyalok? Ebben az egy mondatban fogalmazhatom meg, hogy az angyaloknak egészen bizonyosan semmit sem kell kétszer mondani. És nekünk hány-szor kell nem kétszer és nem tízszer és nem százszor, hanem ezerszer elmondani ugyanazt! Hol van a mi szolgálattunkból az angyalok szolgálatának szent és boldog öröme?

„*Tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged.*” A kegyelem meghatározza az egész életünket. „*Mert úgy szerette Isten a világot...*” Így van János 3-ban megírva. És amikor mi Jn 3,16-ot idézzük, rendszerint ki szoktuk belőle hagyni ezt az egyszerű kis kötőszócskát: „mert”. És ez a „mert” az, ami hiányzik a mi életünkéből. Minden cselekedetünknek, minden szolgálattunknak, minden ténykedésünknek ez kell hogy legyen az indítóoka és célja: „mert” az Isten úgy szeretett engem, hogy az ő egyszerű Fiát adta érettem. Mert kegyelmet kaptam.

Számomra ezt jelentette a mai reggeli igének ez a mondata, és én nem akartam most mást cselekedni veletek, mint azt, hogy repedt korszómból megkínáljalak titeket, és mondjam néktek boldogan, örömmel és mégis valami remegő, félelmetes szeretettel megállva böjtben a kereszttel: „*Tenálad van a bocsánat, hogy (tényleg) féljenek téged.*”

Olyan csodálatos, hogy ez után a sarokvers után az következik, hogy „*várja az én lelkem az Urat*”. Nem látod-e, testvérem, hogy a kegyelemre szorult ember állapota nem befejezett állapot, az mindig várakozó állapot? A kegyelmet kapott ember mindig a várószobában van. És nekünk tudnunk kell, hogy nagy dolog, kimondhatatlanul nagy dolog az, hogy a pitvarban vagyok, ahonnan egyszer majd megnyílik az ajtó, és a kegyelemre szorult és a kegyelmet kapott ember megkapja a teljes váltság drága ajándékát. Ámen.

TARTALOM Mécses a te igéd

SZABÓ B. ANDRÁS: *Szenvedés vállalásával az Isten dicsőségéhez* 41

Tanulmányok

ANNE BRECKNER: *Egyszerűen szabad szájjal. A reformáció korának vallási paródiái* 42

CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR: *Az ősegyház tanúságtétele a női arcú Szentlélekről* 51

Figyelő

BLÁZY ÁRPÁD: *Luther kontra Augustinus. A concupiscentia értelmezése egy szócikkfordítás alapján* 60

Krisztusban mindnyájan életre kelnek

IFJ. (T.) PINTÉR KÁROLY: *Emlékezés Pintér Károly evangélikus lelkész szolgálatára (1930–2018)* 63

GRENDORF PÉTER: *Igehirdetés Pintér Károly (1930–2018) temetésén (Zsid 13,14)* 64

Fórum

MISSURA TIBOR: *Négy téves fordítás a Bibliában. ApCsel 3,13.26; 4,27.30* 66

Az igehirdető műhelye

BÁCSKAI KÁROLY: *Hetvened vasárnap (2Tim 1,3–7)* 69

OROSZ GÁBOR VIKTOR: *Havanad vasárnap (Zsid 2,1–4)* 71

D. SZEBIK IMRE: *Ötvened vasárnap (Esto mihi) (Jak 1,5–8)* 73

GÁNC S TAMÁS: *Böjt első vasárnapja (Lk 4,31–37)* 76

Igehirdetés

TÚRÓCZY ZOLTÁN: *„...hogy féljenek téged.” Írásmagyarázat Zsolt 130,4 alapján* 78

